

KRAS

DECEMBER 2013 št: 126-127 cena 8€

Poslednja plačata in postelje v Lepi

9 771318 325772

Sežana
dz-sp 0
KRAS
2013
908(497.4Kras)
0170717.126/127
COBISS

KOSOVLOVA KNJIZNICA SEŽANA

ŽIVI SVO BOD NO

Prihodnost vidimo v družbi,
v kateri lahko vsak posameznik
piše svojo zgodbo, sanja svoje
sanje in uživa svojo svobodo.
Verjame, da lahko z najboljšimi
storitvami, vsebinami in
tehnologijami omogočamo nove
oblike svobode in soustvarjamo
okolje za razvoj napredne družbe.

www.telekom.si

TelekomSlovenije

BTC
CITY

NAKUPOVANJE

REKREACIJA

ZABAVA

BTC CITY – MESTO NESKONČNE IZBIRE IN DOŽIVETIJ

PREŽIVITE KAKOVOSTEN ČAS NAKUPOV, ZABAVE IN ŠPORTA

BTC City že dolgo ni več le sinonim za odlično nakupovanje. S svojo vedno svežo in raznoliko ponudbo ponuja vse več odgovorov za preživljanje prostega časa sodobnega človeka. Razgibate se lahko v vrhunskem športnem centru Millenium, se zabavate in sprostitite v Vodnem mestu Atlantis, sedete za volan gokarta ali zamahnete z golf palico. Razvedrite se lahko ob nepozabnih predstavah SiTi Teatra BTC, si ogledate film v Koloseju, doživite prihodnost v zabaviščnem centru Arena ali zaženete ruleto v igralnici. In to je šele začetek.

Mesto živi in diha za vas, zato vstopite vanj z visokimi pričakovanji.

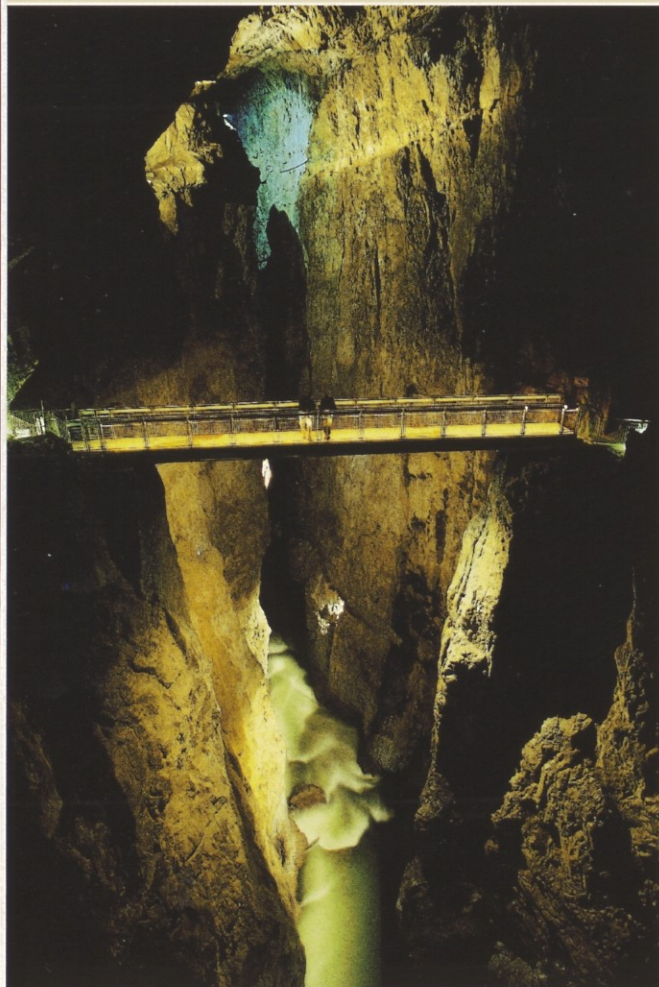
Verjamemo, da vam jih bomo uresničili.

TO JE MOJE MESTO!

WWW.BTC-CITY.COM

Park Škocjanske jame, Slovenija

Park Škocjanske jame ima tri pomembne nominacije:

- Škocjanske jame so bile leta 1986 vpisane v Seznam svetovne kulturne in naravne dediščine pri UNESCO
- leta 1999 so bile Škocjanske jame vpisane v Ramsarsko konvencijo kot prvo podzemno mokrišče na svetu
- leta 2004 pa je bil Park Škocjanske jame vpisan kot Biosferno območje Kras tudi v program MAB (Človek in biosfera).

V Parku Škocjanske jame vas vabimo na ogled jamskega sistema, muzejskih zbirk, sprehod po učni poti in obisk novega promocijsko-kongresnega centra Pr Nanetovh.

INFORMACIJE IN REZERVACIJE:

Park Škocjanske jame, Slovenija
Škocjan 2, SI - 6215 Divača
Tel.: 00386 (0)5 70 82 110
Faks: 00386 (0)5 70 82 111
E-pošta: psj.info@psj.gov.si
www.park-skocjanske-jame.si

The area of Skocjan Caves has three remarkable designations:

- inscribed on the UNESCO World Heritage List since 1986
- on the List of Wetlands of international importance since 1999
- on the international Network of Biosphere Reserves (MAB) since 2004.

INFORMATION AND RESERVATIONS:

Park Škocjanske jame, Slovenija
Škocjan 2, SI - 6215 Divača
Tel.: 00386 (0)5 70 82 110
Fax: 00386 (0)5 70 82 111
e-mail: psj.info@psj.gov.si
www.park-skocjanske-jame.si

The Skocjan Caves Park invites you to:

- visit the cave system
- explore the park on education trail
- visit museum collections
- and the new Promotion and Congress Centre Pr Nanetovh.

Najlepši trenutki na osebnih poštinih znamkah!

OSEBNE POŠTNE ZNAMKE

Osebna poštna znamka je storitev Pošte Slovenije, ki omogoča izdelavo osebnih poštinih znamk s poljubnim motivom znotraj okvirja. Naredite si posebno poštno znamko tudi vi.

Info & naročila: www.posta.si, osebne.znamke@posta.si,
02 449 22 44 in poslovalnice Pošte Slovenije.

Zanesljivo vsepovsod
 POŠTA SLOVENIJE
POŠTA IN FINANCE

Slika na naslovnici:

Vasica Podgrad pri Vremah s cerkvico sv. Janeza Krstnika

in z razvalinami gradu Schwarzenegg ali Završnik.

Grad je nastal v 13. stoletju, cerkvica pa je 400 let mlajša.

Zgrajena je bila kot grajska kapela in grobnica za plemiško družino Petač,

ki je na gradu gospodarila od leta 1590 do njegovega propada v začetku 19. stoletja.

Fotografija: Drago Kolenc.

Revija Kras

Telefon izdajatelja revije Kras:

041 552 431

Telefon odgovorne urednice:

041 914 921

Telefon glavnega urednika:

041 87 55 00

E-mail:

revijakras@siol.net

Kras je revija o Krasu, ohranjanju njegove kulturne in naravne dediščine, o zgodovini, kulturi, gospodarstvu in dejavnostih ljudi tega prostora.

Revija Kras izdaja Mediacarso, d.o.o.,

Sveto 39, 6223 Komen.

Odgovorna urednica: Ida V. Rebolj

Oblikovanje: Lev Lisjak Rebolj

Naslov uredništva:

Sveto 39, 6223 Komen

Maloprodajna cena z 9,5 % DDV

enojne številke 4 €, dvojne številke 8 €.

Naročnina za šest zaporednih številk

s pošto dostavo na naročnikov naslov

v Sloveniji 31 €, na naročnikov naslov

v tujini 45 €.

Transakcijski račun pri Banki Koper, d.d.,

Pristaniška 14, 6000 Koper:

1010-0005-2011-395

IBAN Mediacarso, d.o.o.:

SI56101000052011395

SWIFT coda: BAKOSI2X

Nenaročenih rokopisov in fotografij ter drugega slikovnega gradiva uredništvo ne vrača.

Ponatis ali kakršnokoli povzemanje, kopiranje ali preslikavanje

objavljenih prispevkov ali njihovih delov iz revije Kras je prepovedano

brez pisnega dovoljenja odgovorne urednice in brez popolne navedbe

uporabljenega vira in avtorja.

Mednarodna standardna serijska številka:

ISSN 1318-3257

Tisk Grafika Soča, d.o.o., Nova Gorica

VSEBINA

DECEMBER 2013, št. 126-127

Dr. Josip Korošec

**OHRANJANJE DEDIŠČINE POMENI PLEMENITEV
IN NADGRADNJO SEDANJOSTI S PRETEKLOSTJO! 6**

Akad. dr. Andrej Kranjc

**ZASVOJEN Z NAŠIM KRASOM
USTVARIL EDINSTVENO REVISO 10**

Metka McCully Žigon

NAJPREJ SMO UREDILI VRT ZA SAMOOSKRBO 12

Eda Belingar

**DOMAČIJA PETROVIH V TUPELČAH -
ASKETSKA LEPOTA KRAŠKE DOMAČIJE 18**

Boris Čok

**NOVA PASTIRSKA HIŠKA
OB NJIVI S SIVKO V IVANJJEM GRADU 22**

Doc. dr. Domen Zupančič

ZGODBA O MALTI, KAMNU IN ARHITEKTURI 26

Izr. prof. dr. Nejc Jogan

**VELIKI PAJESEN - HUDA NADLOGA
PREDVSEM ZA PRIMORSKO 32**

Prof. dr. Metoda Dodič Fikfak

VARNO ODLAGANJE CEMENTNO-AZBESTNIH ODPADKOV 34

Matej Ocvirk

URBAN GOLMAJER - ŽUPNIK, KI JE POGOZDOVAL KRAS 38

Pavel Vidau

VAS BANI IN NJENI ŽUPANI - IV 40

Mirjam Muženič

ZAMOLČANI - VOJAKI IN CIVILISTI 44

Prof. dr. Stanislav Južnič

BLOŠKI JUNAK (MATIJA) GREGOR KRAŠKOVIČ - I. del 48

Drago Kolenc

NEZNAN GRB V PODGRADU PRI VREMAH 54

Prof. dr. Peter Skoberne

PROF. DR. BOŠTJAN ANKO (1939-2013) 58

Prof. dr. Boštjan Anko

**REVIJA KRAS OHRANJA NEKDANJO, OBELEŽUJE SEDANJO
IN SOOBLIKUJE JUTRIŠNJO IDENTITETO KRASA 59**

Dr. Ferdinand Šerbelj

**ZBOGOM SPOŠTOVANI PROFESOR DR. RAJKO PAVLOVEC,
ZBOGOM DRAGI PRIJATELJ! 60**

Matej Colja

**ZA PROJEKT »VRTNA STENA« - »GARDEN WALL«
PETO MESTO NA SVETU 62**

Iztok Premrov

GLOBOKA IN PREPRIČLJIVA IZPOVED 66

Andrej Škapin

15. PASTIRSKE IGRE V SENOŽEČAH 68

Mag. Magdalena Svetina-Terčon

**LUČKA ČHOVIN POSTAVILA TEMELJE
SODOBNI KNJIŽNICI 72**

Mag. Magdalena Svetina-Terčon

»JAZ SEM CELICA V ORGANIZMU VESOLJA.

KAJ ČE JE SVETLA LUČKA MOJ DUH?« Srečko Kosovel 74

Dušica Kunaver

KUHANDO, PEČENO - NA MIZO PRINEŠENO 76

Mag. Vasja Klavora

KRALJEVA GORA 78

Doc.dr. Mira Cencič

ŽIVLJENJE NA KRASU V PRETEKLOSTI 80

Enainosemdeseto leto arheologa prof. dr. Marijana Slabeta

OHRANJANJE DEDIŠČINE POMENI PLEMENITEV IN NADGRADNJO SEDANJOSTI S PRETEKLOSTJO!

Josip Korošec

Prof. dr. Marijan Slabe

Prof. dr. Marijan Slabe je bil rojen 17. marca 1932. leta. Šudiral je arheologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je 1959. leta diplomiral in 1977. leta opravil zagovor doktorske naloge. Dvajset let je bil kot arheolog in konservator zaposlen na Ljubljanskem regionalnem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine, od 1984. do 1991 pa je bil direktor Zavoda Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine. Nato je do upokojitve opravljal naloge konservatorskega svetnika pri Ministrstvu za kulturo in svetovalca Vlade Republike Slovenije.

Že bežna analiza obsežnega opusa opravljenih nalog prof. dr. Marijana Slabeta kaže, da gre za odgovorno osebo, ki je poskušala okoliščinam primerno in skladno z veljavnimi načeli polno živeti svoje življenje. Na enainosemdeset let dolgi prehojeni poti mu je uspelo, kljub različnim občasno nenaklonjenim razmeram, svoje pglavitno delo posvetiti kulturni dediščini, njeni zaščiti, varstvu in ohranjanju. Spoznanje, da je ta dediščina kompleksen pojav z neverjetno razsežnostjo, jo je vztrajno izpopolnjeval. O tem priča tudi njegova zajetna bibliografija, ki šteje osemnajst samostojnih publikacij. Med njimi so bile s področja arheologije posebej odmevne *Draolje, grobišče iz časov preseljevanja ljudstev* (Situla 16, 1975), *Razvoj cerkvenega objekta Šempeter* (Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana, 1983) in *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem* (Vestnik 12, Ljubljana, 1993), s kulturnozgodovinskega področja pa npr. *Cerknica in Polhov Gradec* (110. in 164. zvezek zbirke vodnikov *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*, Ljubljana, 1981 in 1988) in *Na rovašu*

življenja. Povestnica o podmelški fari (Ljubljana, 2004). V knjižici *Iverje* (Ljubljana, 2008) z dokaj lirično izraženimi mladostnimi spomini, kljub težkim vojnim razmeram, v katerih je potekala, se je poskusil celo z leposlovjem.

V 38 izvirnih znanstvenih člankih je Slabe zajel predvsem arheološke vsebine, v 72 razpravah in člankih pa je pisal pretežno o dediščini, o njenem pomenu in varstvu njenih dobrin. V kar 189 prispevkih je poročal o opravljenih nalogah, v 62 prispevkih pa je objavil njihove ocene in prikaze dejavnosti same. Kot poznavalec in strokovnjak je sodeloval tudi pri pripravi nekaterih gesel v *Enciklopediji Slovenije* in *Likovni enciklopediji Jugoslavije*. Največ omenjenih vsebin je objavil v *Varstvu spomenikov* in *Arheološkem vestniku*, nato v revijah in zbornikih *Argo*, *Archaeologia Yugoslavica*, *Balkanoslavica*, *Sinteza*, *revija Kras* ter v različnih drugih časopisih.

Vse naštetu je, seveda, le del Slabetove strokovne prisotnosti v domačem in mednarodnem prostoru. Če so v mladosti z različnimi opravili zorela njegova širša nagnjenja, je ob študiju in z neposredno arheološko prakso potrjeval pravilnost izbire poklica. In kar je še pomembnejše, pridobival je izkušnje, nedvomno tudi s sodelovanjem pri izkopavanjih v Betalovem spodmolu, ki jih je vodil profesor Srečko Brodar, da je lahko oblikoval svoj lastni odnos do dediščine, ki jo je razumel kot sodobno preteklost. To verjetno zato, ker so ga od nekdaj zanimali tudi procesi nastajanja sedanjosti, kakor jo osmišljajo likovna umetnost, književnost ali glasba. Nedvomno je prav to pripomoglo, da je lahko uspešno opravljal poklicno delo. Začel je kot sodelavec Mestnega muzeja v Ljubljani, nato je vrsto let delal kot konservator arheolog v Ljubljanskem regionalnem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine, pozneje pa je postal direktor Republiškega zavoda za varstvo

Študenti arheologije na Begunjščici:
Zdravko Marič, Marjan Slabe
in Meta Slodnjak.

Arheologi na Rimski nekropoli v Šempetru v Savinjski
dolini: Andrej Valič, Marjan Slabe, Irena Sivec,
Ljudmila Plesničar, Paola Korošec in Lojze Bolta.

1998

naravne in kulturne dediščine in bil imenovan za konservatorskega svetnika pri Ministrstvu za kulturo in za svetovalca vlade Republike Slovenije.

Kot ugleden strokovnjak in glede na vodstveni in organizacijski položaj in naloge je bil član ali predsednik številnih komisij, odborov in svetov, kot so strokovne komisije za spomeniškovarstvene akcije, za pripravo zakona o varstvu naravne in kulturne dediščine, za pripravo nacionalnega kulturnega programa in za podelitev naziva konservatorski svetnik; deloval je v svetih Restavratorskega centra Republike Slovenije, Narodne galerije in mesta Ljubljana za odobritev sredstev za kulturne spomenike in bil predsednik Slovenskega konservatorskega društva. S stališč, ki jih je zagovarjal, je presojal učinkovitost in rezultate opravljenih nalog, predvsem pa je poudarjal pomen varstva dediščine in ga usmerjal. Lahko bi rekli, da je pri opravljanju teh nalog sledil načelu: če storiš tisto, kar lahko in kar je prav, si storil veliko.

Faktografsko naštevanje podatkov o Slabetovem njegovem opravljenem delu je mogoče, kljub njihovi prepletenosti in soodvisnosti, vsebinsko strniti v rezultate arheoloških raziskav in konservatorskih nalog, organizacijske in vodstvene dolžnosti ter etična in humanistična dejanja. Med slednje sodijo uveljavljanje vrednot narave in človeka, pobude za ustvarjalen način varstva in za posredovanje znanja. Kot profesor na Filozofski fakulteti in na Akademiji za likovno umetnost ter ob številnih priložnosti doma in v tujini je mladim pomagal k spoznavanju celostne podobe dediščine ter zahtevnosti in odgovornosti njenega ohranjanja. Tudi zato je sodeloval pri pripravi študijskih programov in bil leta 1985 imenovan za znanstvenega svetnika Filozofske fakultete.

Ogled arheoloških izkopavanj v Mostu na Soči; med ostalimi akademik dr. Emilijan Cevc, Drago Svolfšak, prof. Giuseppe Bergamini, dr. Anica Cevc in dr. Marjan Slabe

Ogled poznoantične krstilnice na otoku Braču; dr. Josip Korošec,
prof. Janez Kromar, Stanislav Mrvič in prof. dr. Marjan Slabe

Obisk v Svetem na Krasu pri urednikih revije Kras

V družbi na trgu v Trogirju: prof. Momo Vukovič in prof. dr. Marijan Slabe

Strokovna komisija s sodelavci, ki je skrbela za izdelavo kopije Vodnjaka treh kranjskih rek Francesca Robbe: dr. J. Korošec, dr. A. Smrekar, J. Hudolin, prof. M. Vukovič, prof. F. Kokalj, akad. prof. D. Tršar, prof. dr. S. Vrišer, prof. dr. M. Slabe, N. Nik in V. Benedik.

Slabetov govor ob otvoritvi razstave prof. Franca Kokalja v Spomeniškovarstveni galeriji v Ljubljani

Izjemna kakovost orisanega Slabetovega opusa je v tem, da nagovarja posameznika, s katerim se srečuje, k osebni presoji o pomenu ponujenih vsebin. Med tiste, o katerih bi kazalo spregovoriti ob tej priložnosti, nedvomno sodi pojavnost dediščine in njena vpetost v realni svet, v svet, katerega dejavniki jo osmišljajo in jo razumejo kot del svojega bistva.

Naklonjenost takšnemu pojmovanju in pričanju je prirojena lastnost dr. Marijana Slabeta. Z vztrajnim spoznavanjem in odkrivanjem še neznanega kot dela celote, v kateri so medsebojna razmerja dokazovala svoj pomen in soodvisnost dobrin preteklosti in vrednot sedanjosti, si je prizadeval usmerjati tudi varstvo dediščine. Zato se zdi povsem samoumevno, da je leta 1986, prav v času njegovega direktorovanja, sodelavcem konservatorjem v Republiškem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine uspelo doseči vpis Regijskega parka Škocjanske jame na Unescov seznam svetovne dediščine. Skrb zanj in za njegovo stanje je kazala ta ugledna ustanova takoj po naši dramatični osamosvojitvi. Posredno je status prve slovenske svetovne znamenitosti prispeval k temu, da je Slovenija kot država kmalu postala Unescova nova članica. Vsekakor pa je bilo prav to vzpodbudno izhodišče za nadaljnji razvoj tega regijskega parka in za uveljavljanje matične dežele kraških pojavov v svetu, ki je celo prevzel nekatere besede, kot npr. dolino, za mednarodne krasoslovne izraze.

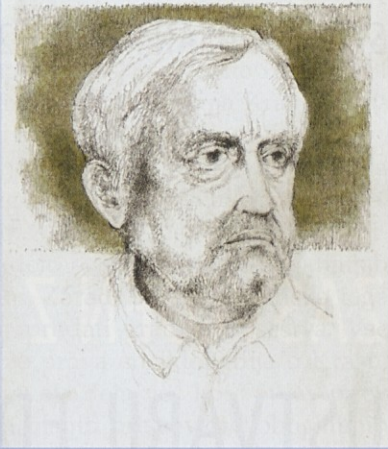
Poudariti je treba, da je Slabe velik del svojih prizadevanj za ohranjanje dediščine posvečal njeni ogroženosti. Naš prostor namreč pogosto prizadevajo naravne nesreče, predvsem potresi, plazovi in požari. Poleg tega, da je opozarjal in razvijal preventivo pred takšnimi nevarnostmi, je dejavno sodeloval pri odpravljanju njihovih posledic. Deloval je v komisijah za oceno nastale škode, pri pripravi programov obnove ali v neposrednih konservatorskih in restavratorskih akci-

Ogled Trubarjevega rokopisa v trezorju knjižnice v Vatikanu.

Slabetov govor ob podelitvi Steletovih nagrad Slovenskega konservatorskega društva.

Prof. dr. Marijan Slabe - risba dr. Josip Korošec.

jah. Tako je bil npr. že dan po potresu v Posočju 1998. leta na prizadetem območju in še kar vrsto let neposredno delal pri posameznih posegih te vrste. Pri svojem strokovnem delu pa se ni posvečal zgolj slovenskemu prostoru, temveč je segal na širše območje vzhodnega Jadrana, njegovo delo pa je bilo opazno odmevno tudi drugod.

Nedvomno sodijo med najbolj pretresljive in usodne nesreče nekajletna vojna razdejavanja v Bosni in Hercegovini ob razpadu Jugoslavije, ki so med drugim grozila tudi z razvrednotenjem dediščine. Sodelovanje pri obnovi in vzpostavljanju novih razmerij pri mednarodnem projektu Evropski most za Sarajevo pa je še bolj utrdilo Slabetovo prepričanje o celovitosti dediščine in pogojenosti njenega obstoja z okoliščinami v prostoru. Z oceno nastalih posledic in s sugestijami za neposredno zaščito prizadetih dobrin preteklosti je pomagal krepiti zamisel o ustanovitvi restavratorskega oddelka na Akademiji za likovno umetnost v Sarajevu, pri nastanku restavratorskega ateljeja v tamkajšnji Nacionalni galeriji in tudi pri rekonstrukciji spomenika Umirajoči lev na pokopališču Koševo v Sarajevu, ki ga je med prvo svetovno vojno zasnoval slovenski kipar Josip Urbanija. Predvsem je z zavzetostjo spodbujal mlade k pripadnosti lastni kulturi kot tisti kakovosti, ki zna najbolj domiselno presegati tudi posledice vojne.

Seveda je Slabeta skrbela tudi usoda dediščine na Hrvaškem in njeno stanje v nastalih okoliščinah. Tako je izrazil podporo izvedbi projekta za obnovo cerkve svetega Josipa v Obrovcu, ki jo je vodil Restavratorski center Republike Slovenije in posredno spremljal njegovo uresničevanje. K bolj spodbudnim pričakovanjem so ga nagovarjala nekatera prizadevanja hrvaških izobraževalnih in strokovnih ustanov, kot so bila krepitev dejavnosti varstva, ohranjanje tradicionalnih znanj in priprava študijskega programa za restavratorstvo.

Vsekakor pa obseg in raznovrstnost Slabetovega dela v vseh svojih sestavinah opozarjata, da ohranjanje dediščine ne pomeni ustavitve ali upočasnitve časa, temveč pomeni plemenitev in nadgradnjo sedanosti s preteklostjo. Ohranitev njene ustvarjalnosti je predvsem dolžnost stroke, kar je razvidno iz načel, ki jih je strnil v *Etičnem kodeksu za konservatorje*. In verjetno je prav arheolog v njem razvijal prepričanje, da je v odkritem in spoznanem še mnogo neznanega, kot je še marsikaj neopredeljenega tudi v njegovem opusu.

Dr. Josip Korošec, univ. dipl. um. zgodovinar - od leta 1987 do leta 2002 direktor Restavratorskega centra Slovenije, Ljubljana

Bibliografija prispevkov prof. dr. Marijana Slabeta v reviji Kras

- Slabe, Marijan; 1998: Arheologinja in znanstvenica Ljudmila Gec-Plesničar - Revija Kras, št. 25, str. 8-9, Ljubljana
- Slabe, Marijan; 2005: Kamen v kulturi in kultura v kamnu.- Revija Kras, št. 69, str. 14-19, Ljubljana
- Slabe, Marijan; 2004: Revija Kras - iz slovenskih razmer v evropski prostor - uvodnik po desetih letih izhajanja.- Revija Kras, št. 63, str. 4, Ljubljana
- Slabe, Marijan; 2008: Petnajstletnica revije Kras - uvodni nagovor iz Slabetovega uvodnika v 89. številko revije Kras, ki ga je - skrajšanega - na slovesnosti prebral gledališki igralec Anton Petje.- Revija Kras, št. 90-91, str. 69, Sveto pri Komnu
- Slabe, Marijan; 2008: Reviji Kras ob petnajstletnici izhajanja - uvodnik.- Revija Kras, št. 89, str. 5, Sveto pri Komnu
- Slabe, Marijan; 2006: Stara spominska knjiga - nepremična kulturna dediščina.- Revija Kras, št. 76, str. 20-22, Ljubljana
- Slabe, Marijan; 2005: Stare kartice, voščilnice. - Revija Kras, št. 71, str. 12-17, Ljubljana
- Slabe, Marijan; 2008: V spomin Ljudmili Plesničar-Gec (1931-2008).- Revija Kras, št. 90-91, str. 34-35, Sveto
- Slabe, Marijan; 2009: Vlasto Kopač (1913-2006), arhitekt in konservator - vzor mnogim generacijam, I. del, št. 93-94, str. 16-21, in II. del, št. 95-96, Revija Kras str. 64-69, Sveto pri Komnu
- Slabe, Marijan; Grmek, Mojca; Medved, Andrej; 2007: Tri razstave Matjaža Kocbeka.- Revija Kras, št. 82, str. 46-50, Ljubljana

Skupaj je bilo v reviji Kras objavljenih 10 prispevkov v skupnem obsegu 39 strani.

SVETO - DUŠAN REBOLJ, 26. AVGUSTA 2013 OSEMDESETLETNIK

ZASVOJEN Z NAŠIM KRASOM USTVARIL EDINSTVENO REVILJO

Andrej Kranjc

Danes za podatke o čemer koli najprej pogledamo na Google. Tudi jaz sem: Dušan Rebolj - sindikalist, cele strani naslovov; Dušan Rebolj - prevajalec, malo manj. Kje pa je potem »moj« Dušan Rebolj? Spomnil sem se in k imenu dodal »kras« - pa se je pojavil pravi Dušan Rebolj. Dušan Rebolj, ki je bil marsikaj in v marsičem zelo pomemben, a zadnja leta, ne, desetletja, znan predvsem po zavzemanju za Kras. In to je čas, ko se ob imenu Kras spomnimo na revijo Kras, ob tem pa na njenega ustvarjalca, Dušana Rebolja.

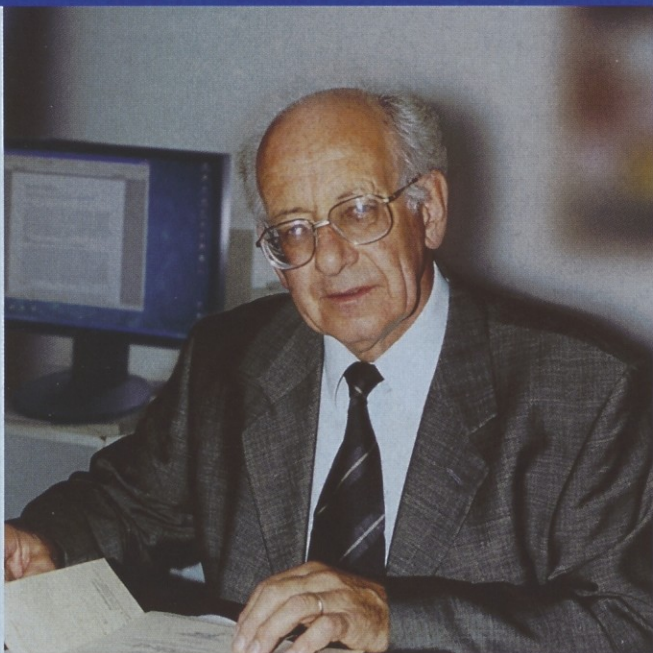
Konec avgusta mineva 80 let, kar se je pri Reboljevih v Kranju rodil Dušan, ki so mu k imenu pripisali še Lovrenc. Že kot gimnazijec v Kranju je bil zelo ustvarjalen, kar je zapisano v knjigi Kronika rodbine Rebolj iz Kranja. Ukvarjal se je tudi tekmovalno s športom, najbolj resno s plavanjem, košarko, tenisom in hokejem na ledu. Predvsem pa ga je zanimala kemija. Prebiral je univerzitetne kemijske učbenike, v domači kopalnici si je uredil kemijski laboratorij in v gimnaziji je marsikdaj na predlog profesorja Kalana »predaval« kemijo. Od kemije do ostalega naravoslovja ni daleč in Dušan je bil tudi član prirodoslovnega krožka, ki ga je vodil prof. Anton Polenec, znan zoolog, univerzitetni profesor in direktor Prirodoslovnega muzeja.

Morda je tudi ta krožek pripomogel, da je jubila lanta pritegnil Kras. S »krožkarji«, med njimi je bil tudi

slavljenčev sorodnik, pokojni prof. Marko Aljančič, strokovnjak za jamsko živalstvo, svetovno znan po uspešni gojitvi človeške ribice v svojem jamskem laboratoriju v Kranju. Tudi on bi zdaj praznoval 80-letnico... Raziskovali so tudi kraške jame v kranjski okolici. V Udin borštu in v sosednjih konglomeratnih terasah so obiskali več jam, nabirali jamsko živalstvo in merili fizikalno-kemijski lastnosti vode, kar je gotovo delal Dušan. Raziskali in izmerili so okoli 450 m rogov v jami Arneževa luknja. Član skupine je o njihovem delu poročal v Glasu Gorenjske in Proteusu in njihovo pionirsko delo pri raziskavah jam v konglomeratu tako ni šlo v pozabo.

Leta 1953 se je Dušan Rebolj vpisal na Fakulteto za kemijo, Oddelek za kemijsko tehnologijo na takratni Tehniški visoki šoli v Ljubljani. Poleg študija se je ukvarjal s plavanjem in hokejem, postal trener in tudi športni dopisnik TANJUG-a za Gorenjsko. S tem si je začrtal življenjsko poklicno pot: novinarstvo.

Leta 1957 je prosil za službo v kemijskem laboratoriju kranjske Planike, a ga je dr. Mitja Kamušič pregovoril, da je postal vodja informacijske službe in urednik glasila Planika. Tudi tega se je lotil z vso resnostjo. Študiral je novinarstvo, sodeloval, svetoval in pomagal je pri (kakšnih 200-tih!) podjetniških časopisih, pri organiziranju informacijskih služb in prvih služb za odnose z javnostmi. Deset let je organiziral v Piranu v poletnih mesecih funkcionalno izobraževanje in usposabljanje organizatorjev obveščanja in urednikov glasil v slovenskih podjetjih in ustanovah. Bil je sekretar za informiranje na Zvezi sindikatov Slovenije, ustanovil in vodil je Center za informiranje v združenem delu pri DE - ČGP Delo. O teh vprašanjih je veliko objavljajal in leta 1972 napisal obširno knjigo o informiranju zaposlenih, za kar je bil leta 1973 nominiran za Tomšičevo nagrado. V Novem Sadu so knjigo prevedli v srbsčino. Bil je to prvi priročnik, kako informirati zaposlene.

Leta 1990 je družina Rebolj kupila v Svetem na Krasu hišo - rod njegove žene Ide je s Krasa* - in ustanovila družinsko podjetje Mediacarso. Od takrat, dobrih 20 let, se Dušan Rebolj ukvarja s Krasom, kar ni bila več »služba«, tudi bi težko temu rekli konjiček; ustrežneje bi bilo reči »zasvojenost«, v pozitivnem pomenu besede, s Krasom. Združil je namreč svoje strokovno znanje iz novinarstva, organizacijske sposobnosti in izkušnje z zagledanostjo v Kras in ustanovil revijo Kras. Prva številka je izšla februarja 1994 in je, kot je zapisano pod njenim naslovom, »... revija o Krasu, o ohranjanju njegove kulturne in naravne dediščine, o zgodovini, kulturi, gospodarstvu in o dejavnostih ljudi tega prostora«.

Publicist in prevajalec Jaro Novak je ob Reboljevi 70-letnici v Delu zapisal, da »v Sloveniji nikoli niso bili javno ovrednoteni Reboljev delež in njegove zasluge za razvoj obveščanja..., a tako se je Dušan z leti navadil ostajati v senci«. Tudi z revijo je podobno. Je družinska revija in v »izkaznici« Krasa Dušanovo ime ni omenjeno. Glavni urednik je Lev Rebolj, odgovorna urednica je Ida V. Rebolj ter oblikovalec Lev Rebolj, v pogovoru pa vedno rečemo, da je revija Kras od Dušana Rebolja, ki je njen ustanovitelj in izdajatelj.

Naj malo več povem o reviji, saj je plod dela dvajsetih let, plod dela skoraj tretjine Dušanovega »aktivnega« življenja, v upanju, da bo ta delež še dolgo naraščal.

Kras je edinstvena revija o pokrajini Kras in o krasu nasploh, a bi pomenila še veliko več, če bi šlo tako, kot si je Dušan zamislil: brezplačni izvod revije v vsako gospodinjstvo na Krasu. Kljub kvaliteti in pomenu revije, kljub razumevanju in kljub podpori in sponzorstvu, so težki časi prizadeli tudi revijo. Samo Reboljeva družina ve, koliko poti in prizadevanj je bilo potrebnih za pridobivanje denarja za tisk, koliko odpovedovanja, negotovosti pred tem, ali bo prihodnja šte-

vilka še izšla... A tam, kjer bi marsikdo obupal, je Dušan vztrajal, uspel in še uspeva: revija še vedno izhaja. Kot njen »oče« osemdesetletnik bo tudi revija Kras v kratkem praznovala rojstni dan - dvajsetletnico.

V teh 20. letih je izšlo 125 števil (zadnja julija letos) v skupnem obsegu 5547 strani velikega formata. Težko si je predstavljati, koliko je tega skupaj. Za primerjavo: Valvasorjevo delo o Kranjski v štirih knjigah obsega okoli 2500 strani. Zaradi priprave in tiska tega dela je moral Valvasor prodati grad in posestva. Vse revije Kras skupaj so že prava enciklopedija o Krasu, v katero je prispevalo svoja dela več kot 950 avtorjev 2034 člankov in drugih pisnih prispevkov, obogatenih s 7983 fotografijami. Vse to je shranjeno tudi v računalniški obliki v hiši v Svetem in predstavlja neprecenljivo in, v to sem popolnoma prepričan, najboljše zbirko podatkov in slikovnega gradiva o Krasu sploh. Izvoda Krasa sicer ne dobi vsako gospodinjstvo na Krasu, vendar ima revija več kot 700 naročnikov, dobiva jo več kot 800 prebivalcev Krasa, dobiva jo (brezplačno!) blizu 900 sodelavcev (avtorjev prispevkov), dobiva jo skoraj 1000 prejemnikov - mnenjskih voditeljev - od članov vlade preko poslancev v Državnem zboru in svetnikov v Državnem svetu slovenskega parlamenta do predstavnikov sodne veje oblasti ter okoli 500 predsednikov uprav in direktorjev gospodarskih družb in zavodov. A kljub temu izdajatelj včasih ne ve, ali bo uspel zbrati sredstva za prihodnjo številko! Najbrž to ni kraška, verjetno pa je slovenska posebnost. Naj spet spomnim na Valvasorja: njegove grafične zbirke Kranjska ni mogla (hotela) kupiti in je, danes neprecenljive vrednosti, v Zagrebu.

Hiša v Svetem. Lično in avtentično obnovljena kraška domačija s čudovitimi vrtovi. Kar ni ravno samo Dušanovo delo, gotovo pa pomeni zanj oazo miru in sprostitve po vseh teh prizadevanjih, da bi Kras lahko še naprej izhajal, po uspešno pripravljenih najrazličnejših okroglih mizah, posvetovanjih, delovnih sestankih, seminarjih, namenjenih Krasu, njegovemu poznavanju in ohranjanju. Vsakih nekaj let revija Kras in družina Rebolj priredita srečanje sodelavcev revije, njenih podpornikov in prijateljev Krasa. Na ta, lahko rečem pomembni dogodek prihajajo pomembne osebnosti iz kulturnih, znanstvenih, gospodarskih in političnih krogov, od predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti do ministrov.

Slavlencu želim, upam si reči, da tudi v imenu vseh sodelavcev revije Kras, da bi bil še dolgo tako uspešen pri svojih prizadevanjih in pri premagovanju izdajateljskih težav, da bi bil še dolgo glasnik našega Krasa in da naj ne šteje let, ampak naj raje šteje nove številke Krasa!

Akademik dr. Andrej Kranjc, Ljubljana

* Idina mama Danica Lisjak je iz rodbine Lisjak iz podeželskega dvorca iz 17. stoletja. - Podatek z evidenčnega lista Zavoda za spomeniško varstvo - Gorica

Metka Žigon McCully o svoji izkušnji

NAJPREJ SMO UREDILI VRT ZA SAMOOSKRIBO

Metka McCully Žigon
Fotografije: Sam McCully

Posestvo Večkoti: stanovanjska hiša, ki čaka na fasado; mala hišica na dvorišču, v kateri je bila včasih svinjska kuhinja; zakrita z drevjem pa je še lopa za orodje in traktor.

Družina McCully: Sam, Oskar, Mihael in Metka.

V 103.-104. številki revije Kras (september 2010) je novinar izobraževalnega programa TV Slovenija Stane Sušnik na straneh 52-55 v prispevku »Vrt je najin način izražanja prihodnosti« predstavil oblikovalca vrtov Primorko Metko Žigon McCully in Avstralca Sama McCullyja. V uvodu je Sušnik napisal: »Ni malo tujcev, ki jih je Kras tako očaral, da so se priselili za vselej. Malokdo pa ve, da je med njimi celo mlad oblikovalec vrtov Sam McCully, ki je odrasel v daljnji Avstraliji, k nam pa ga je privedla ljubezen do Metke Žigon, po rodu iz Vrtojbe. Tudi ona se posveča urejanju vrtov. Skupaj s sinovoma Oskarjem in Mihaelom živijo v mogočni stari hiši v Večkotih v dolini reke Branice.

V nadaljevanju Sušnikovega prispevka preberemo, kako sta se Sam in Metka spoznala pri družini barona Roberta de Belderja in njegove soproge Slovenke baronice Jelene de Belder Kovačič v mestecu Kalmthout v Belgiji. O Jeleni de Belder Kovačič je urednik televizijskih oddaj o vrtovih, samooskrbnem vrtnarjenju in parkih Stane Sušnik posnel serijo oddaj, ki smo jih pred dvema letoma gledali na TV Ljubljana! Pri njej sta se med izpopolnjevanjem za načrtovanje in urejanje okrasnih vrtov Sam in Metka zaljubila in se po nekaj Samovih obiskih pri Metki v Sloveniji, kjer sta skupaj raziskovala vrtove, čez pet leti poročila. Najprej sta živela v Ljubljani, nato v hiški v Grosupljem. Potem pa sta po nekajletnem iskanju primerne hiše z zadosti zemlje ob njej za ureditev zglednega okrasnega vrta našla staro domačijo iz sredine 19. stoletja v Večkotih na robu Krasa... Svoj načrt za ureditev vrta sta sicer morala za nekaj let odložiti, saj sta najprej prenavljala bivalno hišo in nekaj k njej pripadajočih poslopij. Uredila sta zelenjadni vrt, sadovnjak ter začela gojiti kokoši, piščance, prašičke in ovce. In vse bolj sta spoznava, da lahko s kupljeno in najeto zemljo razvijeta ter uveljavita samooskrbno vrtnarjenje in kmetovanje...

Kako družina Metka in Sama McCully z njunima sinovoma Oskarjem in Mihaelom uresničuje njune načrte, preberite v nadaljevanju!

Uredništvo

Posestvo smo kupili, da bi tukaj naredili park, ker sva z možem oba po poklicu oblikovalca vrtov. Iskala sva posest na Primorskem predvsem zaradi mile klime, ki omogoča gojenje večjega števila različnih rastlinskih vrst. Kar težko je bilo najti hišo in ustrezno veliko površino zemlje. Na Primorskem so tudi velike kmetije, a nimajo zemlje v enem kosu, temveč je včasih tudi več hektarjev zemljišč razdrobljenih na številnih lokacijah. Če pa želiš narediti park, se mora hiše držati ustrezno velika površina zemlje. Svoje iskanje na Primorskem sva omejila na kraje, kjer ni toliko burje. Spet zaradi rastlin. Brda niso prišla v poštev, ker se nama zdijo nekako oddaljena. Obmorje je predrago. Kras pa je zaradi plitvih, sušnih tal za najin namen neustrezen. Tako sva kupila kmetijo v dolini Branice, na meji med kraškimi svetom in Vipavsko dolino. Razmeroma zaščiteno pred najhujšo burjo ter z globoko ilovnato zemljo, ki jo le tu in tam prepredajo skalne žile.

Če imaš zemljo, jo moraš obdelovati in skrbeti zanjo

Včasih je bila to zelo velika kmetija s 40 hektari zemlje, ki so se raztezali okrog stanovanjske hiše. Poleg te so kmetijo tvorile še druge stavbe: velika lepa štala za govedo in konje, svinjska kuhinja, hlev za prašiče ter še ena precej velika štala za spravilo krme in orodja. O sami zgodovini posesti in hiše morda kdaj drugič več, ker podatke še zbiram! Mi smo kupili hišo z dobrim hektarjem zemlje, porušeno štalo, štalo za orodje in manjšo hišico na dvorišču. Večino zemlje, ki je nekdaj pripadala kmetiji, pa sedaj poseduje sklad kmetijskih zemljišč in gozdov, od katerega smo vzeli v najem 1,5 hektarja kmetijskih površin. Tako imamo v obdelavi 2,5 hektarjev zemlje.

Pri taki površini dobre zemlje pač ne moreš kupovati hrane v trgovini. Tako sva z možem najprej naredila zelenjavni vrt. Čeprav, ko sva kupovala kmetijo, tega nisva imela v načrtu. Nikoli naju ni niti zanimalo

lo gojenje zelenjave, saj sva poklicno bolj usmerjena v okrasne rastline. Vendar, če imaš zemljo, jo moraš obdelovati in skrbeti zanjo. Naš zelenjavni vrt ni posebno velik. Gredic je za približno 100-120 m². Vmes pa so potke poraščene s travo. Zaradi lažje obdelave, da trava in pleveli ne silijo toliko v gredice, smo te obdali s starimi hrastovimi trami, ki smo jih vzeli iz porušene štale.

Ne uporabljamo nobenih pesticidov in umetnih gnojil

Oba z možem sva zaposlena. Imava vsak svojo firmo za urejanje vrtov. Jaz tukaj v Sloveniji, Sam v Nemčiji, kjer veliko dela, tako da doma ni veliko časa. Poleg otrok (Oskar 10 let in Mihael 3,5 let) ter ostalih obveznosti ne ostane prav veliko časa za vrtnarjenje. Zatopletje pač ni prioriteta. A narava je potrpežljiva in radodarna, zato kljub minimalnemu vložku pridelamo sami skorajda vso hrano za vse leto na svojem vrtu in njivi. To, da ne uporabljamo nobenih pesticidov in umetnih gnojil, je samo po sebi umevno. Kot agronomka vem, kako so te stvari škodljive ne samo za zdravje ljudi. Pesticidi uničijo poleg škodljivih organizmov tudi koristne organizme ter popolnoma porušijo naravno ravnovesje. Z uporabo pesticidov pristaneš v nekakšnem začaranem krogu. Ljudje, tudi tisti, ki gojijo zelenjavo na svojem vrtu le zase, da bodo jedli zdravo, pa še vedno velikokrat uporabljajo tudi razne pesticide. Hkrati pa so prepričani, da uživajo bio zelenjavo! Menim, da je javnost še vedno premalo obveščena o resnični škodljivosti pesticidov. Prevladuje prepričanje, da morajo, če se pojavi nekaj škodljivcev, vse uničiti in da je treba zato takoj škropiti. Velikokrat škropijo tudi kar preventivno.

Kot sem povedala, mi ne uporabljamo prav nobenih škropiv na našem vrtu in gnojimo le s hlevskim gnojem spomladi. Včasih kakšnega pridelka ni toliko, kot če bi škropili, a je hkrati česa drugega več, kot pričakuješ. Tako imamo zelenjave vedno dovolj za svoje potrebe. Letos mi je zelo dobro uspela rdeča pesa. Imamo

Zelenjavni vrt. Vsa zelenjava je popolnoma ekološko pridelana. Ne uporabljamo nikakršnih škropiv, gnojimo pa s hlevskim gnojem. Zadnje leto gredice zastiramo z doma pridelano ječmenovo slamo.

Sam na svojem traktorju pri mulčenju. Ob tej fotografiji vedno pomislim na Martina Krpana in na njegovo kobilico. Traktor je star, firme Tomo Vinkovič. Odličen traktor z veliko različnimi priključki. Ker je majhen in lahek, zemljo le malo potlači...

Na posestvu je tudi kakšnih 400 dreves jablan različnih sort. Pod skrbnim nadzorom strica Janeza, živilskega inženirja, naredimo zares odličen jabolčnik. Tudi Oskar in Mihael sta že dovolj velika, da pri tem sodelujeta.

Starejši sin Oskar pri trgatvi. Oskar je v veliko pomoč pri delu!

Premični kokošnjak... Vsak dan imajo kokoši svežo pašo, saj kokošnjak na kolesih vsak dan premaknemo nekoliko naprej. Na ta način tudi ni veliko čiščenja in neprijetnega vonja.

jo res veliko in tudi okusna je zelo. Manj pa je bilo paradižnikov zaradi suše. Tako, da s paradižnikovo mezgo za shrambo ne bo nič... Na srečo je na posestvu tudi velika štirna in smo poleti imeli dovolj vode za zalivanje.

Z mozem zelo skrbiva za ohranjanje kvalitete zemlje; po možnosti naj bi zemljo še izboljšala. Prvo leto sva tako na vrt navozila 4 ali 5 avtomobilskih prikolic grozdnih pečk, katerih ni bilo težko dobiti v času trgatve. Dodala sva jih za izboljšanje strukture zemlje, saj je ta ilovnata in jo pečke zrahljajo ter tudi pognojijo. Vsako leto navoziva tudi hlevski gnoj z bližnje kmetije. Drugih gnojil pa ne uporabljamo. Letos tla tudi zastiramo s slamo. To se je zelo dobro obneslo. Tla se sicer preveč izsušijo, zemlja, ki je s slamo zaščitena, pa je lepa, rahla in ne potrebuje veliko prekopavanja.

Prvih nekaj let smo gredice spomladi sfrezali, da bi zemljo zrahljali, a smo na ta način zelo razmnožili določene prav zoprne plevelce - slak, pirnico. Sedaj, ko tla zastiramo s slamo, upam, da bodo dovolj rahla in da zemlje ne bo več treba prekopavat, kaj šele frezat! Bomo videli! Z zastiranjem je tudi manj plevelov, čisto brez pletja pa seveda ne gre, a se s tem v tej fazi kroničnega pomanjkanja časa ne obremenjujemo preveč.

Veliko pozornost posvečam kolobarjenju na vrtu in pazim, če je le možno, da sadim rastline, ki so »dobre sosedice«, skupaj. Vsako leto naredim načrt, kje bom kaj posadila oziroma posejala. V veliko pomoč mi je res odlična knjiga slovenske avtorice gospe Pušenjak z naslovom "Zelenjavni vrt". Imam veliko knjig o zelenjavnih vrtovih - angleške, ameriške, italijanske, a tako kvalitetna, kot je knjiga gospe Pušenjakove, ni nobena... Zanima me tudi biodinamično pridelovanje, a zaradi pomanjkanja časa od tega upoštevam le priporočljive dneve za setev posameznih rastlin. Poskušam slediti setvenemu koledarju, če mi le čas oziroma vreme to dopuščata. A, če mi ne uspe, se zaradi tega ne obremenjujem.

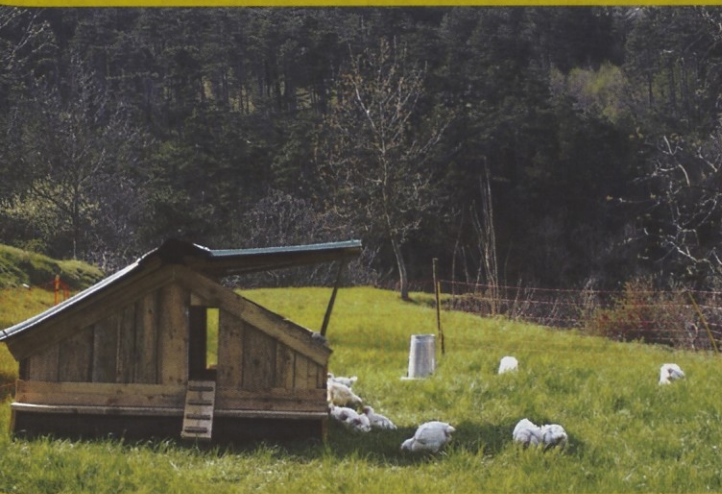
Prvo leto smo pridelali veliko in res lepo gomoljno zeleno. Sedaj pa mi že drugo leto zapored ni uspela. Zato še ugotavljam, zakaj ne. Prvo leto tudi še ni bilo koloradskega hrošča na krompirju. Hrošči pač niso še »pogrunтали« nove lokacije. Vendar tudi sedaj, ko se koloradski hrošč že pojavlja, ne škropimo. Starejši sin Oskar jih kar rad nabira in nosi kokošim za poslastico. Meni se gnusijo in včasih spustim kokoši na vrt, da si jih same naberejo. Ob tem pojedjo še druge škodljivce in polže. Ugotovila sem, da so kokoši bolj mesojedke kot vegetarjanke in dokler še najdejo kakšnega hroščka, jih zelenjava prav nič ne zanima.

Trudimo se nekako tudi v smeri permakulture, da različne živali in rastline povežeš v sistem, v katerem podpirajo druga drugo in da je vzdrževanje vrta čim lažje.

Naj opišem še evolucijo, dosedanja razvoj naše kmetijice!

Najprej smo naredili zelenjavni vrt. Naslednje leto smo dobili 5 kokoši in kopuna. Ne spomnim se več natanko, kako da smo se sploh odločili zanje. A mislim, da je mož na internetu videl načrt za premične kokošnjake. Ideja se nama je zdela odlična. Saj je za kokoši dobro poskrbljeno. Vsak dan imajo svežo pašo. Kokošnjak vsak dan premakneš na novo lokacijo (je namreč na kolesih), trava ni preveč poškodovana in tudi ne smrdi. Kokoši iztrebki se kar nekako porazgubijo v zemljo in gnojijo travo. Ni nobenega kidanja in ne čiščenja! Po lestvicah hodijo kokoši v zgornje nadstropje valit jajca in ponoči spat. Lestvice so dvizne, tako da jih zvečer potegnemo gor in so kokoši varno zaprte in zavarovane pred lisicami. V okolici je namreč kar nekaj lisic. Večkrat smo jih že videli, kako se zvečer ali ponoči mirno sprehajajo po dvorišču.

Prve kokoši nam je podaril prijatelj Marko Viher. Kokoši so sorte Sumtala, to je poseben tip šta-

Beli piščanci za pitanje ob svoji hišici. Sam je ob pomoči otrok vsem živalim naredil premične lesene hišice

Prašiči sorte Mangalica ali Mongolska kodra. So zelo krotki, prijazni in prisrčni.

Naš najljubši ovenček Terry sorte teksel, v Sloveniji redka a odlična mesna pasma ovc.

Mama ovca s svojim pravkar skotenim jagenčkom.

Na področju prijaznih pasovov Ance in Mladina se "strinjajo" z vsem, kar jim pove.

jerske kokoši. So zelo lepe, velike in primerne tako za nesenje jajc kot za meso. Jajčna lupina je bele barve, kot pri originalnih štajerkah. Jajca so zelo okusna ter velika.

Tretje leto, ker nas je uspeh s kokošmi ohrabil, smo se odločili za še več živali. Tako smo nabavili ovce, kar je bila moževa želja, saj je odraščal na ovčji farmi v Avstraliji, kjer so imeli 35.000 ovc! Od soseda smo kupili dve mladi ovčki slovenske solčavske pasme, ovenček pa je mesne pasme. Imenuje se Terry. Že k nam je prišel zelo scrkljan. No, mi smo ga pa čisto do konca razvadili. Takoj, ko vidi, da se bližamo pašniku, priteče k nam in čaka, da ga počohamo. Zelo rad se pusti božati, še raje pa ima skorjo suhega kruha, s katero ga pogosto razveselimo. Mož je tudi za ovce naredil leseno hišico, kjer se zelo rade zadržujejo. Napeljali smo jim vodo in namestili napajalnik. Pasejo se na površini, ki je velika približno 3.500 m², kar je za samo tri ovce prav razkošno. Zraven smo na njivo posejali lucerno, ki jo dobijo občasno za priboljšek. Lucerno tudi sušimo in baliramo ter dodajamo senu pozimi. Pašnik je ograjen z električnim pastirjem. Spomladi se je skotil jagenjček. Mihael mu je dal ime Bacek Jon po svoji najljubši risanki. Ovce ne zahtevajo veliko dela. Vsak dan pridemo le preverit, če je vse v redu.

Kupili smo tudi tri prašiče pasme Mongolska kodra. To je posebna pasma prašičev, ki izvira iz Mongolije. Sedaj jo gojijo največ na Madžarskem. Prašiči imajo gosto kodrasto dlako in od daleč so videti kot ovce. So tudi zelo zdravi ter odporni. Vse leto so lahko zunaj na paši. To je bil tudi razlog, da smo se odločili za to pasmo. So zelo nezahtevni. Tudi njim smo napeljali vodo in jih ogradili z električnim pastirjem. Sam jim je naredil leseno hišico, kamor se lahko umaknejo pred slabim vremenom. Sami pa so si izkopal bazenček, kamor jim poleti dotakamo vodo, da se lahko hladijo. Ker je postal sistem vzpostavljen, tudi z njimi ni veliko dela. Vsak dan jim prinesemo še dodatno hrano. Oskar je pri

tem v veliko pomoč. Zaradi pomanjkanja časa prašičkom hrane ne kuhamo, kot je to sicer običajno. Krmimo jih s kuhinjskimi ostanki, z viški zelenjave z vrta, s slabšim sadjem (hruške, jabolka, slive,..), z ječmenom. Na njivo zraven smo posejali razne krmne rastline: grah, špinačo, blitvo, peso, sončnice, korenje. Za pašo imajo prašiči na voljo tudi te pridelke. Z električnim pastirjem smo njivo zanje pregradili na več manjših delov, da ne popasejo in pomendrajajo vsega naenkrat. Krompirja jim ne dajemo, ker je le tega treba skuhati, koruze pa ne zato, ker se preveč zamastijo. Prašiči so zunaj in se pasejo vse leto. Tudi spomladi, ko so bile nizke temperature in ker piha pri nas na Primorskem močna burja, so bili na paši. Ni jih prav nič motilo, saj dobijo pozimi še posebno gosto dlako. V hišico smo jim na debelo postlali slamo, v katero so se ponoči zarijejo. So zelo mirni in prijazni. Tudi ti se zelo radi čohajo in "pogovarjajo". Pogovor z njimi prakticira predvsem moj soprog Sam, ko obupa nad mano, ker sem vedno opozicija, prašiči pa se "strinjajo" z vsem, kar jim pove.

Na pobudo prijaznih sosedov Anice in Marjana Samec in ker smo ugotovili, da s kokošmi ni toliko dela, da ga ne bi zmogli, smo nabavili še piščance za pitanje. To so beli pitovni piščanci sorte Ross, ki zelo hitro priraščajo. Tudi ti so dobili svojo hišico, kamor jih zapremo ponoči. Krmimo jih z doma pridelanim ječmenom, kateremu občasno dodamo malo kupljenega krmila za piščance. Ker so to zelo miroljubni in mirni piščanci, ki ne gredo daleč stran od svoje hišice in posode s hrano, jih pustimo, da se kar prosto pasejo, kjer sami želijo. Do zelenjavnega vrta se jim tako ne ljubi, v nasprotju s štajerskimi kokošmi, ki se najprej zapodijo proti njemu, ko jih izpustimo. Problem pa je, da imajo raje sosedov vrt, kot pa našega. Piščanci rastejo zelo hitro. Kupimo jih stare približno en mesec, mi pa jih gojimo še nadaljnja dva in pol meseca do tri mesece. Navadno jih nabavimo spomladi. Pobijemo pa jih konec junija, ker zelo slabo prenašajo vročino. So veliki in težki; lani so očiščeni tehtali kar 3,5 kg vsak. Lani septembra smo zato nabavili novih deset. No, z njimi pa je imela več sreče lisica kot mi. Vseh deset nam je pobila in odnesla. Po prvem šoku smo se z njihovo usodo sprizajznili in smo kar veseli, da živimo v tako neokrnjeni naravi z lepo rejenimi lisicami v bližini. V bodoče pa bomo vseeno poskrbeli za boljšo zaščito piščancev.

Sami pridelamo tudi večino hrane za naše živali. Prvi dve leti smo krmo dokupili po potrebi. Vseskozi so nam pri našem "kmetovanju" v veliko pomoč res dobri sosedje Anica in Marjan Samec. Njima tudi zaupamo skrb za naše živali, ko gremo na dopust. Marjan nam velikokrat pomaga z raznimi nasveti, saj še ve, kako se kaj naredi oziroma kako so včasih delali na kmetih. To dragoceno znanje je že skoraj izginilo. Sama se le megljeno spominjam, kako sta kmetovala moja nona in moj nono. Takrat me to ni posebno zanimalo, čeprav sem jima rada pomagala.

Vse naše živali imamo zelo radi. Trudimo se, da jim nudimo optimalne življenjske pogoje, primerne njihovi vrsti. Želimo si, da so srečne in zadovoljne. Vendar

Navdušana čebelarska pripravnik.

jih nimamo za to, da bi imeli doma živalski vrt, temveč jih gojimo za hrano... Zato se moram dotakniti tudi te teme, saj bi bilo vse ostalo sprenevedanje... Morda bo kdo pomislil, da je hinavsko, če svoje tako rekoč "prijatelje" na koncu ubiješ in poješ. O tem smo morali kar odločno razčistiti v svojih glavah in jih postaviti na pravo mesto. Vsako življenje je končno. Naše živali se trudimo ubiti, ko nastopi čas za to, kar najmanj stresno in neboleče. Sam pobije piščance in kure, jaz jih oskubim. Kako se to naredi, sta me naučila nepogrešljiva soseda Anica in Marjan. Ovco in prašiče pa pride s posebno pištolo ubiti in razkosat lokalni mesar. Ti dnevi so veseli in hkrati težki, žalostni.

V sodobni družbi, tako odtujeni od narave, od živali in od resničnega življenja, pa to ni prav enostavno. Da, veliko enostavneje je kupiti že očiščeni in zapakiran kos mesa v supermarketu in odmisli, da je bil to nekoč ljubeč piščanec ali teliček. V kakšnih pogojih so te živali, ki jih kupimo kot meso v supermarketih, živele, pa ne vemo in niti nočemo zvedeti...

In še o naših načrtih za prihodnost!

Ideji o ureditvi parka se seveda nismo odpovedali! Del posesti smo lani spomladi zravnali in terasirali. Sedaj čakamo, da zberemo dovolj denarja za postavitve opornih zidov. Ti morajo biti seveda kamniti suhozidi, kar ni prav poceni. Hkrati s Samom usklajujeva ideje glede načrta zasaditve in izbora rastlin... Hiša še čaka na fasado. Upava, da bomo pred zimo postavili solarni sistem za dogrevanje hiše in zasadili še kakšno sadno drevo.

Ponosna sem na svojo družinico. Ponosna sem na to, kar počnemo, da smo praktično prehransko samooskrbni. Ni majhen dosežek, a vendar smo čisto navadni običajni ljudje. Povprečna mlada družina s staršema v službah, z enim otrokom v šoli, z drugim še v vrtcu in z običajnim pomanjkanjem časa za vse, kar bi morali narediti ali bi radi naredili.

Domače dobrote. Viške sadja in zelenjave predelamo v najrazličnejše shranke - od marmelad, likerjev, ... do domače čokolade.

Sam Mc Cully , krajinski arhitekt

Telefon: 040 77 44 00

E-pošta: oz_shine@yahoo.co.uk

**Svetovanje, načrtovanje in urejanje vrtov,
Metka Žigon, s.p.**

Telefon: 041 698 619, 05 769 0557

E-pošta: metka.zigon@yahoo.co.uk

Kar ste prebrali do sem, sem bila napisala že lani, konec avgusta 2012! Od takrat pa se je nekaj stvari, seveda, spremenilo...

Prašičev sedaj nimamo več, saj smo jih pozimi predelali v klobase, salame in v ostale svinjske dobrote. Nove mangalice, upam, da bomo dobili prihodnjo pomlad!?

Od ovc imamo sedaj dve mladi ovčici dvojčici - črno in belo. Naš priljubljeni ovenček Terry pa je na veliko žalost vse družine poginil. Dobil je neko redko bolezen in ob vsem Samovem trudu in naporih veterinarja mu ni bilo pomoči.

Sin Oskar je za rojstnodnevno darilo dobil od prijatelja domačega zajčka. Dal mu je ime Timotej. Tako je ljubek in radoveden, da se je prav vsem prikupil. Poleg naših štirih mačkov je sedaj najbolj priljubljena žival na naši kmetijici.

Poskusno smo spomladi dobili v dar od strica Petra Žigona, ki je navdušen čebelar, še panj čebel. Pod mentorstvom izkušenega Petra se učimo, kako uspešno čebelariti. Bolj kot spoznavamo čebele in več kot vemo o njih, bolj jih občudujemo in cenimo. Prepričana sem, da bomo naslednje leto napredovali do dveh panjev!

Izdelujem popolnoma naravno kozmetiko in naravno čistila

Začela sem izdelovati tudi svojo popolnoma naravno kozmetiko in mi pride domač čebelji vosek zelo prav, saj se le tako lahko zanesem na kakovost izdelkov. Za svoje kremice, losjone in ostale negovalne stvari poskušam čim več sestavin sama pridelati in narediti. Tako sušim in namakam svoja nabrana zelišča in dišavnice, delam tinkture in macerate. Na tržišču se vse dobi, a je tudi večina stvari zelo vprašljivega porekla. Naravna kozmetika me je tako prevzela, da že jeseni načrtujem prirediti delavnice in seminarje o izdelavi doma narejene kozmetike in čistil, saj želim svoje znanje

in izkušnje s tega področja deliti tudi z drugimi... Sama si izdelam tudi skoraj vsa čistila - od zobne paste, dezodoranta, raznih vrst mila do praška za pranje posode in perila. Tudi o tej tematiki pripravljam delavnice.

Vse doma izdelane kreme in čistila so veliko cenejše kot kupljene. A to zame ni bil glavni razlog, da sem s tem začela ukvarjati! Preprosto mi je bilo dovolj strupov in zdravju ter okolju škodljivih snovi v kremah in drugih stvareh. Koliko je zavajanja potrošnikov, da ne rečem dobesedno laganja kozmetičnih korporacij. In kakšne vse mogoče strupe nam drago prodajajo! Vsem po vrsti so oprali možgane, da verjamemo, kako da so učinkovite le kupljene stvari!

Preizkušeno lahko zatrdim, da doma izdelan prašek za posodo ali perilo opere prav tako dobro kot kupljen. Doma izdelana krema z naravnimi sestavinami je najmanj tako učinkovita kot najdražje kreme znanih kozmetičnih korporacij, ki so največkrat le koktajl čiste kemije... Izdelava vsega tega sicer zahteva nekaj znanja, a to nič težkega in pretirano kompliciranega. Poleg tega pa je še zelo zabavno.

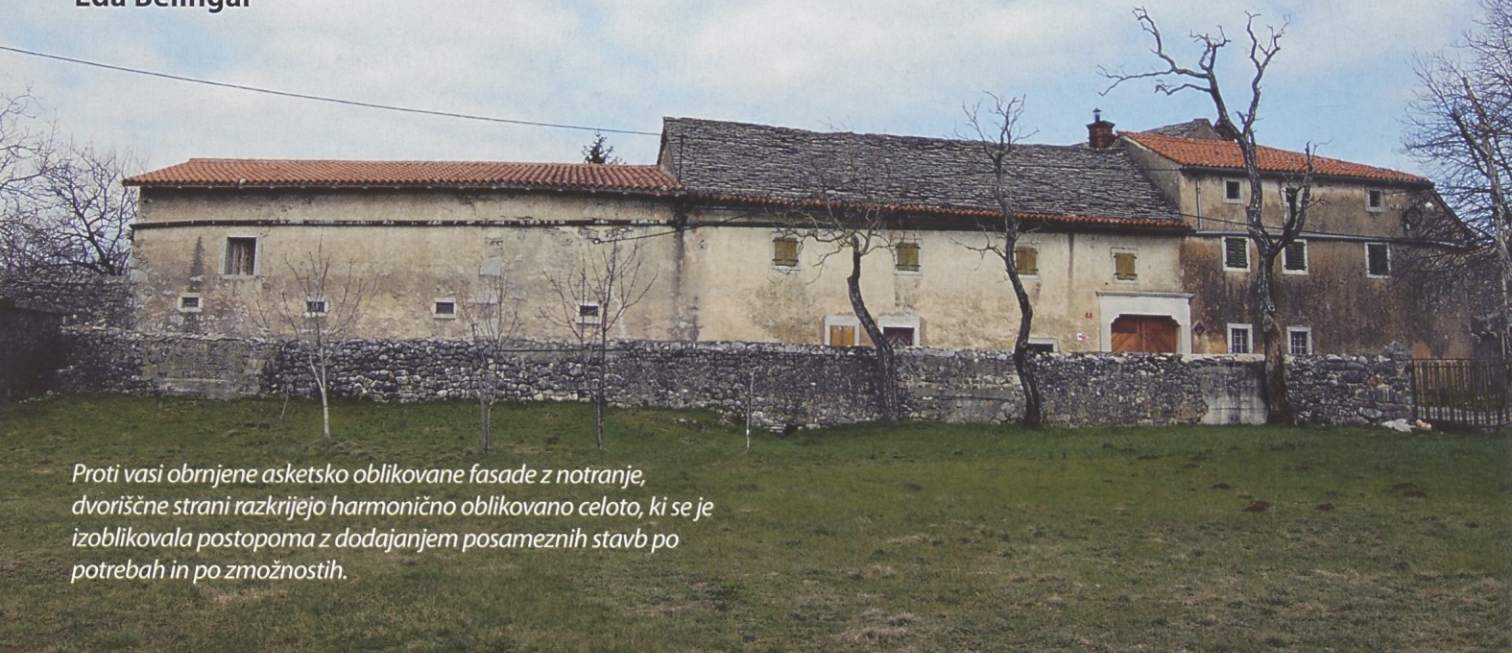
V naši družinici smo tako počasi, čisto "nehoti" razširili samooskrbo z zelenjavo še na samooskrbo s skoraj vso hrano, tako da jo sami pridelamo tudi za naše živali. Storili pa smo še korak naprej: sami se oskrbuje mo z doma pridelano in narejeno kozmetiko ter s čistili!

Upam, da bo kakšno bralko in kakšnega bralca moj članek spodbudil, da bo začela oziroma začel s svojim vrtičkom ali z gojenjem nekaj kokoši za domača jajca. Ali pa se bo udeležila delavnic za izdelavo svoje kozmetike in čistil ter začela to tudi izdelovati! In ne ustrašite se! Ni treba začeti z vsem naenkrat! Pomembno je, da delaš, kar te veseli in kar te pritegne...

Kulturni spomenik lokalnega pomena

DOMAČIJA PETROVIH V TUPELČAH - ASKETSKA LEPOTA KRAŠKE KMETIJE

Eda Belingar

Proti vasi obrnjene asketsko oblikovane fasade z notranje, dvoriščne strani razkrijejo harmonično oblikovano celoto, ki se je izoblikovala postopoma z dodajanjem posameznih stavb po potrebah in po zmožnostih.

Na severnem robu Tupelč, manjše kraške vasi zahodno od Štanjela, ki je pred prvo vojno s sosednjo Kobjeglavo tvorila skupno občino, zavzema osrednje mesto domačija Petrovih. Domačija je imela umne gospodarje, ki so se zavedali pomena izobrazbe in so bili svoje otroke zmožni šolati.

Pri Petrovih se je rodilo več izobražencev. Med njimi omenjam: **Janeza Abrama** - dvornega kaplana in stolniškega kanonika, rojenega leta 1813; dr. **Josipa Abrama** - politika, odvetnika, deželnega tajnika v Gorici (okrog leta 1858) in deželnega poslanca na Dunaju (od leta 1867 do leta 1901); **Alojzija Abrama**, rojenega leta 1824 - več let štanjelskega župana; **Filipa Abrama**, rojenega leta 1835 - sodnika in sodnega upravnika, svetnika Deželnega trgovskega in višjega deželnega sodišča v Trstu, kjer je bil voljen v mestni zbor. Povsod, kjer je služboval, je pospeševal slovensko narodno gibanje in uradovanje v slovenščini. Leta 1878 je izdal skupno z Beninghorjem v Trstu zbirko odločb trgovskega in pomorskega sodišča Raccolta di Giudicati del Tribunale Commerciale marittimo di Trieste, ki je ostala edina zbirka judikatov iz avstrijskega pomorskega prava... Omenjam še: **Antona Abrama**, rojenega leta 1854 - veleposestnika in podžupana v Tupelčah, predsednika cestnega odbora za komenski okraj in člana okrajnega

šolskega sveta; **Josipa - Jožeta Abrama, Trentarja**, rojenega leta 1875 - dramatika, prevajalca, planinskega pisatelja, kulturno-prosvetnega in gospodarskega organizatorja, duhovnika. Bil je župnik, ki je od leta 1929 do leta 1939 služboval v Pevmi pri Gorici, kjer se po njem imenuje osnovna šola s slovenskim učnim programom; dr. **Maksa Abrama** - pravnika in notarskega kandidata; **Edvarda Abrama**, inženirja kulturno-tehniške stroke, in dr. **Antona Abrama**, rojenega 1890 - pravnika in notarja.

Glavni vhod v domačijo Petrovih v Tupelčah s hišno številko 4 je s cestne strani. Drugi vhod je pod lopo s trikotniško oblikovano kamnito preklado s konzolami in s profiliranim pristreškom.

Adicijski razvoj domačije poteka od nadstropnega gospodarskega poslopja s štirimi hlevi za prašiče in z listnikom v pritličju, s prostorom nad hlevami ter s shrambo za seno. Poslopje je bilo še konec 19. krito s slamo.¹

Sledi vrhkletno, s skrlami krito poslopje z zunanjim zidanim stopniščem s polkrožnima, danes delno in popolnoma zazidanimi odprtinama in s korčno streho pokritim gankom na dvoriščni strani, ki ga nosijo prirezani stebrički. Vhod v pritličje je z vaške poti. V veži, vhodnem, s črnimi skrlami iz kamnoloma v Avberju² tlakovanem prostoru, je ohranjena krušna peč. Levo je še danes z zemljo tlakovana shramba za krompir, *pri krompirji*. V nadstropje vodijo lesene stopnice v dva prostora, kjer sta bili prvotno sobi, pozneje pa so tod na senu spali hlapci. Nazadnje so *nad štirno* sušili fižol, pozneje še pršute in drugo mesnino, *nad krompirjem* pa pšenico in ajdo.

To je najstarejša stavba domačije, v maniri iz časa nastanka oblikovane prvotne stanovanjske hiše s kuhinjo v pritličju in s sobami nad njo, ki se ji je z leti spreminjalo funkcijo.

V nadaljevanju iste stavbe je vodnjak, nad katerim je bila postavljena prostrana vhodna lopa - *klenica*, ki so ji rekli tudi *pri štirni*. Lasten vodnjak na domačiji so si lahko privoščili le redki gospodarji; zaščiten vodnjak in to pod streho pa je bil sploh redkost. Vodnjak Petrovih je tudi lahko dostopen, saj je postavljen v neposredno bližino kuhinje in je v marsikakšnem pogledu gospodinjini olajšal delo in življenje.

Niz se zalomi z velikim nadstropnim stanovanjskim poslopjem, *hišo*, prav tako krito s skrlami. Vmes je pozidana enako visoka enota, krita s korci. Dvoriščna fasada hiše izkazuje strogo oblikovanje z enakomerno razporejenimi okenskimi odprtinami in z vratno odprtino, obrobjeno z ravnimi kamnitimi okvirji. Preklada nad vhodnimi vrati je trikotniška in datirana z letom 1901. Po vsej dolžini je stanovanjski hiši ob severni fasadi prizidan daljši stegnjen ter s korci prekrit niz, v katerem je nameščeno kamnito stopnišče, ki vodi iz pritličja v nadstropje. Skozi vhodna vrata se vstopi v vežo, levo od nje v kuhinjo z zidanim štedilnikom in napo nad njim.

V vzhodni steni je odprtina velike krušne peči. Zraven je *spodnja kamra*, v kateri so mesili kruh. Iz kuhinje se vstopa skozi severno steno v še en prostor, *kedwr*, kjer so pomivali posodo. Iz njega je prehod v *klet* za *pršute*, v prostor, kjer so po kolinah pripravljali mesnine za sušenje, nekatere pa tod tudi hranili.

V veliko sobo z raztegljivo mizo levo od veže, *ta gornjo kamro*, so posedli goste, ki so prišli k hiši, iz nje pa je prehod v še eno manjšo. Iz veže se skozi polkrožni portal s sklepnikom in s konzolama dostopa v prizidek s stopniščem. Takoj levo v pritličju je prostor, ki so mu domači rekli *železo*, kjer so hranili in popravljali razno železno orodje, motike, lopate in podobno.

Pod skrlato streho, *na kašči*, so bili shranjeni pšenica pa tudi orehi in čebula.

Stavbni niz se proti zahodu nadaljuje s *ta prvim skednjem* za predelavo grozdja in hrambo posodja za grozdje, še konec 19. stoletja pritličjen, pod katerim je banjasto obokan *hrm* za shrambo vina. Predprostor in *hrm* sam sta z notranje strani dozidana z betonskim

Poslopja iz različnih časovnih obdobjev so na domačiji potisnili na rob parcel, kjer omejujejo dvorišče in ga ščitijo s severne in vzhodne strani, preostale dele pa zapira visok kamnit zid s polkrožno zaključenim kamnitim portalom s skratim pristreškom na konzolah.

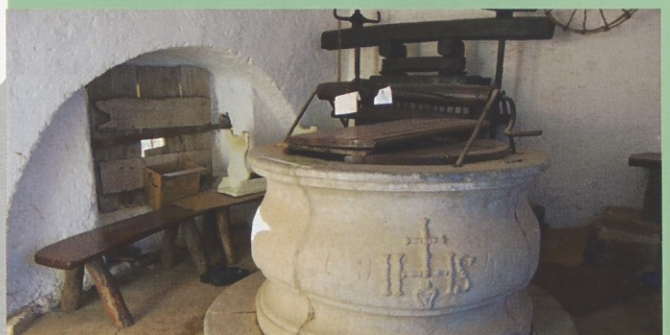

Prvotno stanovanjsko poslopje domačije z lopo, v katero se dostopa skozi s kamnitim portalom opremljen širok vhod. Vse je združeno pod enotno skrlato streho.

Zunanji dostop omogoča zidan hodnik, na katerega vodijo prav tako zidane masivne kamnite stopnice z ograjo in s pristreškom. Ta vhod so v preteklosti zazidali z oknom.

Oklep vodnjaka, šapa, je trebušasto oblikovana in datirana 1842 ter okrašena s plitvo reliefno izklesanim Kristusovim monogramom. Postavljena je na kamniti stopnico.

Pristno vzdušje v kuhinji poustvarja zidani štedilnik z napo.

Gospodarska poslopja obkroža velik vrt, ki je tudi zavarovan s kamnitim zidom. Del vrta so v začetku 19. stoletja odstopili za zgraditev vaškega vodnjaka.³

V nadstropju je na vrh stopnišča urejeno stranišče, s same veže pa se dostopa v več sob, kamr, v katerih so spali domači in sorodniki, ko so prišli na obisk. Stene veže so okrašene s slikami prednikov in z drugimi dokumenti iz preteklosti.

V vogalu pred hišo so ob vročih poletnih dneh posedali na klopci ob kamniti mizi z napisom na robu: 1796, LE TO MISO JE DELAU IURI PETELIN

zidom, saj naj bi ju med prvo svetovno vojno uporabljal general Borojević s svojim štabom kot zaklonišče. Vhod v skedenj je obrobljen s kamnitim portalom s trikotniško preklado, datirano z letom 1907. Na dvoriščni strani je prizidan manjši objekt z ravno streho, *kuhnca za prašiče*, v kateri so ob kolinah tudi malo pokadili mesnine, predno so jih dali sušit, sicer pa so to kuhali prašičem. Sledi *ta drugi skedenj* s kamnitim, trikotniško zaključnim portalom in z letnico 1839. Tod so mlatili ajdo. Tako tla kot zahodna stena, ob kateri so vejali žito, so obloženi s pravilnimi velikimi kamnitimi skrlami. Skednja sta imela odprto ostrešje, le čez poveznike je bilo položenih par desk. Pod stropom drugega skednja so bile obešene kite koruze, ki se je to sušila. Stavbni niz se konča z največjim nadstropnim stanovanjskim poslopjem iz druge polovice 20. stoletja.

Sámo dvorišče, *bôrjač*, je z visokim kamnitim zidom razdeljeno v dva dela; prehod med njima je poudarjen s kamnitima slopoma, ki se končujeta s prirezano piramido. Vzhodnejši del dvorišča je razdeljen s kamnitim zidom še na vrt, na katerem je gospodinja gojila zelenjavo.

Gospodarska poslopja so pozidali še čez vaško pot. Stegnjen nadstropni niz sestavljata *štala* za živino in v nadaljevanju *listnik*, v nadstropju pa se čez vse vleče senik za spravilo sena: nad štalo - *na štali*, nad listnikom - *nad listjem*. Listnik je bil z ogrado predeljen; v njem so redili tudi par ovac. *Štala* ima dva vhoda, pri čemer je glavni vhod tudi širši in obrobljen s kamnitim portalom s trikotniško preklado.

V zidu ob vaški poti je odprtina, kjer je urejen odtok stranišča in svinjskih hlevov Petrovih.⁴ Na vrtu ob vaški poti je bila posajena tudi vrsta orehov, od katerih pa sta ostala le še dva, saj so morali ostale zaradi bolezni odstraniti. Kamnit, danes sicer porušen zid, je tudi pred gospodarskim poslopjem. Obenj je prizidan večji gnojnik, ki ima obokano dno in že od samega začetka tudi urejen odtok gnojnice v greznico, *vaško*. Ko

Za oskrbo živine z vodo je bil zraven vhoda zgrajen vodnjak s kvadratnim oklepom, ki pobira vodo s strehe gospodarskega poslopja, ter betonsko korito. Urejen je tudi dotok vode iz vodnjaka v korito v štali, ki ga živina uporablja v slabem vremenu.

so čistili štalo, so živino spustili na vrt, vrata v zidu ob gnojniku pa zaprli, tako da so to čiščenje štale lahko v miru opravili.

Domačijo Tupelče št. 4 je komenski Občinski svet na junijski seji v letu 2013 razglasil za kulturni spomenik lokalnega pomena. Predstavlja eno izmed redkih še ohranjenih kraških domačij s poslopji vse od 18. do 20. stoletja z ohranjenimi izvornimi konstrukcijami, gradivi in detajli, pa tudi z izvorno namembnostjo.

Še posebej pa je neprecenljivo, da domačija še vedno služi svojemu prvotnemu namenu - tako bivanju kot tudi kmetovanju.

Poleg preprostih, v svoji skromnosti izjemnih elementov oblikovanja od druge četrtine 18. stoletja naprej, pa ima domačija ohranjen tudi premični inventar - od opreme notranjih prostorov stanovanjske hiše do raznih dokumentov, ki pričajo o dolgem in bogatem življenju domačije in skrbi domačih, da bi ta trajala še dolgo v čas...

Viri in literatura

Anton Abram, Petrov, Tupelče 4
 Edvard Abram, Petrov, Ledine 153, Nova Gorica.
 Erna Peloz, Petrova, Cesta na Čuklje 68b, Šempeter pri Gorici.
 Belingar, Eda; 2013: Obvezni elementi predloga za razglasitev nepremičnega kulturnega spomenika.- Tipkopis, ZVKDS, OE Nova Gorica, Nova Gorica
 Belingar, Eda; 2007: Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov.- Zgodovinsko društvo za Slovenijo; Kronika, časopis za krajevno zgodovino, št. 2, str. 433-452, Ljubljana
 Domoljub; 24.04.1909, Ljubljana; Gorica (09.09.1902), številka 72.
 URN:NBN:SI:DOC-LN3I9YM9 from <http://www.dlib.si>. 05.04.2013
 Edinost, glasilo Slovenskega političnega društva tržaške okolice (09.07.1909), letnik 34, številka 191. URN:NBN:SI:DOC-JE53COEK from <http://www.dlib.si>. 05.04.2013

Opombe

¹ Navedek utemeljujemo z risbo iz 1887, ki jo je naslikal F. D. Basarig, mož najstarejše hčerke dr. Filipa Abrama, Petrovega, vrhovnega deželnega sodnika na Dunaju, doma z domačije Tupelče 4. Original hranijo Petrovi, Tupelče 4

² Domačija je imela lasten kamnolom v Pečah. Kamne iz njega so z volovi vozili v Štanjel, kjer so z njimi zgradili predora za železniško progo.

³ Dela pri gradnji vodnjaka v Tupelčah so se pričela 21. novembra 1910. 19. julija 1911 je takratni župan Grmek občine Kobjeglava, kamor so sodile tudi Tupelče, sporočil Okrajnemu glavarstvu, da je vodnjak že dokončan.- Belingar, E.: Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov, Kronika: 2, 2007.

⁴ Med gradnjo vodnjaka je prišlo na zahtevo namestništvenga svetnika in okrajnega zdravnika do premika lokacije za 6-7 m proč od svinjakov, ki so se nahajali v bližini. Obenem se je zahtevalo od Antona Abrama iz Tupelč 3, da svoje svinjake cementira in napravi cementiran odtok stranišča, ki je bilo tako več kot 10 m oddaljeno od vodnjaka in tako nič več možni vir za onesnaževanje. Pozneje je bila podana še zahteva, da se svet 1,5 m okrog vodnjaka dvigne vsaj 30 cm čez nivo mimovozeče ceste ter se ga utrdi z betonom. Prav tam.

Eda Belingar, univ. dipl. etnologinja in prof. sociologije - Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica, Delpinova 16, 5000 Nova Gorica
 Vse fotografije: Eda Belingar, 2013

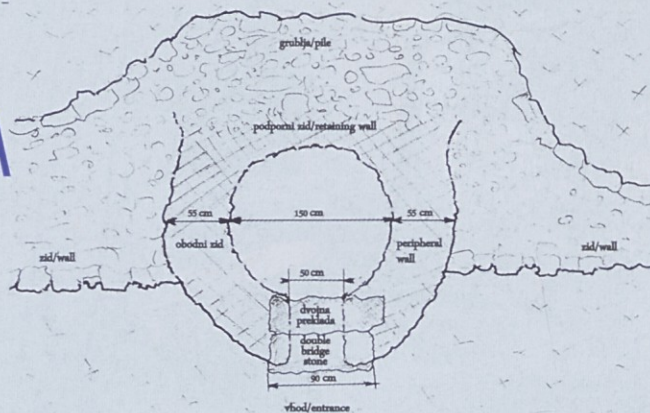
<http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:900>. 03.04.2013

http://www.icgorizia.net/index.php?view=category&id=13%3Ascuola-primaria-qjosp-abramq&option=com_content&Itemid=24&lang=sl 03.04.2013

Še ena suhozidna pridobitev na Krasu

NOVA PASTIRSKA HIŠKA OB NJIVI S SIVKO V IVANJEM GRADU

Boris Čok

Tloris/ground plan: Hiška Ivanjki grad - Kras 07. 2013

Sivka na Krasu postaja vse bolj razpoznavna kulturna rastlina. Čeprav je bilo veliko skeptikov in verjetno še več kritikov, češ da je sivka tujek v naši pokrajini, se njena polja na Krasu nezadržno širijo. Malokdo pa se spomni, da je v preteklosti na Kras prišlo tudi kar nekaj tujerodnih rastlin, ki so popestrile jedilnik Kraševcev. Med njimi sta zelo pomembna krompir in koruza, ki sta prav gotovo pripomogla, da je bilo manj različnih želodcev, paradižnik - predelan v »šalšo« - pa je kot dodatek jedem izboljšal okus prehranjevalnih navad... In tu je še črni bor, ki je s svojo invazivnostjo krepko spremenil podobo kraške pokrajine. Čeprav je prišel k nam s slovaških Tater in ne iz Amerike, kot ostale kulturne rastline, je kmalu postal tudi del nostalgичne Kosovelove poezije.

No, nekako tako bo v prihodnosti tudi z aromatično in dekorativno sivko, ki privablja ne samo številne vrste metuljev in brenčočih žuželk, marveč privablja tudi veliko število občudovalcev iz ožje domovine in iz sosednjih držav. In za to, da se razpoznavnost sivke na Krasu hitro širi, so v največji meri zaslužni prav njeni pridelovalci, ki so postali pravi profesionalci in se lahko postavijo ob bok drugim pridelovalcem sivke. Prav v tej zagnanosti pridelovalcev sivke, ko se na tržišču pojavlja

vse več ekološko pridelane hrane, prihajajo na stojnice in v boljše založene kozmetične trgovine tudi izredno kvalitetni in zdravi, hkrati pa prijetno aromatični njihovi kozmetični izdelki. In ti izdelki ne dišijo po Provansi, temveč imajo svojevrsten vonj Krasa. Bomo kar rekli, da dišijo krasno!

Morda ne bo odveč, če pripišem, kako je prišlo do prave euforije bolniškega osebja v Bolnici Sežana, ko je bila tam na zdravljenju moja mama in si je zaradi preležanin mazala vrat in ramena s sivkinim oljem! Sestre in zdravniki kar niso hoteli iz sobe, kjer je ležala, saj so sivkine prijetne vonjave pregnale iz nje težak vonj raznih bolezni. Seveda je moja mama sprevidela to navdušenje in na veliko veselje nekaj osebja obdarila z majhnimi stekleničkami sivkine oljne eksotike.

V Ivanjem Gradu že četrti festival sivke na Krasu

Da bi se gojenje sivke na Krasu še nadgradilo in privabilo v omamni ambient vijoličnih odtekov njenih cvetov tudi ljubitelje novih izzivov in narave, se zadnje štiri leta dogaja v začetku julija v Ivanjem gradu Festival sivke na Krasu. Prireditelji so člani družinskega podjetja »Ekotera« in blagovne znamke »Krasna« Tanja Arandelović, Jure Medvedšek in Branko Arandelović. S temi izjemnimi ljudmi, ki jih obdaja neverjeten sij pozitivne energije ter odlikuje tudi odprtost do drugih ljudi, sem prišel v stik po Chelsea Flower Showu 2012 prek Pepine zgodbe.

Že v letu 2012 je pri Arandelovićevih zaživela ideja, da bi na njihovem posestvu v sklopu festivala zgradili manjšo pastirsko hiško. Žal se to zaradi logističnih in subjektivnih razlogov takrat še ni zgodilo. Smo se pa nekako tolažilno dogovorili, da bi maratonsko predvajali v »Novatorjevi« sušilnici igrano-dokumentarne filme RTV Slovenije s tematiko o ohranjanju kulturne dediščine Krasa, kar smo tudi storili. Vendar je

Pričetek gradnje na gradbišču.

Obodni nosilni zid je končan.

Dviganje gurenca - preklade za polaganje nad vhod hiške.

Slika na levi strani:

Tloris hiške v Ivanjem Gradu.- Narisal: Boris Čok.

želja po hiški tlela naprej vse do letos, ko smo ponovno stopili skupaj. K sodelovanju sem povabil še odličnega poznavalca in graditelja suhe zidne tradicije ter oblikovalca umetniških predmetov iz kamna Mitjo Kobala iz Branika in zelo pedantnega ter preudarnega suhozidarja Dušana Okorna. Pridružil pa se nam je še Mitjev oče Adolf Kobal, trdoživ Prvačkovc in še vedno klen ljubitelj našega kamna ter izvrsten restavrator pohištva.

Kakšne tri tedne pred letošnjim festivalom smo se sestali s prireditelji festivala in odšli najprej na lokacijo pod Ivanjim Gradom, kjer so si Arandelovičevi želeli, da bi v času trajanja festivala zgradili hiško. Že od daleč smo ugotovili, da je bila njihova izbira za njeno postavitvev prava. Hiško naj bi zgradili v grublji*, ki se nadaljuje v obe strani ob njivi s suhim mejnim zidom. Tako zgrajena hiška naj ne bi delovala vsiljeno v prostor, pa tudi ravno dovolj daleč od vasi bi bila, kar bi pomenilo, da bi v primeru nenadne plohe ali velike pripeke nudila zavetišče gojiteljem sivke in tako nudila zavetje pred dežjem. In opravljala naj bi svojo osnovno funkcijo - nuditi zatočišče. Zato sem kar na predlaganem mesta v skicirko narisal izgled bodoče hiške in zapisal približne mere njene velikosti. Na podlagi tega smo lahko »na oko« določili, koliko kamenja bi potrebovali za nosilni zid, koliko škrl za streho in pravo velikost preklade ali gurenca za nad vhod. Pred gradnjo pa bi morali strojno odstraniti del grublje, kjer naj bi hiško postavili. Seveda naj bi vse kamenje okrog gradišča po postavitvi hiške ponovno zložili nazaj na grubljo okoli zadnjega dela hiške.

Zakaj zgraditi hiško med festivalom sivke?

Bistvo gradnje hiške med festivalom naj bi bil obiskovalcem letošnje žetve sivke prikazati način suhe zidne gradnje, ki jo na Krasu obvlada le še peščica ljudi, nekoč pa je kot del ljudske arhitekture s sihozidnimi ka-

Začetek velbanja - previsevanja škrl za streho s spodkladanjem in zakladanjem.

Znotraj končan velb strehe privabi največ občudovalcev.

Polaganje zadnje večje škrle na vrh strehe z zadovoljnimi obrazi graditeljev.

Pri zaključnih manj zahtevnih delih še kako prav pridejo spretni in marljive ženske roke.

Dokončen izgled hiške.
Steklenice s teranom čakajo na svečano otvoritev.

Spominska fotografija z graditelji. Z leve na desno so: Mitja Kobal, Dušan Okoren, lastnica Tanja Arandelovič, Boris Čok, Ivan Pavlin in Adolf Kobal. Spredaj veselo maha z repom novofundlandka Tara misleč, da je dobila novo pasjo utico!

mnitimi pregradami ustvarila eno izmed najbolj vidnih sestavin kraške kulturne krajine in ji dala značilen neizbrisni pečat... Žal je bil ta del naše dediščine po opustitvi pašništva zadnja štiri desetletja zaradi intenzivnega zaraščanja gmajne pozabljen in prepuščen propadanju. Na pastirske hiške in njihov pomen je sredi devetdesetih let že opozarjala revija Kras s članki avtorjev, ki so se raziskovalno ukvarjali s suhozidnimi konstrukcijami.

S filmi, z delavnicami in s predavanji po Krasu se je potem nekako začelo moje ozaveščanje ljudi o pastirskih hiškah in kar v nekaj vaseh po Krasu smo v sklopu vaških skupnosti zgradili hiške za spomin predvsem mlajšim rodovom o naši pastirski dediščini.

Reviji Kras in Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani je ob pomoči tujih študentov arhitekture uspelo v parku Kobilarne Lipica postaviti v okviru PROJEKTA KRAS 2011 pastirsko hiško kot eksperimentalni objekt, ki je pri avtomobilskem parkirišču pod hotelom Maestoso na ogled obiskovalcem Kobilarne Lipica.

V sklopu teh prizadevanj o obuditvi spomina na našo dediščino je bila zame največje zadoščenje prav Pepina zgodba - Boruta Benedejiča in Tanje Godnič - ki nam je v Londonu skupaj s suhozidarjema Vojkom Ražmom iz Bazovice in z Normanom Haddowom s Škotske** prinesla uspeh v obliki Pozlačene srebrne medalje Kraljevega hortikulturnega društva Velike Britanije v programu Artisan garden... Seveda si marsikdo pri nas doma ne more predstavljati, kaj ta nagrada pomeni v krogu poznavalcev in v samem svetovnem vrhu oblikovalcev vrtov. Tistim, ki smo bili tam, pa je dala svež zagon, saj smo s Pepino zgodbo predstavili elitnemu občinstvu prav našo kraško avtohtono pastirsko zapuščino, ki je sicer skrita očem v vse bolj zaraščeni gmajni.

Vojko Ražem je v euforiji londonskega sindroma z garaškim delom v okolici Bazovice sam popravil, obnovil in na novo zgradil v enem letu 20 hišk.. To bi bilo nekoč delo kar nekaj generacij pastirjev.

Meni je uspelo v sodelovanju z ZRC SAZU izdati knjigo »V siju mesečine« z zbranim ustnim izročilom Lokve in Prelož ter bližnje okolice«. Seveda tudi pri nas doma v Lokvi brez kamna ni šlo, saj sem popravil kar nekaj suhozida naše največje ograde Plejnice, pa še pri naši hiši sem obnovil skoraj 80 metrov suhozida.

No, v povezavi z vsemi temi prizadevanji nastajajo novi projekti... V občini Sežana načrtujejo »Živi muzej Krasa«, ki bo naš prvinski Kras odstrl tudi sprehajalcem, pohodnikom, rekreativcem ter stroki! Hkrati pa naj bi se projekt, ko bo v celoti dokončan, z ogledi muzeja tržilo kot dodatno turistično ponudbo. V sklopu programa »Living landscape - oživljanje krajine« SLO/IT pa z delovno skupino iz stroke in poznavalcev Krasa pripravljam pod pokroviteljstvom javnega zavoda Park Škocjanske jame »Priročnik za suhi zid«.

V verigi vseh opisanih dejavnosti se je med sivkinimi dišavami v Ivanjem Gradu pojavila nova hiška, ki je prva te vrste - poljska hiška ob njivi s sivko - tipološko pa je to zložena hiška v grublji.

In kako je potekala gradnja hiške v Ivanjem Gradu?

Vodja gradnje je bil Mitja Kobal, ki je z očetom Adolfom in z Dušanom Okornom pričel z deli že v sredo, 3. julija 21013. Predhodno je bilo, seveda, pripeljano z gmajne kamenje za gradnjo; odstranjen je bil sredinski del grublje, tako da se je postavitve prvih kamnov za hiško pričela že po osmi uri zjutraj. Obetal se je zelo vroč

Slavju so se pridružile v oblekah z odtenki sivke tudi članice društva »An bot« iz Pirana.

dan kljub dobrohotnemu vetriču, ki je raznašal sivkine dišave. A graditelji smo se znašli in čez gradbišče razpotegnili platno, tako da so ga privezali na bližnje drevje. Potem se je dalo v senci lažje delati in že isti dan je bil do večera zgrajen obodni del hiškeinega nosilnega zidu... Dela smo nadaljevali v soboto, 6. julija okrog devetih zjutraj na prvi dan festivala. Pomagala sva jim z Ivanom Pavlinom iz Sežane (nekdanjim policistom, ki ne skriva navdušenja za delo s kamnom). Že dopoldne je bil pozidan zid do faze za previsevanje (corbeling) škrl za streho in položena sta bila nad vhod dva gurenca ali dve prekladi. Po krajši »marendi« smo začeli polagati v venec na nosilni zid prve škrle za velbanje strehe. Ob manjši pomoči obiskovalcev smo skončali njeno gradnjo s postavitvijo lepo oblikovane strešne kupole. Naslednji dan, v nedeljo, 7. julija, pa je na vrhuncu festivala sledil ob prisotnosti številnih obiskovalcev in gostiteljev še slovesen pastirski obred otvoritve hiške.

Z zdravico graditeljev in gostiteljev smo v kraški kulturni krajini predali svojemu namenu še eno novo suhozidno pridobitev, ki bo odslej tudi dodatna popestritev v prijetnem okolju in vzdušju sivke v Ivanjem Gradu. In to ne le v dneh, ko je tam festival sivke!

* groblja = gomili podoben kup kamenja, ki so ga kmetovalci pobirali na svojih njivah med njihovim oranjem in obdelovanjem ter ga odlagali na robovih parcel ali na površinah s preplitko zemljo za njeno obdelavo.

** glej pogovor doc. dr. Domna Zupančiča z naslovom »Norman Haddow - mojster suhozida s Škotske« na mednarodni delavnici o suhozidu leta 2011 na Krasu, objavljen v reviji Kras št. 110-111, junij 2011, str. 18-21!

Boris Čok, Lokev 166/e, 6219 Lokev

Pastirski obred otvoritve hiške.

Branko Arandelović in Jure Medvedšek sta nam pripravila zakusko. Seveda ni šlo brez ponovne zdravice z domačim likerjem »Kraških 47«, kar naj bi dalo vedeti, da ga sestavlja 47 kraških zelišč.

Mednarodna arhitekturna delavnica
»The Malta Dry Wall Story 2013«

ZGODBA O MALTI, KAMNU IN ARHITEKTURI

Domen Zupančič

Naselje Xlendi. Pogled na opazovalni stolp in predzgodovinske soline, vprskane v mehki peščenjak. Pod stolpom je viden večji spodmol in vanj je vpraskana tudi klet.

Letošnje poletje smo na Malti organizirali štirinajstdnevno mednarodno arhitekturno-antropološko delavnico. Raziskovali smo konstrukcije v suhem zidu na otoku Gozu. K sodelovanju smo pritegnili študente iz Južnoafriške Republike, Rusije, ZDA, Kanade, Belgije in tudi iz Slovenije. Delavnico smo organizirali s pomočjo Univerze v Leuvnu iz Belgije s prof. dr. Marcom Vanlangendonckom in filozofom Samom Jenssenom. Slovensko ekipo pa smo tvorili, prof. dr. Borut Juvanec, doc. dr. Domen Zupančič in mlada raziskovalka Andreja Benko. Kolega iz Belgije sta antropologa in filozofa in na Gozu vodita redno poletno šolo s področja antropologije. Udeleženci preučujejo raznotere danosti otoka z vidika antropologije, med drugim proučujejo odnose med različnimi generacijami prebivalcev; preučujejo vplive kmetijske politike Evropske unije na stanje kmetijstva na otoku; preučujejo razloge in vidike večdnevni urbanih religiozних festivalov, posvečenih raznim svetnikom. Tam so značilni festivali, ki so posvečeni izbranemu svetniku. In prav v času naše delavnice je bil festival sv. Jurija v glavnem mestu Goza v Victoriji.

Na osnovi naših bogatih teoretičnih in praktičnih izkušenj na področju vernakularne arhitekture smo bili povabljeni k sodelovanju. Kolega iz Belgije sledita našemu raziskovalnemu delu in poznata naše rezultate na Krasu. Naša vloga je bila odstreti še druge problematike v prostoru, ki so povezane z arhitekturo; poudarek je bil na branju krajine in razumevanju strukturiranosti krajine.

Na delavnici smo si zastavili naslednje tri cilje: 1. dokumentiranje vernakularne arhitekture, 2. delo s kamnom in gradnja po principu suhega zidu, in 3. javne predstavitve rezultatov delavnice.

Girna, kamnito zatočišče na polju

Na Malti in Gozu je veliko kamna. Precej ga je zloženega v zidove, terase in v objekte. Girna je kamnito zatočišče in skladišče za poljsko orodje. Sodobnejše girne imajo celo vgrajena vrata in majhno okensko odprtino. Praviloma so grajene na suho, torej je kamen zložen brez veziva. Sorodne so hiškam na Krasu in drugim kamnitim zatočiščem v Sredozemlju. V krajini jih ni težko prepoznati, pa ne zaradi njihove velikosti, temveč zaradi precejšnje golote krajine. Paul Oliver izpostavlja misel, da objekti ne morejo kontrolirati klime okolja, lahko pa vplivajo na klimo v objektu. Zatočišča so dejanski rezultat te osnovne misli.

Oblikovno obstajata dva tipa girn: kvadraten in okrogel. Kvadratne girne imajo zunanji obod v florisu kvadratne oblike, okrogle girne pa imajo zunanji rob krožno izveden. Notranji floris objekta je praviloma krožno zasnovan, ne glede na zunanjo obliko. Zanimivejša je izvedba oboda, ki določa končno zunanjo podobo girne. Nekatere imajo ob zunanjem obodu speljano ozko hojnico od tal do temena objekta, na temenu pa je nasut kamniti drobir večje granulacije (kamni so veliki kot stisnjena moška pest). Iz te peščene kape rastejo mesnate mediteranske cvetlice. Nekatere girne pa imajo tudi navzven stopničast prerez; stopničenje je rezultat zasnove kamnite konstrukcije. Spodnji deli girn so praviloma debelejši in se tanjšajo proti temenu. Konstrukcijsko lahko razberemo dvojno konstrukcijo: osnovno obliko in kamniti ovratnik, ki je visok do 170 cm od tal. Kvadratne girne imajo navzven to stopničenje zapolnjeno.

Girne in zidovi so grajeni iz manj obdelanega kamna, velikosti so različne: na osnovi dokumentacije lahko povzamemo pravilo: večji delno oblikovani kamni so uporabljeni kot prečniki pri vhodu za zaključne

Na levi je stara girna, na kateri je dobro viden kamniti ovrtnik, ki postopno prehaja v mejni zid med dvema parcelama. Nova girna na desni je grajena precizneje, pri gradnji so uporabljeni večji kamni, vrh je prekrit s kamnitim drobirjem in je praviloma poraščen z drobno vegetacijo. Pri novejši girni je jasno vidna členjenost objekta: ovoj, vstop, venec objekta in streha; vseh te členitev pri starejši girni ni videti; objekt je bolj enovit. - Fotografiji: Borut Juvanec in Domen Zupančič

vanje obodnega zidu; podobno so večji kamni uporabljeni še pri izdelavi odprtih in niš. Preklada je pogosto izvedena iz dveh delov. Pri hiškah na Krasu so preklade iz enovitega kamnitega bloka. Premoščanje razpona odprtine z dvema kamnoma tvori trikotni zaključek.

Tukaj lahko izpostavim vprašanje, ki pesti novograditelje v tehniki na suho: ali je novejša girna nepravilno odstopanje od tradicionalne gradnje? Vizualno odstopanje je možno in dopustno, saj ne gre za gradnjo s standardno oblikovanimi gradniki. Tehnično je gradnja enaka, obdelava kamna je pri novejših objektih intenzivnejša in opazna. Razlike so v velikosti gradnikov v konstrukciji in v sami natančnosti izvedbe. Taka odstopanja so dopustna, saj tehnično objekt še vedno izpolnjuje pogoje, ki izhajajo iz naših raziskav, pa tudi funkcionalna vloga objekta je ohranjena. Poglavitno napotilo pri gradnji teh objektov je (naj to velja tudi za naše hiške na Krasu!): ti objekti so funkcionalni pomožni enostavni objekti na kmetijskih površinah in niso namenjeni drugim nalogam. Oblikovno, konstrukcijsko, tehnično morajo slediti tipologiji objektov na območju posega. Te pogoje pa mora zagotoviti primerna ustanova oziroma konzorcij organizacij, ki ima verodostojno tehnično in grafično dokumentacijo ter omogoča izobraževanje na tem področju in sodeluje pri tem.

Peščenjak, kamen arhitekture na Malti

Karakter otoške krajine spominja na kamnito puščavo, saj so le redke zaplate zelene; še posebno so redka naravno zarasla območja. Ta so zaraščena z drobnim grmičevjem in s trsjem. Kamen je drugačen, kot ga srečujemo pri nas v takih zidovih in hiškah. Lažje se ga obdeluje in je mehkejši; prevladuje peščenjak. Načelno obstajata dve vrsti kamna - Qawwi in Franka. Slednja je mehkejša. Zaradi slabše odpornosti so kamni podvrže-

Velikost in oblika kamnoloma v primerjavi s človeško figuro, pogled iz kamnoloma in pogled na kamnolom z roba dovodne ceste.

Način rezanja kamnitih blokov, rezilka potuje po tirnicah, kvadre sproti odmikajo na stran. Delo rezanja poteka dokaj hitro.

Nakladanje na kamion po tekočem traku in z uporabo skolbeljnika. Nastali prah uporablja pri vezni malti za zidanje, tako dobi zid iz kamna monolitni videz. Skromnost, varčnost, preudarnost

Girna na Malti, lokacija: Red Tower, v ozadju je otok Gozo. Risba: Domen Zupančič

ni hitrejšemu propadanju. Vidne so spodjede, ki segajo globoko v kamen. V muzeju v Mnajdri je dober didaktični prikaz trdote kamna, kjer sta postavljena kvadra različnih kamnov in ju lahko preskusimo z razenjem. Pri girnah ali zidovih prednost mehkoabe kamna ni opazna, ta se izrazi pri starejših stanovanjskih hišah, starejših zidovih in pri drugih objektih.

Pretežni del objektov na otoku je zgrajen iz kamna. Pri gradnji uporabljajo kamnite kvadre 23,5 x 23,5 x 57 cm. Dimenzije prilagajajo naročnikovim zahtevam, a najbolj pogoste so prav omenjene dimenzije. Bloki imajo natančno obdelane robove, površine in dimenzije; videti je, kot da so izdelani v tovarni. Vsi kamniti zidaki so izdelani v kamnolomih. Ti so pogosti prav na Gozu.

Najboljša izkušnja za udeležence na delavnici je bil obisk in ogled tamkajšnjih kamnolomov. Kamnolomi presenečajo na več načinov. Prvi vtis je zagotovo značilna pravokotna tlorisna oblika in razsežnost obsega kamnoloma. Kamnite bloke pridobivajo z rezanjem kamna. Predhodno na ravni površini odmerijo format in dolžine kvadrov. Naslednji postopek pa poteka sočasno dvosmerno: vertikalno z vrha reže prvo rezilo, horizontalno s strani pa reže drugo rezilo (Hidič, 2009). Stroj se pomika po tirnicah, zato je natančnost reza precejšnja. Posebnost v kamnolomu je način nalaganja na kamione, kar poteka po tekočem traku, ki pa ima vmes nameščeno brusilko, da kvadre s treh strani obrusi. Na kamion prispe finalni obrušeni kamen, pripravljen za vgradnjo. Odbrušenega prahu pa ne zavržejo, temveč ga uporabljajo za dodatek vezni malti med zidanjem... Morda gre tu za varčnost, racionalnost, rezultat je viden na fasadah in notranjih zidovih: kamniti bloki in fuge so enotni in estetsko privlačnejši. Na objektih so pogosti tudi arhitekturni členi: pilastri, okenske obrobe, balko-

Fotografija zasnove in gradnje dveh zidov. Študentje so spoznavali težo kamna, priločnost skladanja pravih oblik in strukturo zidu iz neoblikovanih kamnov. Fotografiji: Andreja Benko

ni, portali. Zaradi mehkoabe kamna so mnogi elementi izdelani kasneje z rezkanjem na objektu, kot v kiparski delavnici, kjer ni vnaprej pripravljenih elementov. Zaradi tako imenovane postprodukcije so elementi zelo podobni drug drugemu, a hkrati različni. Mehkoba pa ni le prednost; slabost se izrazi pozneje, ko se balustri balkonske ograje krušijo in erodirajo, podobno je tudi z zidovi. Saniranje teh poškodb je preprosto: balustre zamenjajo; luknje v zidu pa zakrpajo z malto. Posegi so sprva opazni, čez čas pa se barvni kontrast med novim in starim zmanjša.

Les v malteški arhitekturi ni pogost, pa ne zato, ker ga ne bi cenili, temveč zato, ker ga na otoku nimajo. Ves les je uvožen iz bližnjih dežel. Pogosto so ga uporabili kar iz starih odpisanih ladij. Podoben odnos do lesa v arhitekturi zasledimo na Islandiji. Les je redka dobrina, ki jo cenijo.

Skiciranje in branje krajine

Najboljši delovni pripomoček pri razbiranju krajinskega vzorca je skicirka in pisalo. Skiciranje je risarska tehnika, ki nam v prvi vrsti omogoča razumevati prostorske zasnove. Te so lahko realne, postavljene v prostoru pred našimi očmi, lahko so ideje v mislih ali pa spontani gibi po papirju, ki jih postopoma zavestno vodimo do končne upodobitve. Kolegi arhitekti in študentje arhitekture to delovno navado poznajo in jo pogosto uporabljajo. Skiciranje je pogosto koristno prav na začetku snovanja prostorskih oblik, ne zahteva konkretnih potez in točno odmerjenih mer. Gre bolj za opredmetenje misli in predstav. Roka za arhitekta je kot jezik za govorca - je orodje. Zakaj potem nismo vsi pevci

in vsi risatelji? Beseda *risatelj* ne obstaja v slovenskem knjižnem jeziku, vendar se mi zdi logična, kakor obstaja logična beseda pisatelj. Zanj vemo, da je večš besed in tvorjenja povedi, ki jih v mislih sliši. Pisatelj je tankočuten opazovalec, mislec in zapisovalec misli, ki nas bralce povedejo v svet zgodbe z vsemi čustvi. Risatelj dela podobne stvari, le da pri tem opazuje krajino in grajeni prostor.

Risanje je nekaj osnovnega. Otroci rišejo, sprva okorno, a z vajo postajajo boljši in boljši. Okornost je tista mehanska ovira, ki nas največkrat zaustavi, da se ne lotimo novih veščin. Roke so orodje, vendar je gibanje rok učenje in vaja, ki si sledita kot pes, ki lovi svoj lasten rep. Podobno je z jezikom in z glasilkami - mišicami, vendar jih prav z vajo v otroštvu in v mladosti naučimo izvajati gibe, ki oblikujejo glasove. Učenje tujega jezika ni težko le zaradi slovnice in gore novih besed; glas in ritem sta tista, ki nas pritegneta ali pa zaustavita... V risbi je enako. Roka s pisalom pleše po listu, gibi v zapetju, moč stiskanja pisala, temperatura med pisalom in prsti so... drobni trenutki dinamike risanja misli vidnega. Branje krajine je kot pregledovanje gore knjig v knjižnici: kaj vzeti v roke, kaj prelistati, kaj prebrati...

Velik izziv so nam predstavljali prav naši udeleženci na delavnici, saj so imeli različno kulturno jezikovno ozadje in so bili pretežno antropologi, ti pa dojemajo prostor in družbo drugače. Prav ta različnost je naše delo obogatila z novimi izkušnjami in znanjem. Že dolgo časa nisem razlagal risanja in skiciranja, v angleščini še nikoli. Na Gozu pa sem imel gručo mladih ljudi, ki znajo iskriivo razmišljati in debatirati o kulturi, običajih in krajini. Njim sem v angleščini razlagal dojemanje prostora, tehnike risanja, razlike med skico in modeliranjem z glino. Okornost jezika je bila premagana s črto in pozneje še s praktičnim delom.

Dokumentiranje arhitekture

Mentorsko delo ni zgolj bdênje ob nastajajočem projektu in predavanja o témah s področja arhitekture. Prvi pogoj za to delo je dobro poznavanje arhitekture v prostoru. Vernakularna arhitektura je še posebno zahtevna, saj nima generaliziranih rešitev in sistematiziranih industrijsko proizvedenih gradnikov, ki so vgrajeni v konstrukcijo. Preprostost reševanja prostorskih potreb je ob raziskovanju te arhitekture vedno osupljiva. Rešitve so zanimive zaradi izredne preprostosti v uporabi materiala.

Precej pogosto je vernakularna arhitektura tako preprosta, da je prav zaradi te samoumevnosti nezadostno dokumentirana. Kako je to mogoče? Spoj dveh kamnov je tako elementaren, da ga zlahka prezremo in mu ne namenimo pozornosti. Pogosto se dogodi, da pozneje pri izrisu objekta ugotovimo, kako manjka nekaj ključnih elementov in izmer. Dobro izdelana in tehnično verodostojna dokumentacija omogoča razumevanje in jasno predstavitev objekta... Tako preprosto je to, vendar nas praksa obnov objektov mnogokrat preseneča, saj so dokumentacije v javnih zavodih pomanjkljive ali pa obstaja o objektu zgolj fotografsko gradivo. Natančnih arhitekturnih posnetkov objektov ni zadosti.

Spoznavanje arhitekture se začne z risanjem obstoječega. Skiciranje je prvo možno risanje objekta in krajine ob izdelavi dokumentacije na terenu. Ob risanju konstrukcije je neizogibno razmišljanje še o sestavi, kako so posamezni elementi spojeni, zloženi in oblikovani. Prostoročna skica v skicirki je zelo uporabna pri rekonstrukciji objekta na papirju oziroma pri izdelavi načrtov. Dokumentarne fotografije objekta so ob skicah uporabnejše.

Kolegi na delavnici so se spopadali s temi nalogami na terenu. Upoštevati moramo, da so nekateri izmed njih nazadnje risali v osnovni šoli. Terenske vaje so vedno posebno doživetje, na Gozu pa še posebej. Delavnica je potekala poleti, na terenu je bilo vroče in suho. Kolegi so dobro prenašali take pogoje; nastale so dobre skice, fotografije in drugi terenski zapiski. V času delavnice smo posneli tri girne. Vmes pa smo si ogledali še pomembni zgodovinski lokaciji:

Ġgantija (črko ġ z nadpisano piko beremo kot ž), kjer so zidovi precej smelo zasnovani. Zidovi imajo vgrajene velike ploske kamnite bloke, ki so stabilizirani z večjimi podolgovatimi kvadri. Kombinacija teh dveh kamnitih oblik spominja na gotske katedrale, ki imajo iz ravnine stene izmaknjena rebra. Na teh zidovih so nastavki korbellinga, torej krožna skladnja kamnitih blokov z izmikanjem v notranjost tlorisa.

Mnajdra je podobna lokacija. Verjetno so to svetišča, ki so bila postavljena z upoštevanjem gibanja sonca. Tloris in vhodi so zasnovani tako, da sonce ob poletnem in zimskem solsticiju osvetljuje oltarje, ob enakonočju pa žarek osvetli osnovno simetralno os tlorisa svetišča. Muzej v Mnajdri ima poleg zgodovinskih podatkov dobre predstavitve za otroke in mladino; ima

Fotografija zasnove in gradnje dveh zidov. Študentje so spoznavali težo kamna, priročnost skladanja pravih oblik in strukturo zidu iz neoblikovanih kamnov. Fotografija: Andreja Benko

jo tudi igralnice, kjer se obiskovalci prek igre skladanja večjih lahkih kvadrov preskusijo v lastnem tehničnem znanju.

Ekonomika gradnje zidu na suho

Cilj delavnice je bil ne zgolj usmerjen v ogled in dokumentiranje. Tudi mi smo namenili del časa za prakso: za igro skladanja kamnov v konstrukcije.

Zaradi poletnega časa in življenjskega ritma, prilagojenega temperaturam in sončni pripeki, smo ta del opravljali v zgodnjih jutranjih urah do zgodnjih dopoldanskih ur. Delo s kamnom je potekalo na kmetijskem zemljišču na terasasto oblikovanem hribu med vasjo Xlendi in Munxar. Za delovanje na lokaciji smo predhodno pridobili soglasje njenega lastnika.

Gradili smo dva tipa zidu: prvi je bil izdelan iz neobdelanega kamna, drugi pa je bil narejen iz rezanega kamna pravih oblik. Namen naloge je bil prikazati skladnje, čas dela in vizualno pojavnost. Skladnja neobdelanega kamna terja večjo koncentracijo ob izboru gradiva in več časa ob vgradnji, saj je kar nekaj dela pri uravnavanju. Delo z obdelanimi kvadri je zahtevnejše pri premikanju kvadrov, a je vgradnja dokaj preprosta in hitra. Učinkovitost dela je vidna pri rezanem kamnu, pri uporabi katerega je možna kontrolirana gradnja v višino in je statično stabilnejša od gradnje z neobdelanim kamnom. Prednost gradnje zidu iz neobdelanega kamna je, da ni potrebe po transportu in ob delu hkrati očistimo lokacijo.

Poleg prenosa znanja o konstrukcijah so študentje spoznali, da ima kamen težo, mislim maso! Ob nadaljevanju dokumentiranja objektov in zidov so z večjim spoštovanjem merili, risali in fotografirali.

Poseben vtis je naredil na nas ogled vrtov v zalivu San Blas. Vrtovi so v tlorisu videti kot milni mehurčki, od majhnih krogov do večjih elipsoidov; vsi skupaj se tiščijo in v prostoru tvorijo labirint zidov in skromnih zaplat prsti. Nekateri vrtovi so tako majhni, da v njih

Mikro vrtovi v zalivu San Blas: Dobro je viden akvadukt po grebenu. Bliže morski obali je kamnite zidove zamenjala palisada iz trsa, ki preprečuje vnos morske vode in soli z morske gladine. Fotografija.- Domen Zupančič.

uspeva le nekaj grmov bazilike, drugje je malo več prostora in v njih gojijo lubenice. Vrtovi so omejeni z zidovi. Ti so ponekod tako visoki, da z njih lahko obiraš murvo kar z vrha njene krošnje.

Zidovi, zgrajeni na suho, imajo dodatno vlogo: so zelo primarni akvadukti... Vode je na malteškem otočju izjemno malo, tako da jo cenijo kot zlato (Benko, 2013). Vodo iz bližnje pečine (podzemni izviri) črpajo in jo po kamnitih žlebovih in s kamnitimi zatiči preusmerjajo v manjše zbiralnike vode in usmerjajo naprej na vrtove. Prav bizarno je spoznanje, da imajo vsi zbiralniki zlate ribice; pa ne zato, da bi te izpolnjevale želje. Imajo jih zato, da z njimi preverjajo ustreznost vode. Mrtva riba v njej pomeni, da voda ni ustrežna in da je precej verjetno onesnažena.

Na tem mestu so nam bili kolegi antropologi v pomoč, saj so nam predstavili medsebojne odnose lastnikov teh vrtov. Ti odnosi so pogosto precej skrajno napeti: zaradi malo zemlje in še manj vode ter zaradi velike odvisnosti od letnega pridelka, količine zemlje in razpoložljive vode... Pogosto se sprejo zaradi nekaj veder vode in v skrajnih primerih drug drugemu celo zbiralnike za vodo zastrupljajo. Zanimiva je povezava teh kmetov in polj z aktivnim nasprotovanjem prebivalcev Goza postavitvi verige diskontnih prodajal, ki jih načrtujejo na otoku. Na tej točki se srečujeta vernakularna arhitektura in odprt gospodarski prostor. Zato je treba na tem področju, da vsi udeleženci napnemo vse svoje sposobnosti za iskanje in izbor boljše poti upravljanja prostora... In to niso zgolj besede iz akademskih ust v božja ušesa!

Drugo leto načrtujemo nadaljevanje delavnice; takrat bomo preučevali prav te vrtove. In k sodelovanju smo pritegnili še Univerzo v Valletti.

In še nekaj o Gozu

Gozo je po velikosti drugi otok otočja Malte in je eden izmed treh otokov, ki je tudi naseljen. Malto tvo-

ri pet otokov in nekaj čeri: največji otok je Malta, sledi ji Gozo, na tretjem mestu pa je otok Comino. Ob teh treh sta še dva manjša otočka Filfla (južno od Malte) in Sveti Pavel (St. Paul), ki je na severnem delu Malte. Oba sta nenaseljena. Navkljub majhnosti malteškega otočja pa je opazna dvojnost razumevanja prostora: Malta je gosto naseljeni otok in je sprejet kot urbani del dežele; nasprotje je otok Gozo, ki je manj gosto pozidan in naseljen. Gozo je med otočani razumljen kot ruralni svet. Delitev na urbano in ruralno smo lahko občutili tudi med pogovorom s kolegi na Univerzi na Malti, ki so bili začudeni nad našim navdušenjem nad Gozom. Le kaj je lepega v tej kamniti in s polji prepredeni krajini, so nas spraševali, saj na Gozu ni opazne arhitekture. Kolegi so poveličevali svetovljanstvo Vallette in njeno bogato zgodovino. A pridati moram, da bi brez hrane z Goza bila svetovljanska drža Vallette okrnjena.

Viri in literatura

- Benko, A.; 2013): Suhi zid - starodavna tehnika gradnje.- V: Trajekt. Org <http://trajekt.org/2013/08/11/suhodozid-%e2%80%93starodavna-tehnika-gradnje/>, 19. Avgust 2012
- Hidič, D.; 2009: Maltese stone.- V: Omertaa, Journal of Applied Anthropology, Vol. 3, p.: 430-437, KU Leuven
- Hrvat, M. et al.; 2008: Kras: trajnostni razvoj kraške pokrajine.- ZRC, Ljubljana
- Juvanec, B.; 2013: Arhitektura Slovenije 5, Kraški svet.- Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo in I2, Ljubljana
- Juvanec, B.; Zupančič, D.; 2013: Girma, Malta. Documentation.- KU Leuven, Ghent
- Kregar, R.; 1947: Naš kamen - I. del: Naravni in umetni kamen za tehniko in okras.- Naš dom, Ljubljana
- Oliver, P.; 2006: Built to meet needs: vernacular architecture.- Cambridge University Press, Cambridge
- Zupančič, D.; 2011: Splošni oris ekonomike.- V: AR, let XII, št.: 3, str.: 15-22, Ljubljana
- Zupančič, D.; 2013: Materiali in oblika.- Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana
- Zupančič, D.; 2013: Tehnike in gradnje konstrukcij v tehniki suhi zid.- Zbornik elaboratov za izobraževalni program kraškega suhozida, Javni zavod Park Škocjanske jame, Škocjan

**Če rastlino kje opazimo,
moramo takoj ukrepati!**

VELIKI PAJESEN - HUDA NADLOGA PREDVSEM ZA PRIMORSKO

Nejc Jogan

Sredi devetnajstega stoletja so se po naših krajih še vedno (po vrhuncu proizvodnje, ki ga je predstavljalo 18. stoletje) precej ukvarjali s sviloprejtvom, danes že popolnoma pozabljeno domačo obrtjo. Le še ob stari murvi nam lahko v kakšni primorski vasici povedo, da so z njihovim listjem nekoč hranili ličinke sviloprejk. A preizkusili so se z gojenjem več različnih vrst žuželk in za prehrano ajlantovega prelca (*Samia cynthia*) so zato seveda morali nasaditi vzhodnoazijski veliki pajesen (*Ailanthus Aaltissima*). Napotke za gojenje si lahko preberete v Kmetijskih in rokodelskih novicah iz leta 1864:

Kratek poduk,

kako z ajlantovim prejcem (*Bombyx cynthia*) ravnati. *)

Dasiravno bi ajlantov prejec (kavalir ali svilni črvič) v južnih deželah lahko trikrat v letu rodil, skušnja vendar uči, da je boljše, ako samo dva zaroda za dobro vzamemo.

Zapredki (mešički, galeta), ki nam jih konec oktobra (pred vsemi Svetimi) drugi zarod da, se nabirajo na nit, kakor paternošter (toda zapredek naj se na strani prebode, da se ne poškoduje; potem naj se hranijo čez zimo v kaki izbi, kjer je po Reaumurjevem gorkomeru 6–9 stopinj gorkote. — Ako si z zapredki, kakor se tiče, ravnal, ti izlezejo med 5. in 10. dnevom junija (sv. Ivana) metulji. Metulje, ki so zjutraj izleteli, spravljal zvečer pred mrakom v velike kletke (čajbe) ali v kake druge luknjaste, zračne škrinjice. Drugi dan deni zedinjene pare, ne ločivši jih, v škrinjice z odduški (prevtane).

Tudi drugače je bil pajesen v tistih časih cenjen kot drevo za pogozdovanje. V »La provincia dell' Istria« iz leta 1872 lahko beremo, da so imeli v treh primorskih drevesnicah, namenjenih pogozdovanju Krasa, več kot 72.000 sadik pajesena. To je sicer v primerjavi z 1,8 milijona sadikami črnega bora in s 1,3 milijona sadikami robinije malo, a je za vrsto, ki je bila očitno že tedaj kar dobro prilagojena na naše razmere, vseeno ogromno.

Leta 1944 naletimo v časniku Jutro navedbo o gojenju ajlantovega prelca: »... njegova glavna hrana so listi božjega drevesa (*Ailanthus glandulosa*), ki je na Kitajskem in Japonskem doma in ga često gojijo tudi v naših parkih, kjer rado podivja«. Prvi podatki o podvijanem uspevanju pajesena pa segajo dejansko že v obdobje aktivnega sviloprejtva na naših tleh; Solla, 1874 (po: Brus & Dakskobler, 2001) ga navaja za okolico Gorice, Pospichal, 1899, dve desetletji pozneje pa za Primorsko. Po drugi svetovni vojni so vsi poskusi za obnovo sviloprejtva propadli in že v šestdesetih letih te panoge na slovenskih tleh tako rekoč ni bilo več. Ostale pa so murve in pajesen.

Kakšna rastlina je pajesen?

Pajesen je vitko, tudi čez 20 m visoko listopadno drevo, ki hitro rase in ima krepke, za prst debele enoletne poganjke. Njegov koreninski sistem se razrašča na veliki površini, iz njega pa lahko poženejo nadzemni poganjki, kar se zgodi še posebej množično, če posekamo glavno deblo. Lubje pajesena je gladko in sivo z vzdolžnimi svetlejšimi progami. Enoletne veje so lahko tudi čez meter visoke in jih po značilnih listnih brazgotinah in razmeroma majhnih širokih listnih brstih zlahka prepoznamo tudi pozimi. Listi so lihopernato sestavljeni, navadno z 10 do 15 pari lističev, so pogosto tudi več kot pol metra dolgi, torej daljši od listov katerekoli naše vrste drevesa. Lističi so kratkopeceljati, širokosuličasti, z asimetričnim, prisekanim do plitvo srčastim dnom. Rastline so dvoidomne, s košatimi socvetji drobnih zelenkastih zvezdastih cvetov, ki se razvijejo v začetku poletja; moški imajo dobro razvitih 10 prašnikov in zaknel pestič, ženski pa zakrnele prašnike in dobro razvit pestič. Na ženskih rastlinah se pozno poleti iz cvetov razvijejo nekaj cm veliki krilati oreški, ki nosijo seme v sredini širokosuličastega presukanega krilca. Ti plodovi ostanejo na vejah še do naslednje pomladi in postopno odpadajo, veter pa jih lahko uspešno raznaša tudi kilometre daleč.

Mlado drevo na opuščnem suhem travniku

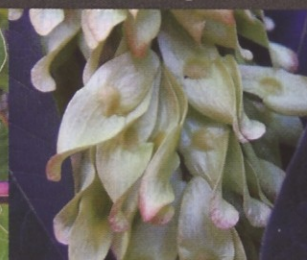
Značilne listne brazgotine in brsti na krepkih enoletnih poganjkih velikega pajesena.

Značilno oblikovani lističi.

Žensko socvetje se razvije v krilate oreške, ki vso zimo postopno odpadajo in jih veter nosi naokrog.

Droben zelenkasti cvet na moški rastlini.

Kje pajesen rase?

Pajesenu najbolj ustrezajo globoka sveža tla, a zelo uspešno se lahko razvije tudi na skalnatih tleh in celo v najmanjši skalni razpoki ali tej podobnem rastišču, ki ga je ustvaril človek. Tako najdemo na tisoče kalic v mestnem okolju v razpokah med pločniki in pročelji hiš, neredko v razpokah starih zidov. Zelo dobro se lahko razvijejo rastline v nekoliko zanemarjenih svetlobnih jaških, v naravnem okolju pa na suhih prodiščih, skalnatih tleh, na zapuščenih zmerno suhih travnikih in pašnikih. Pajesen ponekod v zahodni Sloveniji oblikuje že enovrstne sestoje in se v zadnjih desetletjih zlasti množično pojavlja na opušenih traviščih na Krasu in v Posočju.

Kako nam pajesen škoduje?

Težav, ki jih povzroča pajesen, je veliko. S svojo izjemno produkcijo dobro kaljivih semen, ki jih lahko odraslo žensko drevo vsako leto ustvari na stotisoče, s svojo veliko regenerativno sposobnostjo, ki se najbolj pokaže, ko posekamo glavno deblo in korenine poženejo na stotine nadzemnih poganjkov, s svojim sistemom močno razraslih in krepkih korenin, ki lahko dvignejo asfalt, poškodujejo temelje zgradb, širijo razpoke ter s svojo nezahtevnostjo, zaradi katere lahko pajesen uspešno raste tudi na najbolj suhih rastiščih, je izredno uspešna invazivna (vdorna, vpadna) rastlina. Poleg tega pa lahko človeku škoduje tudi neposredno z alergenim pelodom, kar občutljivi posamezniki zaznajo, če imajo pred hišo moško rastlino, in s strupenimi hlapnimi snovmi v lubju in listih. Te med drugim ustvarjajo značilen neprijeten vonj, ki ga zaznamo, če pomanemo mlado vejo ali list, pri ljudeh, ki so bili v intenzivnem stiku s pajesenom, ko so odstranjevali njegove goste sestoje, pa poročajo celo o vnetju srčne mišice zaradi vdihavanja teh lahko hlapnih snovi.

V naravi pajesen izpodriva naravno vegetacijo in kot uspešna in agresivna pionirska rastlina iz opuščenih travišč v nekaj letih ustvari neprehoden sestoj s samim pajesenom. Ker uspeva celo v skalnih razpokah, ogroža nekatere najredkejše rastlinske združbe, ki so prijalgojene le na uspevanje v skalovju, kot ga najdemo na Kraškem robu.

Kako se pajesena znebiti?

Pajesen je invazivna rastlina, ki se zelo uspešno upira iztrebljenju. Poleg dreves, ki jih vidimo in ki imajo tudi razrasel podzemni koreninski sistem, je povsod okrog posameznih odraslih ženskih rastlin vse polno semen, ki jih veter zanese stotine metrov daleč in tudi več kot 10 m visoko (npr. na balkone, v razpoke zidov starejših hiš...). Ko se zavemo nadležnosti pajesenovega razraščanja, se seveda najprej poskušamo znebiti odraslih dreves. Če jih enostavno požagamo, bo na vsem območju razraslosti podzemnih delov poglalo na stotine nadzemnih poganjkov, prav tako pa se bodo vedno lahko pojavljale mlade rastline iz semen.

Zato je treba biti pri odstranjevanju pajesena vztrajen in temeljit. Za odstranitev starejših dreves je priporočljivo tako imenovano »obročkanje«: kakšen meter visoko od tal na deblu odstranimo lubje v obliki kakih 15 cm visokega obroča in to po vsem obodu debla. Tako se bo drevo postopno posušilo, hkrati pa bo odganjanje koreninskih poganjkov manjše, kot če bi deblo enostavno odžagali. Če smo deblo že odstranili in nam poganjki iz korenin stalno odganjajo, je nujna vztrajna košnja zelenih delov, lahko tudi v kombinaciji z zasenčenjem območja s temno folijo. V vsakem primeru moramo postopek ponavljati vsaj več mesecev, najverjetneje pa več nadaljnjih let.

Celo če smo pristaši uporabe herbicidov, enostavne rešitve ni. Priporoča se aplikacijo totalnega herbicida na odrezanem mestu nadzemnega poganjka, tako da herbicid s svojim delovanjem na koreninski sistem postopno povzroči propad rastline. A ker je podzemni sistem zelo razrasel, ukrep nikakor ni enkratno učinkovit.

Sklenemo lahko, da je pajesen ena izmed najbolj agresivnih tujerodnih invazivnih vrst rastlin v Sloveniji, ki je na različne metode odstranjevanja izredno odporna, tako da se je zelo težko znebimo, ko se enkrat ustali. Najučinkovitejše je tako preprečevanje in resnično zgodnje ukrepanje, če rastlino kje opazimo.

Viri

Pospichal, E.; 1899: Flora des Österreichischen Küstenlandes.- II. Franz Deuticke, Leipzig - Wien.

Brus, R. & I.; Dakskobler; 2001: Neofiti - rastline pritepenke: veliki pajesen.- Proteus 63 (5): 224-228.

<http://www.tujerodne-vrste.info/informativni-listi/INF3-veliki-pajesen.pdf>

Izr. prof. dr. Nejc Jogan, Biotehniška fakulteta v Ljubljani

Vse fotografije: Nejc Jogan

Seme lahko vzkali v vsaki najmanjši razpoki.

V slabo vzdrževanem svetlobnem jašku se je razvilo že pravo malo drevo.

Razraščanje korenin pajesena povzroči razpoke asfalta in skoznje poženejo mladi poganjki.

Mladi nadzemni poganjki, ki so poglali iz korenin pod razpokanim asfaltom.

Nekaj let opuščen pašnik prvi zarase prav pajesen.

Problematika izpostavljenosti azbestu pri nas

VARNO ODLAGANJE CEMENTNO-AZBESTNIH ODPADKOV!

Metoda Dodič Fikfak

Azbest je komercialno ime za skupino naravnih vlaknastih silikatov, ki nimajo skupnih fizikalnih niti kemičnih lastnosti, so pa poglaviti povzročitelji poklicnega in okoljskega raka na svetu (Slika 1). Ocenjuje se, da je v zahodnih razvitih državah povprečno vsako leto 30.000 novih primerov rakov, ki jih povzročata azbest. To število naj bi bilo veliko večje v državah v razvoju in državah vzhodne Evrope. V ZDA naj bi letno zbolelo zaradi raka na pljučih, ki bi bil povzročen z azbestom, 5000 moških in kakšnih 500 žensk.

Problem globalne azbestne epidemije je prisoten zato, ker azbest še vedno kopljejo in uporabljajo številne države vzhodne Evrope in Azije, poleg tega pa je azbest izrazito obstojna snov, ki se v naravi ne razgrajuje, njen nevarni učinek pa se pokaže v boleznih, ki nastanejo tudi po več kot 40 letih njegovi izpostavljenosti. Govorimo o latentni dobi ali dobi od prve izpostavljenosti azbestu do pojava bolezni. Zaradi dolge latentne dobe je pričakovati, da bo število azbestnih bolezni in smrti zaradi teh naraščalo še vsaj desetletje ali celo dve desetletji. To pa je, seveda, odvisno tudi od naše ozaveščenosti in posledično od našega ravnanja z nevarnimi in obstojnimi azbestnimi odpadki.

Bolezni, ki jih povzročata azbest

Azbest povzročata nastanek azbestoze, plevralnih bolezni (predvsem plakov), malignega mezotelio-

ma plevre in peritoneja, pljučnega raka. V letu 2012 je mednarodna organizacija za raziskavo raka v Lyonu v Franciji priznala za poklicni rak zaradi izpostavljenosti azbestu tudi rak ovarijskega in raka grla, v postopku pa je priznavanje raka na prebavnem traktu (Slika 2).

Zgodovina uporabe azbesta in pričakovane posledice izpostavljenosti azbestu v prihodnosti

Azbest smo začeli uporabljati v Sloveniji prvič v Mariboru in sicer v Tovarni tirnih vozil okoli leta 1860, največ pa se ga je porabilo v Salonitu Anhovo, ki ga je začel uporabljati leta 1922, to je leto po ustanovitvi podjetja za izdelavo cementno-azbestnih plošč in cementno-azbestnih cevi.

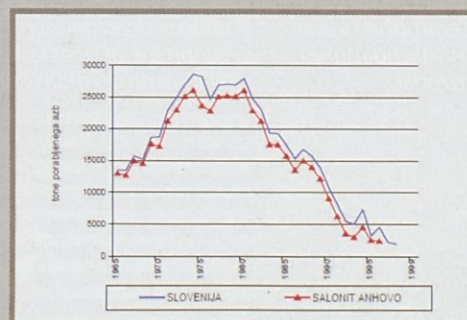
Od decembra 1996 je uporaba azbesta v Sloveniji prepovedana. Nekaterim podjetjem je bila njegova uporaba sicer podaljšana, vendar gre danes predvsem za veliko nevarnost zaradi odpadnih azbestnih proizvodov, ki so ostali tako na odlagališčih kot tudi v naravi. Kdaj bo dosežen plato ali zgornja raven obolenja zaradi azbestnih bolezni, je odvisno predvsem od naše ozaveščenosti in od našega ustreznega ravnanja z nevarnimi azbestnimi ali skrajšano a-c odpadki.

Čeprav so imeli na primer na Finskem največjo porabo azbesta v petdesetih do sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, to je več kot 20 let prej kot pri nas, in

Slika 1: Elektronsko-mikroskopska slika kizotila in amfibola (krokidolit)

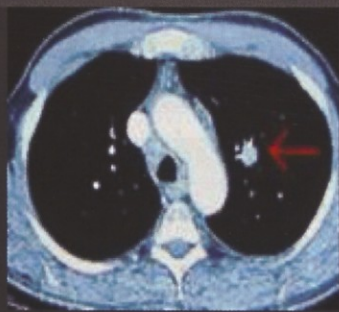

Slika 3: Količine porabljenega azbesta v Sloveniji, 1965-1998

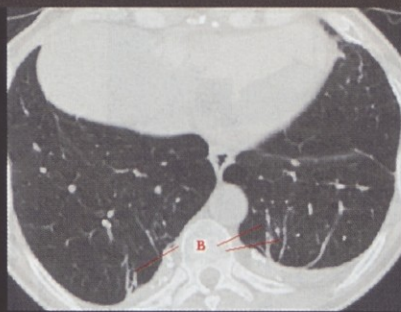

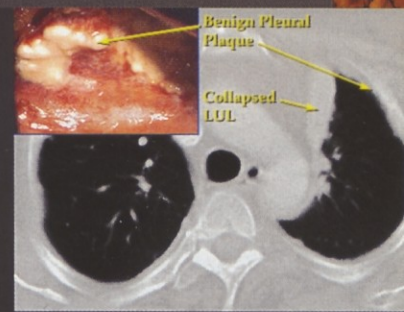
mezoteliom

pljučni rak

azbestoza

pleuralni plaki

Slika 2: Nekatere bolezni, ki jih povzroča azbest.

so prepovedali uporabo azbesta dvajset let pred nami, pričakujejo, da se bodo posledice uporabe azbesta kazale vse do leta 2020. Švedi umiranja obolenja za najhujšim mezoteliomom* še ne opažajo. Tudi angleška pričakovanja, naj bi se vrh pojavljanja azbestnih bolezni pokazal v letu 2010, se niso uresničila... Finci pripisujejo tako ogroženost predvsem dejstvu, da je v državi še kakšnih 200.000 ton azbestnih izdelkov. To količino so izračunali glede na porabo čistega azbesta v državi v 50 in 60-ih letih dvajsetega stoletja.

V letu 1999 so bile za Slovenijo izdelane nacionalne usmeritve za azbest. Ugotovili smo, da je bilo v Sloveniji v letih po drugi svetovni vojni uvoženega 670.000 ton azbesta, od tega 70.000 ton amfibolov, to je nevarnejše oblike predvsem modrega azbesta, ki smo ga uvažali iz Južne Afrike. Čeprav je 90% vsega azbesta porabil Salonit Anhovo, pa so azbest uporabljali vsaj še v štirinajstih (14-ih) večjih podjetjih in v kakšnih dvajsetih (20-ih) manjših podjetjih. Največja uporaba azbesta je bila v 80 letih, količina porabljenega azbesta pa je vztrajno upadala po letu 1982 (Slika 3).

Naši proizvajalci so uporabljali azbest za izdelovanje cementno-azbestnih streh, vodovodnih in drugih cevi, izolirnih trakov, zavornih oblog, bitumenskih trakov, v proizvodnji termoizolacijskih in hidroizolacijskih materialov, industrijskih tesnil, motornih tesnil. Izdelane so bile azbestna tkanina (protipožarne zaves, prti,...), kombi S plošče, kaširne plošče, filtri, paste,

tesnila, mrežice za bistrenje belih vin, zavorne obloge. Azbest se je brizgal v številnih objektih, kot so na primer v termoelektrarnah Šoštanj in Trbovlje, v Toplarni Ljubljana, v Astri v Ljubljani, v Vinski kleti v Slovenski Bistrici, v Holliday Inn-u v Ljubljani... Z azbestom so bili obrizgani vagoni, predvsem lokomotive. In nikakor ne smemo pozabiti podov, predvsem linoleja in vinaz plošč, ki se jih je množično polagalo sredi osemdesetih let v šolah in vrtcih...!

Od leta 1982 do leta 1997 je bilo v Sloveniji uporabljanih skoraj 500.000 ton azbestno-cementne kritine z življenjsko dobo 35 let in 65.000 ton cevi z življenjsko dobo 45 let. Od srede 70. let do konca 90. let se je za slovenski trg letno izdelalo kakšnih 200.000 zavornih oblog, v devetdesetih letih se je izdelalo kakšnih 1600 kotlov z življenjsko dobo 15 do 20 let, vsak kotel pa ima od 1,5 do 5,5 kg azbesta, v letih od 1985 do 1998 je bilo vsako leto izdelanih od 1,5 do 2,8 milijonov m² izolacijskih trakov, letno je bilo izvedenih 12 generalnih popravil vagonov, kakšnih 300 tekočih popravil in 230 revizij. V Nacionalnih usmeritvah za azbest, ki so na razpolago in so bile izdelane tudi za potrebe slovenskih odločevalcev, je mogoče oceniti, koliko azbesta je še v Sloveniji. Vsekakor predstavlja večji problem cementno-azbestna kritina, katere doba trajanja se izteka, številne strehe, če ne že vse, *cvetijo*, kar pomeni, da se iz prej trdno vezanega azbesta sproščajo azbestna vlakna v zrak (Slika 4), predvsem pa je stihijsko in neodgovorno urejeno odlaganje odpadka cementno-azbestne kritine, kar se posebej kaže v času ujma.

Slika 4: »Cvetenje« cementno-azbestne kritine

Bolezni zaradi izpostavljenosti azbestu v Sloveniji

Posledice poklicne izpostavljenosti azbestu in posledice okoljske izpostavljenosti azbestu se na slovenskem prebivalstvu že dodobra poznajo. Leta 1998 je bila v Kliničnem inštitutu za medicino dela, prometa in športa v okviru Univerzitetnega kliničnega centra (UKC) Ljubljana ustanovljena Interdisciplinarna skupina strokovnjakov za verifikacijo ali uradno potrjevanje poklicnih bolezni zaradi izpostavljenosti azbestu. Ta je do sedaj verificirala, torej uradno potrdila 1718 poklicnih bolezni plevre (predvsem pleuralnih plakov),

Slika 5: Odlagališče cementno-azbestne kritina v Brkinih po ujmi leta 2008

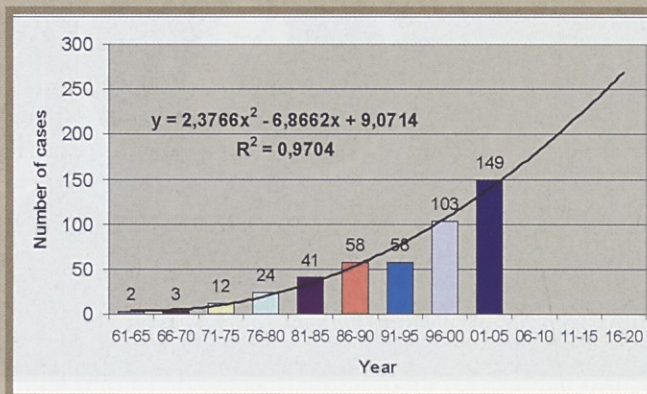
525 azbestoz, 124 malignih mezoteliomov, 53 pljučnih rakov, 2 raka grla in 2 raka prebavil povzročeni z azbestom. Mezoteliom je rak plevre in peritoneja, povprečno preživetje po postavljeni diagnozi je 17 mesecev. V Sloveniji so najbolj ogrožena območja Deskle z okolico, Ljubljana, Maribor, obala, pojavljajo pa se še manjši skupki mezotelioma v okolici nekdanjih uporabnikov, na primer Donit Medvode. (Slika 6).

Študije kažejo, da se na en mezoteliom pojavijo trije pljučni raki, kar pomeni, da je od leta 1961 dalje v Sloveniji že okrog 500 mezoteliomov in trikrat toliko pljučnih rakov zaradi izpostavljenosti azbestu!

Prizadeta sta oba spola, moški nekoliko pogosteje, ker prevladuje industrija, v kateri so bili oziroma so zaposleni pretežno moški. Če računamo, da je bilo v Sloveniji neposredno izpostavljenih pri delu v industriji kakih 1500 delavcev, pa je številka potencialno izpostavljenih delavcev bistveno višja (23.000), število potencialno izpostavljenega splošnega prebivalstva pa je še višje. Opazovani trend pojavljanja mezotelioma je eksponenten, kar pomeni, da imamo vsako leto večje število obolenosti za mezoteliomom. Kdaj bo dosežen plato ali vrh pojavljanja mezotelioma, ne vemo (Slika 7). Skrbi predvsem neodgovorno obnašanje z odpadnim azbestnim materialom!

Delovna skupina strokovnjakov za ozaveščanje prebivalstva

Na pobudo Kliničnega inštituta za medicino dela, prometa in športa (KIMDPŠ) se je zaradi navedenih dejstev oblikovala delovna skupina strokovnjakov tega inštituta, Inštituta za varovanje zdravja (IVZ) in zavodov za zdravstveno varstvo (ZZV), ki si je postavila za cilj, da začne s kampanjo za ozaveščanja prebivalstva o nevarnosti rabe azbesta in rokovanja z azbestom ter predvsem z azbestnimi odpadki. Njena cilja sta: **1. ozavestiti župane, da prebivalcem omogočijo odlaganje azbestnih odpadkov, ne da bi pri tem prišlo do še ve-**

Slika 7: Dejanska in predvidena krivulja incidence mezotelioma v Sloveniji.

čjega onesnaževanja, in 2. ozavestiti lokalno prebivalstvo, kako naj z azbestnimi odpadki postopajo, da ne ogrozijo sebe, svojih otrok in drugih prebivalcev.

Delovna skupina je doslej imela štiri srečanja: v Dobrovem v Goriških Brdih, v Murski Soboti, v Celju in v Ljubljani. Z delom namerava nadaljevati še v ostalih slovenskih regijah.

Ugotovitve delovne skupine so:

1. Med prebivalci Slovenije je poznavanje materialov, ki vsebujejo azbest, zaščitnih sredstev in varnega načina dela pri manipulaciji s temi materiali pomanjkljivo. V tej zvezi je še posebej izpostavljen problem ravnanja z azbestnimi odpadki, ki jih na odlagališče prinašajo prebivalci - občani. Neustrezni so način njihovega ravnanja pri odstranjevanju teh odpadkov doma, njihov transport do odlagališč in pogosto tudi ravnanje z nevarnimi odpadki tudi v zbirnih centrih. Nezadosten je tudi nadzor nad tem ravnanjem. Župani in prebivalci zahodnih slovenskih občin so dodobra osveščeni o nevarnosti azbesta in tamkajšnje občine omogočajo kontinuirano odlaganje cementno-azbestnih odpadkov v pokriti kontejner, ki ga potem zastonj odpelje pooblaščen komunalno podjetje na za to primerna in urejena odlagališča. V teh občinah je treba še dodatno ozavestiti prebivalstvo, kako naj azbestni odpadek oziroma azbestne odpadke pripeljejo do za to pripravljenega zabojnika, ne da bi pri tem dodatno ogrozili sebe ali svoje bližnje. Glede na dejstvo, da so bili v nekaterih delih zahodne Slovenije azbestu izpostavljeni 75 let in jim je azbest predstavljal snov, s katero so živeli, so take aktivnosti ljudem težko razumljive. Vendar je lokalni zavod za zdravstveno varstvo s pomočjo nevladnih organizacij, IVZ-ja in KIMDPŠ-ja pripravljen ozaveščanje nadaljevati.

2. Da nekatere občine omogočajo nekajkrat letni brezplačni sprejem azbestnega materiala na odlagališčih, da pa je treba dodatno osveščati ljudi o načinu,

kako naj s tako nevarno snovjo ravna, predno jo pripeljejo na odlagališče (nevarnost *horuk* akcij).

3. Da večina občin nima urejenega odlaganja nevarnih azbestnih odpadkov in da morajo občani odvoz nevarnih odpadkov in njihov prevzem plačati (Na primer: za eno tono cementno-azbestne kritine je ponekod treba plačati tudi do 300 €). Ker je treba za odlaganje azbestno-cementne kritine plačati in ker ljudje niso za to pripravljeni dajati denarja, se število divjih odlagališč veča (po izjavah inšpektorjev »eno sanirajo, dve novi nastaneta«). Tudi najbolj napredne občine niso učinkovite v prizadevanjih za odpravljanje divjih azbestnih odlagališč.

Na podlagi teh dejstev delovna skupina predlaga, naj se izenači pogoje za odstranjevanje in odlaganje odpadkov, ki vsebujejo azbest, za prebivalce vse Slovenije. Predlog je, naj bi bilo odlaganje azbestnih odpadkov na vseh odlagališčih v Sloveniji subvencionirano tako, da bi bilo brezplačno.

Predlog temelji na dejstvu, da je strokovno odstranjevanje kritin drago, in temelji na dejstvu, da zaradi različne oddaljenosti od odlagališč in različnih poslovnih politik komunalnih podjetij vsi prebivalci nimajo enakih možnosti za odlaganje azbestnih odpadkov na za to namenjenih odlagališčih.

V vzhodnih delih Slovenije se cementno-azbestno kritino, za katero bi prebivalci morali plačati, če bi jo odložili na primerno odlagališče, raje prodaja na Madžarsko. Odstranjevanje in prevoz sta nezaščitena, izpostavljenost azbestu pa se nekontrolirano širi.

Dogaja se izigravanje predpisov - odstranjevanje azbestnih kritin na način, da se dela na velikih strehah opravlja etapno na površinah, ki so manjše od 300 kvadratnih metrov, in z izvajalci, ki za to nimajo

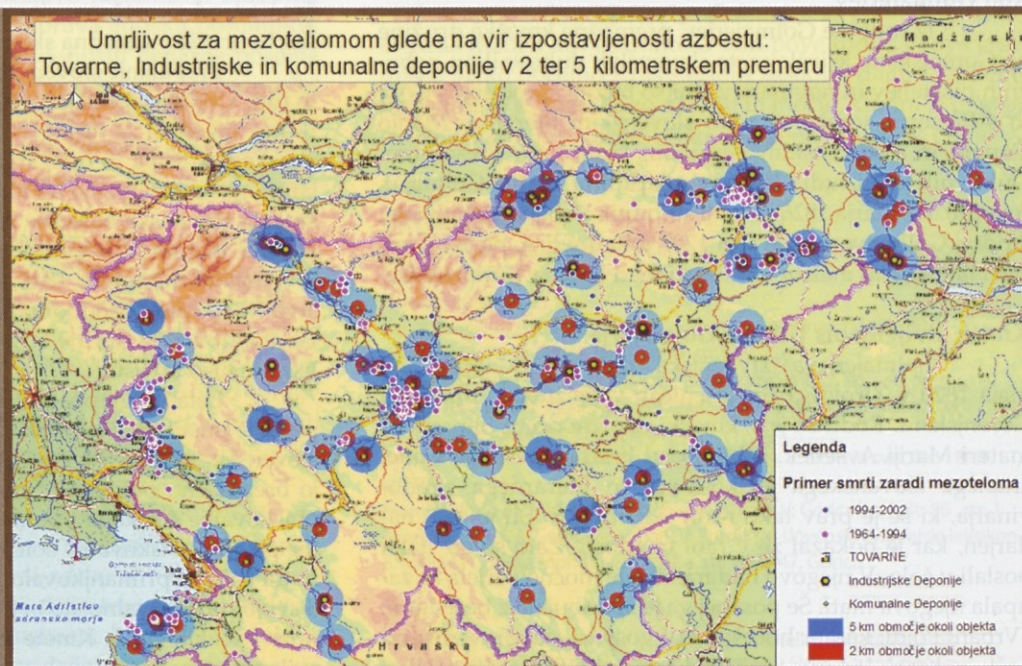
okoljevarstvenega dovoljenja. Zaradi kvadratur pod to mejo se opravlja z manj ukrepi za omejevanje emisij azbestnih vlaken, kot bi bilo potrebno. Zato je že dana pobuda za umik praga, nad katerim se zahteva okoljevarstveno dovoljenje za odstranjevanje materialov, ki vsebujejo azbest (Uredba o pogojih, pod katerimi se lahko pri rekonstrukciji ali odstranitvi objektov in pri vzdrževalnih delih na objektih, instalacijah ali napravah odstranjujejo materiali, ki vsebujejo azbest, Ur. List RS št. 60/06, 2. člen).

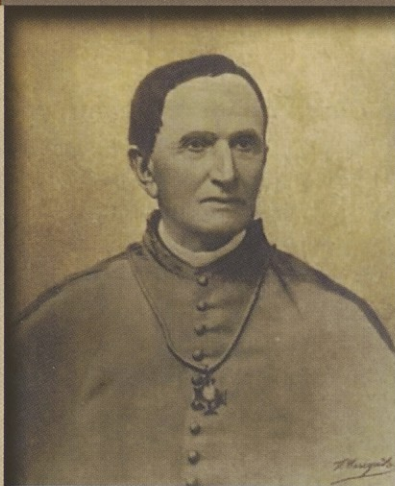
V Slovenji nimamo predpisov o dovoljenih vrednostih azbesta v pitni vodi. Po podatkih iz Nacionalnih smernic, ki so jih posredovala komunalna podjetja v Sloveniji, imamo še okrog 2000 km cementno-azbestnih vodovodnih cevi, ki tudi zaradi njihove dotrajanosti v vodo spuščajo azbestna vlakna. Zato je sprožena pobuda, naj se skupaj s subvencioniranjem odlaganja azbestno-cementne kritine subvencionira tudi zamenjavo obstoječih azbestno-cementnih cevovodov z novimi cevovodi iz ustrežnejših materialov.

Prof. dr. Metoda Dodič Fikfak, dr. med. - Univerzitetni klinični center, Klinični inštitut za medicino dela, prometa in športa, Poljanski nasip 58, 1000 Ljubljana, e-naslov: metoda.dodic-fikfak@guest.arnes.si

* Mezoteliom je pljučni rak, ki izvira iz pluera (plasti tkiva, ki obdaja pljuča). Spada med agresivne vrste tumorjev, ki se jih težko zdravi. Mezoteliom je povezan z izpostavljenostjo azbestu in kajenju. Azbestna vlakna so silikonska vlakna in pridejo v telo prek njihove izpostavljenosti na delovnem mestu, lahko pa tudi v določenih zgradbah in prostorih, saj so ga v preteklosti množično uporabljali v gradbeništvu in v drugih gospodarskih panogah zaradi njegovih uporabnih lastnosti.

Slika 6: Umrljivost za mezoteliomom glede na vir izpostavljenosti azbestu: tovarne, industrijske deponije v 2 in 5 kilometrskem premeru (vsaka rožnata pika predstavlja en primer mezoteoloma).

duhovnik, pedagog, prostvetni delavec in pogozdovalc
Krasa Urban Golmajer (1820-1905)
NUK Ljubljana

Msgr. Urban Golmajer čast. Kan. dek. v Tomaju.
Ustanovitelj Elizabetišča.

Tomaj s šolskim poslopjem Elizabetiščem in Urban Golmajer,
ustanovitelj Elizabetišča
vir: Kras; 1999: Ljubljana, str. 178.

Ustanovitelj »Elizabetišča« v Tomaju:

URBAN GOLMAJER - ŽUPNIK, KI JE TUDI POGOZDOVAL KRAS

Matej Ocvirk

Urban Golmajer (1820-1905) je bil pomemben slovenski duhovnik, narodni buditelj, učitelj, ustanovitelj vrste gospodarskih društev in eden izmed začetnikov slovanskega šolstva v Istri. Med drugim je pustil svoj največji pečat na Krasu s svojim posvetnim in bogoslužnim delovanjem, predvsem v Tomaju. V Tomaju je ustanovil Zavod za vzgojo ženske mladine, imenovan »Elizabetišče«, prvo Kraško vinarsko zadrugo in na njegovo pobudo so začeli Tomajci gojiti vinsko trto teran. Bil je tudi pobudnik pogozdovanja ogolelega Krasa in pripravil načrt za njegovo pogozdovanje. Umril je leta 1905 v Tomaju.

Rod Golmajerjev

Iz rodbine Golmajerjev, premožne kmečke družine na Gorenjskem, je izšla vrsta slovenskih duhovnikov, nabožnih pisateljev in novinarjev. Bili so bližnji sorodniki s Čopi in s Prešerni, torej z znanim slovenskim literatom Matijo Čopom in s slovenskim pesnikom Francetom Prešernom. Duhovnik je bil tudi Urbanov mlajši brat Matija Golmajer, rojen 16. februarja 1826. Bližnji sorodnik Urbana Golmajerja, Andrej Gollmayer, rojen leta 1797 v Radovljici, pa je bil goriški nadškof in metropolit ilirski med letoma 1854 in 1883.

Kratek življenjepis Urbana Golmajerja

Golmajerjeva življenjska pot se je začela 21. maja 1820 v Žirovnici pri Jesenicah v brezniški župniji na Gorenjskem. Rodil se je v kmečki družini očetu Simonu in materi Mariji Avsenek. Bil je pravi bratranec Matije Čopa, znanega slovenskega jezikoslovca in literarnega zgodovinarja, ki se je prav tako rodil v Žirovnici. Bil je zelo nadarjen, kar je pokazal že v rani mladosti. Zato so ga starši poslali v šolo. V njegovo nadarjenost je močno verjela in zapala njegova mati. Se posebej ga je spodbujala z besedami: »Vrban! Pojdi, kamor hočeš, ti boš gospod, da, prav gospod boš!«... Končal je gimnazijo v Ljubljani (1834-1839) in licej

(1839-1841). Po končanem šolanju v Ljubljani se je vpisal na študij prava v Gradec, vendar ga je opustil po dveh letih. Zaradi slabega zdravja in ponavljajočih se boleznih je stopil v goriško bogoslužje. Italijanskega jezika se je naučil že v gimnazijskih časih v Ljubljani. Za mašnika tržaške škofije je bil posvečen 12. septembra 1847.

Službovanje v raznih krajih Istre

Prvo službo je Urban Golmajer nastopil v revolucionarnem letu 1848 kot duhovni pomočnik v Roču v Istri. Po Evropi so se takrat dogajale revolucionarne vstaje, narodi so se začeli »prebujati« in začela se je krepiti narodna zavest, med drugim tudi med Slovenci in Hrvati. Istra je bila v tem času narodno mešana; skupaj so živele italijanska, slovenska in hrvaška narodna skupnost.

Prebujanje slovenske narodne zavesti se je dotaknilo tudi Urbana Golmajerja. Zavzemal se je za slovensko narodno zavest in za njeno širitev, prizadeval si je za razvoj slovenskega šolstva in opozarjal je na pretečo nevarnost italijanskega nacionalizma ter italijanske polastitve Istre. Zaradi širjenja slovenske narodne zavesti, zavzemanja za narodne pravice in zaradi nasprotovanja priključitve Istre k Italiji v revolucionarnem letu 1848 si je nakopal italijansko sovraštvo in smrtno obsodbo italijanskega nacionalnega gibanja Garibaldi. Ti smrtne obsodbe niso izvršili, saj se Italijani Istre še niso polastili.

Leta 1852 je postal duhovnik v Grimaldi. Pomemben pečat je pustil med istrskimi prebivalci. Bil je med začetniki slovenskega šolstva v Istri. Okrog sebe je zbiral mladino in jo brezplačno poučeval. Spodbujal je izobraževanje otrok, obiskovanje šolskega pouka in obdarjal otroke za uspešno ter pridno obiskovanje šole. V tem času je bili v Grimaldi huda suša in primanjkovalo je vode. A Golmajer ni obupal. S svojo požrtvovalnostjo in z vztrajnostjo je pomagal vaščanom v težkih časih. Kmete je učil sadjarstva, čebelarstva in silviloprejstva...

Leta 1855 je bil Golmajer postavljen za duhovnika v Roču. Še posebej se je izkazal pri oskrbi bolnikov, ko je v kraju razsajala kolera. Veliko je pomagal tudi z zdravstvenim izobraževanjem med razsajanjem kolere in drugih bolezni...

Leta 1860 je nastopil duhovniško poslanstvo med Hrvati v Berseču ob obali Kvarnerskega zaliva... Leta 1872 je bil premeščen v župnijo Kubeč. V kvarnerski vasi je postavil šolo, v kateri je sam učil, in zgradil kaplanijo.

Prihod na Kras

Stano Kosovel (1895-1976), brat znanega slovenskega modernističnega pesnika Srečka Kosovela, je opisal Urbana Golmajerja kot študionoznega, bistrega in narodno zavednega moža, ki si je nakopal sovraštvo Italijanov. Z njegovo pomočjo in z njegovimi idejami so se začele razvijati kraške vasi; prebivalstvo se je iztrgalo revščini ter životarjenju.

Leta 1877 je Urban Golmajer nastopil svoje novo službovanje v Tomaju, kamor ga je nastavil tržaški škof Juraj Dobrila za župnika in dekana. Tomaj se je po letu 1463, ko je postal župnija, začel razvijati v pomembno kraško gospodarsko in versko središče Tržaško-Komenskega Krasa. Župnike so izbirali Devinski gospodje. Zaradi velikega pomena so bili tomajski duhovniki hkrati tudi stolni kanoniki; zaradi velike župnije so imeli tudi svoje pomočnike - kaplane.

Delovanje v Tomaju

Tomaj, kraška vasica v središču Komenskega Krasa, je lahko hvaležna Golmajerju za gospodarski in kulturni razvoj, saj je Tomaj postal tudi po njegovi zaslugi čvrsta gospodarska vas. Golmajer je uvidel, da Kraševcem prinaša največ dohodka vinska trta. Zato je začel širiti kulturo in pravilno gojenje vinske trte. Na njegovo priporočilo so začeli Tomajci gojiti vinsko trto, predvsem zdravilni teran. Na njegovo pobudo so v Tomaju in okolici zasadili vrsto novih vinogradov. Tako je vinogradniška praksa marsikaterega Kraševca izvila iz revščine. Ustanovil je tudi prvo »kraško vinarsko društvo«. S pomočjo vladnih finančnih sredstev je leta 1885 ustanovil Kraško vinarsko zadrugo, katere odbornik je bil. Skrbel je, da se je društvo razširilo in okrepilo. Vinarska zadruga je postala tudi prava ljudska posojilnica, pri kateri so kmetijski posestniki dobivali denarna posojila po ugodnih obrestih. S tem je Golmajer pomagal preprečevati zadolževanje kmetov po oderuških obrestih in preprečeval propadanje ter prodajo kmetij. Podpiral je tudi ustanavljanje čitalnic, gospodarskih društev, pa tudi bogoslužnih, pobožnih društev in bratovščin.

V Tomaju je Golmajer popravil zanemarjeno župnišče in ga obnovil. Sezidal je nov vodnjak zraven župnišča in razširil župnijsko poslopje. Znal je izvrstno gospodariti, s čim manj stroški je uspel obnoviti cerkvena poslopja, znal pa je tudi pridobiti nova finančna sredstva pri državnih oblasteh in drugih pokroviteljih. Popravil je zapuščeno cerkev Sv. Petra in Pavla, dal napraviti napis v glagolici in postaviti nov križev pot. Tako je cerkev dobila spremenjeno podobo z novo spovednico, s prižnico, s klopmi in z zakristijo.

Leta 1885 se je Golmajer upokojil, vendar je še vedno deloval na šolskem področju v Tomaju. Njegov največji dosežek v Tomaju - s tem je tudi zaslovel - je bila ustanovitev samostanske deklinške šole, za katero si je prizadeval kljub že načetemu zdravju in slabosti. Za deklinško šolo je menil, da bo ponos Tomaja in vse dežele.

Območje starega Tomaja na griču, imenovanem Tabor (tam je bil v času turških vpadov tabor), ki se dviga kot osamelec s 387 m nadmorske višine, je v 19. stoletju propadalo in menjavalo lastnike. Leta 1877 pa je parcele na njem kupil Golmajer za potrebe samostana in deklinške šole. Dovoljenje za gradnjo deklinške šole je pridobil leta 1887 zraven župne cerkve in začel zbirati finančna sredstva za njeno postavitev. Za deklinško šolo je daroval vse svoje imetje in zbral veliko denarja. Gradnja se je začela v letih 1894-1895, ko so porušili ostanke srednjeveškega tabora, končana pa je bila leta 1898 in je stala 18.000 kron. Še isto leta so v avgustu že prišle v Tomaj prve šolske sestre. Šolski zavod je dobil ime Elizabetišče po pokroviteljici nadvojvodinji Elizabeti, kneginji Windischgrätzovi.

V Avstro-Ogrski je bilo šolstvo razdeljeno med deške in deklinške ustanove. V Tomaju sta tako delovali deška državna šola in samostanska deklinška šola. V zavodu za vzgojo ženske mladine so vzgajali samo deklince, ki so jih poučevale samostanske sestre iz Maribora. Leta 1902 je začel delovati tudi oddelek za gojenke, od leta 1908 pa je delovala v Tomaju tudi gospodinjstvo-kmetijska šola. Med počitnicami je šolsko poslopje postalo letovišče za tržaško gospodo.

Urban Golmajer je bil za dosežke in zasluge na šolskem področju odlikovan za častnega konzistorialnega svetnika, za častnega kanonika stolnega kapitlja sv. Justa v Trstu, postal je častni občan Tomaja in vitez Franc Jožefovega reda.

Pogozdovanje Krasa

Golmajer je zavzeto sodeloval tudi v razpravah o pogozdovanju Krasa in pripravil načrt za razdelitev gozdov ter za pogozditev Krasa od Komna in Trsta prek Čičarije na Hrvaško do Kvarnerskega zaliva. Zavzemal se je za pogozditev golega Krasa. Obenem pa je poudarjal, da so krive za ogolelost Krasa občinske uprave s soseskami in srenjami ter s srenjski čuvaji, ki so dovolili golosek ter povzročili, da je Kras ogolel. Veliko dreves je končalo, predvsem bukev in hrast, kot kurivo v obliki oglja, spomladi pa je veliko škode naredila tudi živina, ki je poteptala in popasla - pojedla predvsem mlada drevesa na območjih gmajn. Da bi se olajšalo pogozdovanje, se je Golmajer zavzemal tudi, naj se Kras razdeli kot lastnino. O tem pove tudi njegova jasna misel: »Ako hočemo Kras s lesom zasaditi, dajmo vsakemu svoj part, to je, razdelimo ga! Naj to možje, katerim je pogojzdenje Krasa na rzsodbo dano, resno premisljijo!«

Viri in literatura

- Dolenc, Viktor (ur.); 28.8.1885: S Krasa. V: Soča, št. 35, str. 2, Gorica
 Golmajer, Urban; 5.6.1858: Naj jo tudi jez povem: zakaj je Kras goličava? - Novice, let. 16, št. 23, str. 1
 Kalan, Janez (ur.); 10.8.1905: Monsignor Urban Golmajer V: Bogoljub - Cerkvni list za Slovence, let. 3, št. 15, str. 229-230
 Kosovel, Stano; 1977: Iz spominov. - Sodobnost, let. 25, št. 5, str. 509
 Kranjc, Andrej (ur.); 1999: Kras: Pokrajina, življenje in ljudje. - Inštitut za raziskovanje Krasa, str. 178, Ljubljana
 Lampe, Evgen (ur.); 1905: Msgr. Urban Golmajer. V: Dom in svet, let. 18, št. 11, str. 700
 Marušič, Josip (ur.); 15.7. 1905: Dopisi iz Tomaja. V: Gorica let. 7, št. 56, str. 1
 Škerl, Lojze; 1978: Golmajer, Urban. V: Primorski slovenski biografski leksikon, 5. snopič. - Goriška Mohorjeva družba, str. 446-447, Gorica

S tem sestavkom končujem pisanje o županih moje vasi...

VAS BANI IN NJENI ŽUPANI - IV

Pavel Vidau

Aksiomska ugotovitev starogrškega modreca Heraklita (Panta rhei), da vse teče - da se vse spreminja in da nič ne ostane nespremenjeno, je brez dvoma stalnica v družbenem življenju človeštva. Temu smo priče tudi v današnjem času; a vendar se konec koncev vse ponavlja, v drugačni obliki, na drugačen način - izkoriščanje človeka po človeku ostaja. V preteklosti, kot ste lahko prebrali v prejšnjih sestavkih, so fevdalci, mestne oblasti ob podpori državnih oblasti izkoriščale in tlačile brezpravno rajo s podeželja. Je to, kar se dogaja v današnjem globaliziranem svetu, morda kaj boljšega? Finančne družbe, velekapitalisti, oblastizeljni mogotci krojijo svetovno gospodarstvo in s tem življenje človeštva. Brezvestno izkoriščajo naravno bogatstvo z onesnaževanjem okolja, nemeneč se za prihodnje rodove. Ta »filantropska« - pohlepna, nemoralna politično-finančna združba brez etičnih načel stremi le po denarju in po osebnem blagostanju ozkega kroga mogotcev, ki potiskajo množice ljudi v revščino, lakoto - smrt. Vse teče, se spreminja, a v bistvu se ne spremeni.

Z zgodbo o banovskih županih smo v prejšnjem sestavku prišli do glavarja vasi po imenu **Luka Vidau**, katerega odkriva okrožnica iz leta 1865. Naslednja listina z njegovim imenom ima datum 18.8.1876. (1) Skupaj z ostalimi (capovilla) načelniki vasi pri slovesni zaobljubi, ki se razlikuje od prejšnjih priseg, kakršne so jih izrekli župani. Glasi se: *»Vi boste obljubil na Vašo vero in Vašo čast, da pri dolžnostih, ki Vam bodo zaupane se boste ravnal z vso vnemo, z vso marljivostjo in vso vestnostjo, da se boste držal obstoječih zakonov tržaške mestne konstitucije, odločb mestnega predstavništva, da boste dolžnostno spoštoval in ubogal gospoda župana in vse druge nadrejene«* *«da se ne boste pustil speljati, ne za uslugo ali nevošljivostjo, niti zaradi prijateljstva ali zaradi sovraštva, še manj za kakšno darilo ali osebno korist. Kar mi je bilo prečitano, sem dobro slišal, obljubim, da želim natanko se držati in izpolniti«*. Sledijo podpisi enajstih glavarjev vasi. Medtem, ko smo pri prisegi - kot smo videli v drugem sestavku te zgodbe o banovskih županih - brali, da prisega Bogu vsemogočnemu, da bo zvest cesarju in kralju Ferdinandu.....itn. Pri slovesni zaobljubi pa se prisega tržaškemu županu in mestni oblasti. Iz besedila zveni ponižujoč odnos, ki ga je imela mestna oblast do teh predstavnikov vasi, obenem pa tudi nek strah, da ne bi zapadali pri opravljanju te zadolžitve v koruptivna dejanja.

Če se na kratko ozremo na higienske in zdravstvene razmere tistega časa, ugotovimo ponavljajoči se problem s pomanjkanjem vode in s tem povezanim vzdrževanjem vodnjakov (potrebni popravila). (2) Leta 1873 ima vas zapriseženo babico - za revne. To je bila domačinka Marija Persinovič; njo je leta 1913 nasledila Ana Milkovič. Sanitarno poročilo za leto 1886 (3) kaže sliko o epidemiji kolere na občinski ravni od leta 1835 dalje, za vsako leto posebej. Največ mrtvih je bilo leta 1855; od 4799 obolelih za to boleznijo jih je umrlo 2349.

Navedena so vsa leta, ko se je pojavljala epidemija; od leta 1835 do vključno leta 1886 je za to boleznijo umrlo 7967 oseb. V okrožnici z datumom 18.7.1892, ki jo je poslala Pomorska vlada vsem pristojnim uradom, so zapisali, da se v pričakovanju širitve kolere iz Rusije z vladno odredbo 1. julija tistega leta odreja karanteno za prihode iz ruskih luk, Črnega morja, Azovskega morja in se jo razširja tudi na vse donavske ruske luke.

Septembra 1879 najdemo spet ime Luka Vidau skupaj z ostalimi vaškimi glavarji pri slovesni zaobljubi. Kot smo videli v prejšnjem sestavku, je mestna uprava na predlog ekonomske komisije 17.6.1881 prepolovila plače vsem vaškim in okrajnim glavarjem. Temu sklepu je sledila pritožba oškodovancev. V naslednjem dokumentu z datumom 16.9.1882 so vsi vaški glavarji izpostavili težke razmere, v katerih se nahajajo zaradi nizkih plač. V izjavi pišejo, da so *»vsi poročeni s kopico otrok, ki morajo zato prenašati naraščajoče potrebe za vzdrževanje družin in predvsem nevzdržne izdatke za obdelovanje lastnih zemljišč.«* V nadaljevanju se obračajo na občinski svet, naj jim povrne plače, kot so jih imeli prej.

V razglasu (napisanem v slovenščini) »Direktiva poljskim čuvajem« so zapisali: (4) *»Da se poškodbe in krivične prikradbe, katerim je podvrženo poljsko blago (posestvo) laže odvrtačo in da se jim na sled pride, in da se poljedestvu v resnici nakloni varstvo, ki ga silno potrebuje, postavijo se po dovolitvi Njegovega C. K. Apostolskega Veličanstva, dani z najvišjim sklepom od 28. januarja 1860 zapriseženi poljski čuvaji (poljski varuhi, poljarji) in da se uredi služba zapriseženih poljskih varuhov ali poljarjev, kakor tudi ravnanje pri poljskih poškodbah ukazuje se tole:«* Sledijo odredbe v več točkah.

Od kdaj točno je bil tudi pri Banih poljski čuvaj, nisem ugotovil, vsekakor pa sem opazil, da je 20.12.1888 občinska delegacija predlagala podaljšanje službe vsem

Vaški glavarji in slovesna obljuba - 18.8.1876.

Illegible handwritten text in Italian, likely a historical document or report.

Dal unito prospetto si rileva il numero dei colpiti e dei morti, nonché la durata de epidemie. Siccome per queste non stanno a nostra disposizione dati esatti e valutabili, teniamo opportuno di occuparci coll'esposizione delle loro varie evoluzioni.

Anno	Durata dell' epidemia	Colpiti	Morti	Per cento dei morti sui colpiti	Osservazioni
1835-36	dal 12 novembre 1835 al 28 ottobre 1836	3814	1667	43.7	
1849	dal 13 agosto al 15 novembre	5142	2185	42.5	
1850	dal 6 ottobre al 9 novembre	128	65	50.8	
1855	dal 1° giugno al 21 novembre	4799	2349	48.9	
1865	dal 28 settembre al 18 novembre	228	102	44.7	
1866	dal 25 agosto al 21 novembre	734	452	61.5	Non compreso litare.
1867	dal 14 luglio al 16 ottobre	364	232	63.7	
1873	dal 15 luglio al 18 novembre	620	351	56.6	
1885	dal 21 al 24 dicembre	4	4	100.0	
1886	dal 7 giugno al 21 novembre	900	560	62.2	

Misure profilattiche adottate contro la minacciante invasione del

Misure adottate nel triennio 1883-85. — L'attività profilattica contro l'infezione del colera da parte del Comune di Trieste, cominciò ad esplicarsi, allorché, in data

Sanitarno poročilo s pregledom umrlih za kolero - Trst 1886.

Navodila za poljske čuvaje - 1860.

poljskim čuvajem za nadaljnja tri leta (1889-1891); nato je sledilo spet drugo podaljšanje za tri leta (1892-1894), pri čemer je navedena tudi letna plača - 300 forintov. Pri Banih je bil takrat za poljskega čuvaja Mihael Ban.

Naj spomnim, da je tedaj potekalo tudi pogozdovanje Krasa, zato so bili po Banovi smrti dodatno nameščeni tudi gozdni čuvaji. V tej vlogi najdemo leta 1910 Ivana Malalana, po njem kot zadnjega pa Ivana Hussuja. (5) (Glej v reviji Kras št. 107-108 sestavek z naslovom »Pridne roke prednikov so Kras spremenile v 'Gaj!'«... Kot zanimivost dodajam, da je bila v letu 1890, v času županovanja Luka Vidaua, nameščena v vasi Bani prva javna razsvetljava v vasi. Tedaj še na plin.

V splošnem občinskem popisu za leto 1896 najdemo za Bane spet glavarja Luka Vidaua, ki je bil obenem tudi poljski izvedenec za presojo v sporih glede paše. V dveh sosednjih vaseh sta bila taka izvedenca za Trebče Valent Kralj in za Opčine Peter Sosič. Splošni občinski popis za leto 1900 navaja Luka Vidaua kot glavarja in poljskega izvedeneca za Bane in Trebče (6). Leta 1904 najdemo Luka Vidaua v splošnem občinskem popisu kot poljskega izvedenca in delegata za presojo, obenem mu je bila priznana podpora kot nekdanjemu glavarju vasi, kar je opravljal polnih 39 let. To je najdlje od vseh ostalih županov in glavarjev te vasi. Poleg tega je bil Luka Vidau tudi prvi na tem položaju, ki je znal pisati in brati. In imenovali so ga tudi za poljskega izvedenca ter razsodnika v medvaških sporih... Skratka, Luka Vidau je bil človek, ki so ga spoštovali. In iz tega izhaja moje prepričanje, da je prav po njem dobila domačija župana Vidaua vzdevek Pr' Žepa'n'veh.

Leta 1909 je postal predstavnik vasi Tomaž Daneu z Opčin, Luka Vidau pa je ohranil mesto poljskega izvedenca in delegata za presojo, medtem ko je bil tedaj poljski čuvaj domačin Just Hrovatin. Leto pozneje, torej

Da se poškodbe in krivične prikradbe, katerim je podvrženo poljsko blago (posestvo), laže odvrtajo in da se jim na sled pride, in da se poljedelstvu v resnici nakloni varstvo, ki ga silno potrebuje, postavijo se po dovolitvi Njegovega c. k. apostolskega Veličanstva, dani z najvišim sklepom od 28. januarja 1860 zapriseženi poljski čuvaji (poljski varuhi, poljarji), in da se uređi služba zapriseženih poljskih varuhov ali poljarjev, kakor tudi ravnanje pri poljskih poškodbah, ukazuje se tole:

PODUK

za tiste prisežene možé, ki so poklicani za poljsko varstvo, in kako se ima ravnati pri poljskih poškodbah.

§. 1.

Za poljsko službo in varstvo se ima opravljati pri magistratu prisega po priloženem obrazcu (formuli).

§. 2.

Kdor priseže za poljsko službo in varstvo, dobí spisano potrdilo, da je prisego opravil, v katerem je tudi povedano, kdo ga je postavil in doklej na tanko sega tisti svet, kterega bo varuh ali poljar obhajal in čeval. To potrdilo bo služilo za izkaz zapriseženemu poljskemu čuvaju ali poljarju.

§. 3.

V prisego vzeti poljski čuvaji se štejejo, dokler in kadar službo poljskega čuvanja opravljajo, za očitno stražo (guardio) in uživajo v tej zadevi vse pravice, ki gređó gosposkim osebam in nevojskim stražam.

Kar zapriseženi poljski čuvaji ali poljarji, nanašaje se na svojo službeno prisego, povedó zastran dogodkov ali okoliščin, ki se tičejo opravljanja njih službe, in ktere so opazili oni v službi, to ima po besedah §. 426 lit. c) reda kazenske pravde od 29. julija 1853 dokazno moč.

§. 4.

Da bo vsak lahko zaprisežene poljske čuvaje (guardiano) spoznal in za očitne stražnike čislal, morajo ti čuvaji, kadar so v službi, imeti čitke na rami, kterego raznamna podoba so da na znanje po vsem dotičnem okraju (distretto).

Tudi smejo zapriseženi poljski varuhi nositi v službi kratko sabljo, ktere pa ne smejo rabiti kakor samo za pravično branbo v sili.

leta 1910, je bil imenovan za vaškega glavarja Anton Vidau.(7)

V nadaljevanju te zgodbe se je novi vaški načelnik znašel v tej vlogi v nepravem času. V vasi je namreč 24.2.1910 orožnik Lang ubil domačina Andreja Rešiča. Dogodek je pretresel ne le vas Bane, ampak je pretresel tudi druge bližnje vasi. V časopisu Edinost z datumom 28.2.1910 je pod naslovom »Tragedija v Banah« (8) napisano: »V soboto popoldne se je vršilo v openski mrtvašnici sodnijsko paranje vstreljenega Rešiča. «...Med sodnijskem paranjem mrliča nabrala se je velika množica domačinov, iz Ban, Opčin in bližnjih vasi, ki so hoteli spremiti pokojnega s pokopališča v cerkev.« V nadaljevanju tega članka se razbere, da načelnik orožniške postaje ni hotel, da bi šel pogreb po vasi. Naročil je, naj se truplo takoj pokoplje. Banovci so se obrnili na dekana Ivana Slavca s prošnjo, naj se pokojnika cerkveno pokoplje. Gospod Slavec je rade volje ustregel tej želji, a orožnik Lang je ostal neomajen. Ponovno so Banovci stopili do dekana Slavca, ki je odločil: »Ako je dosedaj oblast disponirala, se na koncu tudi on oglašja. In res se je vršil potem - ob mraku - do cerkve na Opčinah veličasten pogreb. Za križem je šla mladina noseča vence in cvetje, za tem so nosili krsto na ramah vaščani pokojnega in sledil je od žalosti potrta oče pokojnikov a za njim nedogledna vrsta žalujočega občinstva po Opčinah do cerkve, kjer je gospod dekan blagoslovil pokojnega. Iz cerkve se je premikal sprevod po daljši poti zopet na pokopališče, kjer so ga dostojno položili k večnemu počitku.«

Ta dogodek je odmeval tudi v občinskem svetu, v katerem so ugotavljali neprimerne odločitve orožniške oblasti. Prvič, ker je bilo znano, da se Rešič in Lang nista prenašala (zakaj so prav Langa poslali, naj aretira Rešiča) in drugič, da je bil ob nesrečneževem pogrebu prav Lang postavljen za vzdrževanje reda. Zato so odločili, da občinsko predsedstvo naslovi protestno noto na vladujočo oblast z zahtevo, naj se orožnika Langa odstrani iz tržaškega okraja.

Iz dokumentov mestnega magistrata z datumom 15.2.1912 (9) lahko sklepamo, da se je kmalu po tem dogodku v vasi glavar Anton Vidau začel zanimati za opravljanje česa drugega, kar ne bi bilo vezano na glavarstvo vasi. Želel je postati raznašalec pošte. To se vidi iz dokumenta, naslovljenega magistratu, v katerem piše, da želi opravljati obe funkciji - biti torej vaški glavar in raznašalec pošte. »Če to ni mogoče, se odpovedujem glavarstvu vasi«, je pripisal. A zapis poštne uprave v tem dokumentu kaže, da ne more opravljati obeh za dolžitev.

Delovno območje, za katerega naj bi bil Anton Vidau zadolžen, je obsegalo Veliki Repen, Col, Voglje, Dol, Repentabor, Trebče, Bane in Ferluge). Na koncu pa piše, da bo delal 7 ur dnevno. Poštna uprava v tem dokumentu navaja, da je več informacij o tem v dekretnem listu ministrstva za trgovino z datumom 21.6.1910. Ta datum je zanimiv zato, ker se je Anton Vidau že tedaj zanimal za zamenjavo dela. Njegova uradna odpoved glavarstvu vasi z dopisom na magistrat ima datum 12.6.1912. V njem ga Vidau obvešča, da sprejme delo raznašalca pošte... Za prevzem njegovega županskega mesta v vasi,

Ville del Territorio triestino.

Anna (Sant') (Frazione appartenente ai sobborghi di S. Maria Maddalena inferiore e superiore).

Banne, villa del Territ., conta 350.

Autorità e istituzioni.

Capo distrettuale rurale, Ferluga Franc., ff.

Capovilla, Vidau Ant., 28.

Guardia campestre, Hrovatin Gusto, 30.

Posta, Opicina.

Culto, Opicina.

Istruzione, Opicina.

Commercio e professioni.

Ghiaccio naturale, (Densano) Quarantotto & C.

Levatrice per le povere, Fersinovich ved. Maria, 11.

Medico-fisico distrettuale, Balza dr. Gius., Opicina, 295.

Ostera, Società consumo, 25.

Periti campestri e delegati giudiziari, Krall Andrea, Trebisano, 15.

Tabacchi, (Spaccio), Kalz Antonio, 25.

Proprietari di stabili.

1 Persinovich Antonio.

2 Vrabec G. M.

3 Malalan Giov. fu Gius.

4 Resich Giov. Maria.

5, 6 Bann Giov.

7 Rauber Antonio.

8 Persinovich Gius. fu Gius.

9 Persinovich Andrea.

10 (non esiste).

11 Persinovich Gius. e Mich.

12 Sossich Gius. fu Tom. er.

13 (demolita).

14 Hussa Ant. e Luca fu Gius. er.

15 Ciuk Ant. fu Giov. M. er.

16 Scarlavai Martino fu Michele.

17 Bann Andr. fu Gior.

18 Vidau v. Anna fu Lor.

19 Bann Ant. fu Ant.

20 Scarlavai Giovanni fu Giov. M.

21 Hussa Tomaso.

22 (non esiste).

23 Burgstaller cav. Gius.

24 (non esiste).

25 Società consumo.

26 Vidau eredi.

27 Persinovich Vinc. fu Gasp.

28 Vidau Ant., capovilla.

29 Bann eredi.

30 Hussa Mich. fu Gasp.

31 Bann Gius. fu Matteo.

32 Bann Franc. fu Mich.

33 Burgstaller cav. Gius.

34 Società Ferr. Mer.

35 Bann Luca eredi.

37 Vrabec Giov. Maria.

38 Milevovich Giov. Maria.

39, 40 Badalich Giov.

41 Scarlavai Giov. Maria.

42 Persinovich Ant. fu Tomaso.

43 Milevovich Giov. fu Ant.

44 Hrovatin Gius.

45 Bann Giov. fu Ant.

46 Bann Giov. M. e Luig.

47 Milevovich Antonio.

48 Bann ved. Antonia.

49 Milevovich Giov. Maria.

50 Hussa Luca.

51 Hussa Antonio er.

52 Giuseppe Maria, v. Armeni, 9.

53 Hussa Lor. fu Gius.

54 Vidau Cristina.

55 Milevovich Gius. fu Ant.

56 Bann Michele.

57 Darnetta Guido.

58 Bann Andrea.

59 Scarlavai Gius.

60 Milevovich G. M.

61 Quarantotto & C.

Basovizza, villa del Territorio, conta, con la frazione di Lappazza, ab. 1100.

Autorità e istituzioni.

Capo distrettuale rurale, Ferluga Franc., ff., Prosecco, 220.

Capovilla, Rasem Giovanni, fu And., 119.

Messo comunale, Kozian Mich. fu Luca, 169.

Guardaboschi, Pirz Franc., 149.

Guardia campestre, Marz Giovanni, 88.

Culto, (vacante) parr., 90.

Istruzione, M.o regg. Gorkic Giuseppe - Sabadin Giov., m.a - Vodopivetz Ernesta, m.a suppl.

Civici vigili, Pellan Matt. capo posto - Crismanich Ant. di Ant.

- Pellan Val.

Gendarmeria, (Appostamento), Kaus Biaggio, capop., con 2 gendar.

Posta, Presl v. Maria, p. post.

Stanzie, Maria, spedit.

Carabinieri stradale, Sacher Michele.

Genio militare, Associazioni, «Società di assicurazione per animali bovini», «Società di canto e lettura» - «Società slov. per l'agricoltura o l'orticoltura» (Gruppo locale di Basovizza).

Commercio e professioni.

Alberghi e osterie, Gergich And., 97 - Machnich Giov. Fr., «Alla città di Trieste», 107 - Crismanich Andrea, 125 - Obersnu v. Maria 195 - Presl v. Maria, Trattoria alla Posta, 95 - Leban Ant.,

presso il bersaglio militare - Erbaucich Gius., - Al Tugio, 4 - Osteria sociale 99 - Zuffler Elena, 99 - **Coloniali e commest.**, Mahni Giov. Fr., 95 - Passor Michele, 99 - Sclles Giov., 95

Fabbrici ferrai e maniscalchi, Dolenc Gius., 102 - Mahni Ant., 108

Levatrice per le povere, Zuffler Gioseffa, 109.

Liquorerie, Metlika Maria, 109 - Visontini ved. Anna, 49.

Macciato, Oberanu v. Maria, 102

Medico-fisico distrettuale, Belle dr. Gius., Opicina, 295.

Scarpellini, Zuffler Ant., 109

Zuffler Gius., 174 - Zuffler 199.

Tabacchi, (Spaccio), Mach G. Fr., 93. - Stopper Gius., 99

Vini, Kozian Mich., 169.

Proprietari di stabili.

1 Misticcia Giovanna.

2 Marz Mich., fu Giov.

3 Rasem Gius.

4 Urbancich Gius., ost.

5 Urbancich Gius.

6 Crismanich Giov.

7 Posto di Gendarmeria.

8 Crismanich Giov. fu Gius.

9 Rasem Giac. fu Andrea er.

10 Sacher Ant. di Lor.

11 Kalz v. Maria.

12 Rasem Ant. di Gius.

13 Gherghich Luca.

14 Crismanich Matteo fu P.

15 Crismanich Michele fu

16 Bernetch Ant. di Mich.

17 Sacher Giov.

18 Fonda Giac. fu Stef.

19 (demolita).

20 Marz Giov. fu Giov.

21 Marz Franc. fu Luca.

22 Sacher Franc. fu Gius.

23 Mauz Andrea.

24 Sacher Andrea fu G. M.

25 Stopper v. Maria.

26 Sacher Gius. di G. M.

27 Sacher Pietro fu Matt.

28 Sacher Ant. fu Egidio.

29 Marz Ant. fu Matteo.

30 Marz Ant. fu Matt.

kot piše v dokumentu z datumom 13.3.1912, sta se ponujala kot kandidata Anton Kalc in Franc Persinovič. Domačin Franc Persinovič se je poleg kmetovanja ukvarjal še s prodajo oglja, drv in petroleja. Magistrat je za novega glavarja vasi Bani izbral **Antona Kalca**. (10)

Prebivalci Banov v listini s trinajstimi podpisanimi, poslani na magistrat 8.7.1918, so zapisali, da od začetka vojne vas ni imela lastnega glavarja. To dolžnost je opravljal trebenski glavar tudi za Bane. »*Ker s 1.7.1918 so bili imenovani novi glavarji vasi za Opčine in Trebče, spodaj podpisani, tudi v imenu ostalih prebivalcev Banov, sprašujejo, da se imenuje tudi za Bane, če to ni mogoče, naj se imenuje openski glavar tuđi za Bane. To prosijo iz sledečih razlogov: Opčine so bližje Banom kot Trebče, se poslužujejo s poštnim in finančnim uradom, tam je tudi komisija za preskbo tuđi za Bane, je zdravnik in veterinar, ki stanujeta na Opčinah. Zaradi teh razlogov upajo, da bo ta poziv sprejet tudi v imenu ostalih prebivalcev Banov.*«. Z noto od 31.7. 1918 je magistrat prošnjo sprejel in 25.10.1918 sporočil, da bo namesto **Bernarda Kralja** iz Trebč glavar vasi Bani **Karlo Malalan** z Opčin. To so sporočili tudi okoliškemu glavarju Francu Ksaverju Ferlugi.

Z začetkom prve svetovne vojne in z odhodom plemiške družine Burgstaller iz vasi so Bani izgubili svojega vaškega glavarja. Tako se je končalo obdobje vaške uprave v naši vasi Bane med avstrijsko vladavino.

Slika na levi strani:
Anton Vidau, novi vaški glavar - 1910.

Najstarejša še živeča potomca
iz rodbine Vidau (Žepa'n'va) -
Bruno Vidau živi v Avstraliji;
Karmela Malalan,
poročena Križmančič,
živi v rodni vasi Bani.

S pisanjem in branjem so se ljudje v Banih naučili, da prevzemajo v svoje roke usodo za vas. To omenja tudi zgoraj navedena listina!

Pisanje o banovskih županih končujem z naslednjo mislijo, ki ne odkriva kaj posebno novega: Vredno se je truditi in ustvarjati - osrečevati s plemenitimi deli sočloveka in v tem iskati pravi smisel zemeljskega bivanja. Čeravno vse teče, kot pravi grški modrec Heraklit, je življenje v bistvu ponovitev že videnega, ki se spreminja, a ne spremeni - človekovega ega. In, kot je zapisal Anton Trstenjak v svoji knjigi »Človek - končno in neskončno bitje« na str. 595: «...z bolečino spoznavanja in s trdnostjo upanja se človek dokopava zopet nazaj k začetku vsega, k zadnji, v resnici pa prvi stvarnosti».

In še zahvala!

Za nasvete in informacije pri raziskavi se zahvaljujem: osebju Diplomatskega arhiva občine Trst, dr. P. Ugolini in osebju Generalnega občinskega arhiva v Trstu, prof. Samu Pahorju, gospema Rozi Frankovič in Nevi Hussu, (Trieste storia di G. L.) Tržaški zgodovini od G.L. na spletu, mojim domačim za razumevanje in podporo pri tej raziskavi in - ne nazadnje - izdajateljem revije Kras, ki so te sestavke objavili!

Opombe

- (1) Slovesna obljava glavarjev vasi - Luka Vidau, 18.8.1876, dok. št. 4399
- (2) Vodni viri pri Banih v davnini - revija Kras, april 2009, št. 93-94, str. 32-35
- (3) Sanitarno poročilo v letu 1886 - pregled umrlih za kolero, Trst
- (4) Direktiva poljskim čuvajem, 1860
- (5) Pridne roke prednikov so Kras spremenile v »Gaj« - revija Kras, februar 2011, št. 107-108, str. 42-47
- (6) Luka Vidau - glavar in poljski izvedenec za Bane in Trebče leta 1900
- (7) Sin Luke - Anton Vidau novi vaški glavar - 1910
- (8) Tragedija v Banah - časopis Edinost, 28.2.1910
- (9) Odpoved Antona Vidaua kot glavarja vasi - postane raznašalec pošte, 15.2.1912, dok. št. 174
- (10) Anton Kalc, glavar vasi - 12.8.1912, dok. št. 319
- (11) V sklepnem sestavku sem imena oseb podal brez prevajanja, le v slovenščini

Viri in Literatura

- Časopis Edinost
Generalni občinski arhiv
Narodna in študijska knjižnica
Revija Kras, »Vodni viri pri Banih v davnini«, april 2009, št. 93-94, str. 32-35
Revija Kras, »Pridne roke prednikov so Kras spremenile v 'Gaj'!«, februar 2011, št. 107-108, str. 42-47
Pavel Vidau, kronist vasi Bane

V razstavišču Jožeta Škerka v Trnovci na Tržaškem Krasu razstava o Primorcih in Istranih v 97. cesarskem in kraljevem pehotnem polku med I. svetovno vojno

ZAMOLČANI - VOJAKI IN CIVILISTI

Mirjam Muženič

V Trnovci na Tržaškem Krasu je od začetka avgusta na ogled razstava, ki prvič v zgodovini odstira tragično zgodbo zamolčanega 97. cesarskega in kraljevega pehotnega polka avstro-ogrsko vojske. Njegovo uniformo je obleklo več tisoč Slovencev iz Posočja, z Brd in iz številnih kraških vasi, Italijanov iz Gorice in Trsta, Hrvatov in Istranov. Mnogi se niso vrnili, svojci tudi nikoli niso izvedeli, kako so padli in kje so pokopani. In, četudi v posameznih družinah še živi spomini nanje, na doživetja teh avstrijskih vojakov na oddaljeni fronti v neznanih krajih v povsem drugačni pokrajini in z različnim podnebjem, jim do sedaj še ni bila namenjena nobena javna slovesnost ali položen šopek cvetja.

»V povojnih letih je bil avtoritarno zatrt spomin nanje, na njihove neverjetne in surove zgodbe, na strašni krvni davek, na nečloveške življenjske razmere in - ne nazadnje - tudi na trpljenje njihovih sinov, žena in družin.« je v uvodni besedi h knjigi, ki spremlja razstavo, zapisal Jože Škerk, 90-letni slovenski odvetnik v Trstu, lastnik zasebnega kulturno umetniškega centra v Trnovci in skupaj s člani društva Hermada pobudnik ter soustvarjalec razstave.

Kraševca Josip Škerk

Pred nekaj več kot sto leti so Kraševca Josipa Škerka iz Trnovce, očeta štirih majhnih otrok in moža noseče žene ter lastnika gospodarske dejavnosti, vpoklicali v 97. cesarski in pehotni polk. Odpotovati je moral na vzhodno fronto, dve leti je bil ujetnik v Ukrajini, dve leti v Omsku v Sibiriji in prav toliko še v Tjumnu na Severnem ledenem morju. Domov se je vrnil po šestih

Avstro-ogrsko prva linija na Karpatih. Kljub temu, da je bila bodeča žica popolnoma prekrita z ledom, je predstavljala skoraj nepremagljivo oviro za ruske napadalce. Avstrijski vojak v težki zimski obleki in obloženi obutvi. Svojo puško Mannlicher z nasajenim bajonetom je odložil, da bi si ogrel roke.- Zbirka: M. Perino.

Galicija: Vojaški kaplan opravlja duhovsko službo s katoliškim obredom. Oltar je preprosta lesena miza. Na fronti se je vedno molilo za mir, da bi se lahko vsi čim prej vrnili k svojim družinam.- Zbirka B. Santini.

Trst, 3.8.1914: Odhod enot 97. polka s kraja Campo Marzio. Pozdrav družin in prijateljev.- Zbirka: A. Paladin.

Galicija, avstrijski podčastniki s psom v zasneženem jarku.- Zbirka: M. Perino.

Galicija: Vojaško pokopališče. Slovesen pokop padlega.- Zbirka: G. Milocco.

letih, našel že pokopani ženo in zadnjo hčerko, ki sta umrli zaradi španske gripe. Škerkovo imetje so zasegle ali opustošile avstro-ogrske čete v 888 dneh bojev na Krasu. Josip Škerk je zavihal rokave, obnovil je vinograde in znova odprl gostilno. Za drugo ženo je vzel svakinjo Lojzko Bratina, sestro pokojne žene, in leta 1923 se mu je rodil sin Jože. Leto prej je bil izvoljen za zadnjega župana občine Šempolaj, bil pa je tudi predsednik združne banke, ki je s posojili pomagala domačim ljudem v stiski.

Jože Škerk se spominja, da mu oče o vojni in svojih trpkih izkušnjah skorajda ni govoril. Na sinova vprašanja je odgovarjal, da to niso teme, primerne zanj. Razumeti gre, da so bili takrat časi hitro vzpenjajočega se fašizma in da ni bilo primerno govoriti o tem. Josip Škerk je le hotel zavarovati sina Jožeta. Prve spomine je začel obujati šele po sinovi polnoletnosti.

Zgodovina tržaškega pehotnega polka

V publikaciji društva Hermada ob razstavi v Trnovci lahko preberemo:

»Leta 1867 je bilo habsburško cesarstvo razdeljeno na dve samostojni ustavni kraljevini, združeni pod enim vladarjem, avstrijskim cesarjem in madžarskim kraljem. Meja med kraljestvi je delno sovpadala z reko Leitho. Skupna vojska, v kateri so služili prebivalci obeh ozemelj, je bila pol stoletja edino jamstvo združene države in je zvesto podpirala habsburško hišo pred nacionalnimi težnjami narodov in pred notranjim rušenjem cesarstva. Vojsko sta sestavljala 102 polka, vsaka enota je bila razdeljena na štiri manjše: regiment na štiri bataljone, bataljon na štiri stotnije in tako še na vode in čete. Regiment ali polk je štel približno 4 tisoč mož. Poleg skupne vojske je imelo vsako kraljestvo oziroma cesarstvo tudi svojo nacionalno vojsko. V sestavi skupne vojske je

bil tudi 97. pehotni polk, zadnji izmed regimentov, v katerem je bila uradno priznana italijanščina.

97. cesarski in kraljevi polk so ustanovili leta 1883, njegov častni poveljnik je bil od leta 1892 do konca vojne Feldzeugmeister Georg von Waldstatten, po katerem je polk nosil ime. Naborno okrožje te vojaške enote je obsegalo Primorsko in del Kranjske, torej od Bovca na severu do notranje Istre na jugu. Vanj sta spadali dolini Soče in Vipave, Gorica in Trst s Krasom. Vojaki so bili Slovenci, Italijani in Hrvati, pripadnikov drugih narodnosti je bilo zelo malo. Pisana jezikovna sestava polka je povzročala vrsto težav pri vajah in vojaškem usposabljanju. Vsak vojak je moral poznati vsaj 80 temeljnih nemških besed, za vse ostalo, tudi za učenje, so vojaki lahko uporabljali materni jezik. Njihovi častniki pa so se morali naučiti jezik regimenta.

Nekaj dni pred avstro-ogrsko vojno napovedjo Srbiji, 28. junija 1914, se je začela splošna mobilizacija moških, starih od dvajset do dvainštirideset let. Na usodni dan so se enote začele zbirati v bližini fronte. 97. polk je sodil v 2. armado, 3. korpus, 28. pehotno divizijo in 55. brigado. 11. avgusta se je 4.300 pripadnikov 97. polka z vlakom iz Trsta odpeljalo proti srbski fronti. Nekaj dni po prihodu v Banat, 18. avgusta, jih je vojaško poveljstvo preselilo na rusko fronto v Galicijo ob reki Dnjester. Po skoraj tisoč kilometrov dolgi vožnji so prečkali karpatske prelaze in zatem peš nadaljevali pot proti sovražniku. 22. avgusta so bili razvrščeni jugozahodno od Lvova, v osrednji galicijski nižini.

Tržaški polk je bil vpleten v izredno krvave boje v Galiciji in na Karpatih, ob koncu bojev na vzhodni fronti po podpisu sporazuma pri Brest Litovsku pa je bil en njegov bataljon premeščen k reki Piavi. X. pohodni bataljon tega regimenta je bil dodeljen na soško fronto in je tam izkrvavel v prvih italijanskih ofenzivah v letih 1915 in 1916. Štel naj bi okrog 25 tisoč mož, prvi je padel Slovenec Franc Kavčič.«

Razstava v Trnovci

Jožeta Škerka je očetova vojaška zgodba spodbudila k iskanju. Ob bližajoči se stoletnici izbruh prve svetovne vojne so moči združili tudi raziskovalci te morije in zasebni zbiratelji v neprofitni organizaciji Hermada - Vojaki in civilisti, ki so jo ustanovili leta 2011 v želji, da bi ohranjali spomin na tragične dogodke v začetku minulega stoletja in na takratno trpljenje domačih ljudi na Krasu in v Primorju. Na ogled je 270 reprodukcij fotografij in izvornih razglednic, številna pisma s fronte, med katerimi tudi doslej še neobjavljena. Razstavljene so tudi uniforme, dokumenti, zemljevidi, vojaški in civilni predmeti. Zgodovino tržaškega pehotnega polka smiselno predstavljajo tematsko urejeni sklopi. Začenja se s posnetki orožnih vaj in odhodov štirih bataljonov polka na vlakih iz Trsta proti vzhodni fronti. Prepoznavne so palače na tržaškem nabrežju, kamor so bili leta 1914 še speljani železniški tiri. Sledijo podobe neznane in oddaljene Galicije, bogate z nafto. Hrane je v avstrijski vojski primanjkovalo, nafte pa ne! Videti je, da so bili odnosi med vojaki in domačini, preprostimi in ubožnimi, prijateljski. Razstavljenih je veliko skupinskih slik, ki so jih uniformiranci poslali domov s pomirjujočimi besedami za sorodnike, da so v družbi, med prijatelji, da jim ne gre slabo in podobno. Vojaki še nosijo dobre uniforme, nič kaj vojaške, ki pa so jih morali kmalu zamenjati. V tem delu fotografske razstave je tudi edina fotografija generala. To je Aleksej Aleksejevič Brusilov, ki ga Jože Škerk ocenjuje kot najboljšega stratega prve svetovne vojne. Videti je še vojake, ki postavljajo barake, kopljejo jarke, obložene z lesom ali z drugim materialom, ker je bila zemlja peščena.

Podoba vsakdanjega življenja na Karpatih sestavljajo tudi fotografije praznovanja svetega Miklavža v jarku na fronti, pa vojaško cepljenje civilistov, ko so ženske v svojih najboljših oblekah in hkrati bose, saj čevljev niso imele. Nenavadna je slika vojakov, ki se v trenutku miru in sprostitve na sankah spuščajo po zasneženem bregu. Pretresljiva so pisma s fronte in odgovori vojakom od doma, ki dokazujejo pogosto dopisovanje med vojaki in domačini. Ponekod so pošto delili tudi dvakrat dnevno in tudi tako spodbujali voljo vojakov do preživetja.

Pretresljive so fotografije o prevozu in zdravljenju ranjencev, o začasnih pokopih mrtvih, o pokopališčih in spomenikih padlim, o vojaških mašah.. Na ogled je slika voza, s katerim so hkrati prevažali dva ranjenca, po načrtu, ki naj bi ga sto let prej naredil sam Napoleon. Z vseh strani pogledujejo utrujene in obupane oči, videti je izstradana telesa, trpljenje, revščino in bolečino.

Več fotografij je namenjenih 10. bataljonu 97. pehotnega polka, ki se je bojeval na Krasu od 31. maja 1915 in v prvi italijanski ofenzivi izgubil skoraj vse moštvo v prvih treh soških bitkah. Bataljon je najverjetneje štel 25 tisoč mož, prvi je padel Franc Kavčič.

V Škerkovi galeriji so razstavljeni tudi zemljevidi, med njimi zemljevid z letnico 1856, ki kaže narodno-

stno delitev tedanje Avstrije in bi ga bil zagotovo vesel vsak muzej. Videti je kar 14 strani tržaškega dnevnika Il Piccolo, ki je tematiki lani namenil nepričakovano veliko prostora in pozornosti, in še 84 najmanj sto let starih razglednic, ki prikazujejo urejeno in veselo življenje v kraških vaseh. Te razglednice so del veliko bogatejše zbirke Zadružne kraške banke z Opčin. Med dokumenti izstopa seznam žandarmerije padlih oficirjev v 97. polku. Do sredine leta 1915 jih je bilo že 116, med njimi 20 Slovencev in prav toliko Italijanov iz znanih tržaških družin. Na seznamu so: Vladimir Babič, Franc Urban, Alfonz Jerman, Franc Sega, Jakob Hren in drugi.

Med razstavljenimi predmeti je le malo orožja. Prevladuje vojaška oprema, različna pokrivala na primer, niz orodja za rezanje bodeče žice, sedlo avstrijskega častnika, različni jekleni ščiti, obrtniški izdelki vojakov in drugi zgodovinski material. Med najbolj dragocenimi predmeti je ruski telefon Ericsson iz leta 1909, ki ga je zasebni zbiralec Bruno Santini iz Šempolaja dobil od italijanskega bolničarja, ta pa od svoje ostarele pacientke, ki se ji je zapuščen telefon prašil na domačem podstrešju.

Razstava že od prvega dne glasno odmeva. V Trnovco prihajajo posamezniki in cele družine potomcev nekdanjih avstro-ogrskih vojakov, prinašajo dokumente in predmete, sprašujejo po podatkih. Za mnogimi je izginila vsaka sled. Marsikdo si je fotografije ogledal s solznimi očmi. Vrata galerije naj bi zaprli 27. oktobra.

Razstavljeni vojaški pismi

Albert Čok Angelju Čoku:

»Dragi Angelj, veseli me. Da se me spominjaš - hvala ti za dopisnico. Hvala tudi za čestitke. Veseli me, da ti ni hudega. Tudi meni ni hudega, celo dobro se mi godi sedaj v Ljubljani. A prej je bilo parkrat grozno na doberdopski planoti. Pri Sveti gori pa ni bilo tako hudo. Upam, da tudi hujšega kot pri Doberdobu ne bo več. S pozdravom, Albert»

Bruno Risehari bratu Marcellu v Trst:

»Predragi, včeraj sem šel v tri vasi, našel sem 10 kg kruha za 2 kroni in 40 cent. Ostani zdrav. Zbogom, tvoj brat Bruno«

Kraševac Jože Škerk

Upokojeni slovenski odvetnik Jože Škerk odlično stopa v svoje 91. leto razgibanega in ustvarjalnega življenja. Še vedno je nadvse zgovoren, podatke, letnice in imena našteva brez težav. Računalnik v njegovi glavi dela brezhibno s svetlobno hitrostjo, so o njem pred časom zapisali v tržaškem Il Piccolo. K njegovim vrlinam dodajam tudi prijaznost in odprtost ter gostoljubnost, vedno pospremljeno z voljo in z idejami za novo delo.

Jože Škerk se je rodil leta 1923 v bližnjem Šempolaju. Končal je osnovno šolo, maturiral je na italijanskem liceju Vittorio Emanuele III v Gorici tako, da je preskočil zadnji letnik, saj se je Italija pripravljala na

Kraševc Jože Škerk pred razstavljenimi eksponati v svoji galeriji v Trnovci na Tržaškem Krasu.- Fotografija: revija Kras

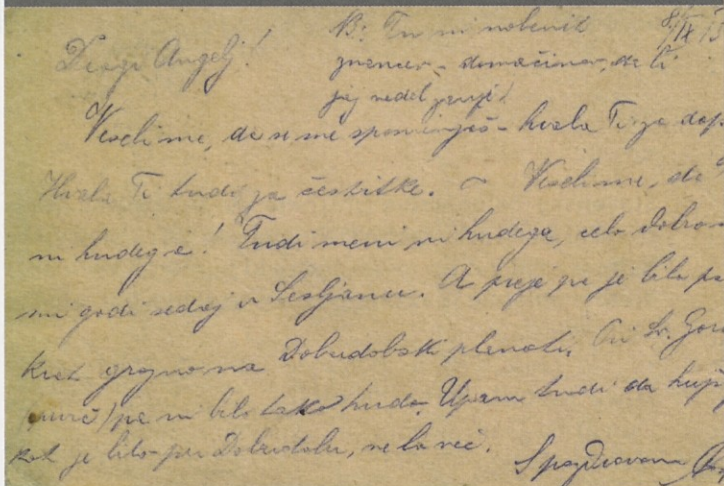
Poštna razglednica iz leta 1914: Avstrijski vojak se poslavlja od žene in treh otrok; medtem trobentač poziva vojake. V ozadju korakajo vojaške enote.- Zbirka: Glavina.

vojno in je potrebovala vojake... Spominja se, da je kot dijak v Trstu leta 1938 poslušal Mussolinijevo razglasitev rasnih zakonov. Tja so mlade poslali zato, da so ploskali... Kapitulacijo Italije septembra leta 1943 je doživel v tečaju za častnika pehotne vojske na Opčinah in dva dni pozneje se je že javil slovenskim partizanom v Komnu.

»Nikoli nisem bil komunist,« danes priznava gospod Škerk »Nikoli nisem imel partijske izkaznice, ne v Titovi vojski in ne kasneje. Toda za Slovence je bilo povsem normalno oditi v jugoslovanske partizanske vrste, da bi premagali fašizem. Borili smo se za naše narodnostne pravice. To ni bila ideološka izbira!«

V partizanih je bil dvakrat ranjen, v hribih so mu zmrznile noge. Na koncu je pristal v poveljstvu 4. armade, z nekaj odlikovanji, vendar brez vojaških činov. Spominja se, da je v samoobrambi ranil nemškega vojaka, za katerega pa je po vojni zvedel, da je preživel. Nikoli več se nista srečala. Leta 1948 je diplomiral na Pravni fakulteti v Trstu. Prvič je se vrnil z mitraljezom in s čepico z rdečo zvezdo, pa so mu prijazno rekli, naj se vrne kot civilist. En izpit je opravljal celo ob sveči, pri dveh mu je k pozitivni oceni pomagala vojaška knjižica. Odvetniško pisarno je odprl v Trstu, se ukvarjal s civilnim in mednarodnim pravom, potoval med Zurichom, Parizem, Beogradom, Moskvo in Kölnom. Po ustanovitvi avtonomne dežele s posebnim statutom Furlanije Julijske krajine je bil poslanec stranke Slovenska skupnost, ki jo je pomagal ustanoviti. Od leta 1960 je poročen z uveljavljeno slikarko Zoro Koren. Že vrsto let je mecen in zbiratelj umetnosti, človek široke kulture in svobodnega razmišljanja. Kraševc od glave do pete!

Jože Škerk že snuje novo razstavo, ki naj bi ob 70. letnici odstrla zgodovinski pogled na »pravo« tekmo za Trst.

Pismo, ki ga je vojak Albert Čok poslal Angelju Čoku.- Zbirka: Glavina.

Pismo vojaka H. Malaboticha Ferdinandu Malabotichu v Trst.- Zbirka A. Paladin.

**Ob 200-letnici prvih slovenskih balonarskih poletov:
Kaj bi se slovenski balonarji lahko naučili od svojih prednikov?**

BLOŠKI JUNAK

(MATIJA) GREGOR KRAŠKOVIČ

(1767-1823) - I. DEL

Balonarstvo z zelenega Krasa in njegov predhodnik goriškega rodu

Stanislav Južnič

Slovensko balonarstvo praznuje dvestoletnico! Žal je tragični barjanski četrtek 23. avgusta 2012 slovenske balone zavil v črno ravno tedaj, ki bi morali zavidanja vredno obletnico zaznamovati v prazničnih barvah.

Leta 1784 je potomec goriških kamnosekov **Janez Krstnik baron Paccassi** (* 1758 Gorica; † 1818 Dunaj) na Dunaju priobčil odmevno matematično naravnano knjigo o gibanju pravkar izumljenih balonov. Nekaj več kot četrtno stoletja pozneje je bloški junak **(Matija) Gregor Kraškovič** (* 3.3.1767 Studenec številka 17 na Blokah; † 5.1.1823 Pile pri Dubrovniku) udejanjil Paccassijeve zamisli in prvič poletel pod balonom zgodaj poleti 1811.

Ob zdravniškem poklicu še Kraškovičevi balonarski podvigi

Uspešni zdravnik Kraškovič je svoj poklic prav rad dopolnjeval z briljantnimi balonskimi podvigi, ki naj bi jih nanizal več, kot je doživel pomladi. Malo, morda poreče kdo dandanes. A njega dni ga domala ni bilo korenjaka, ki bi letel tolikokrat, kot je letel naš sin zelenega bloškega krasa. In ne samo to! Bil je nadvse večš letalec, ki so ga med zvezde kovali najvidnejši strokovnjaki njega dni.

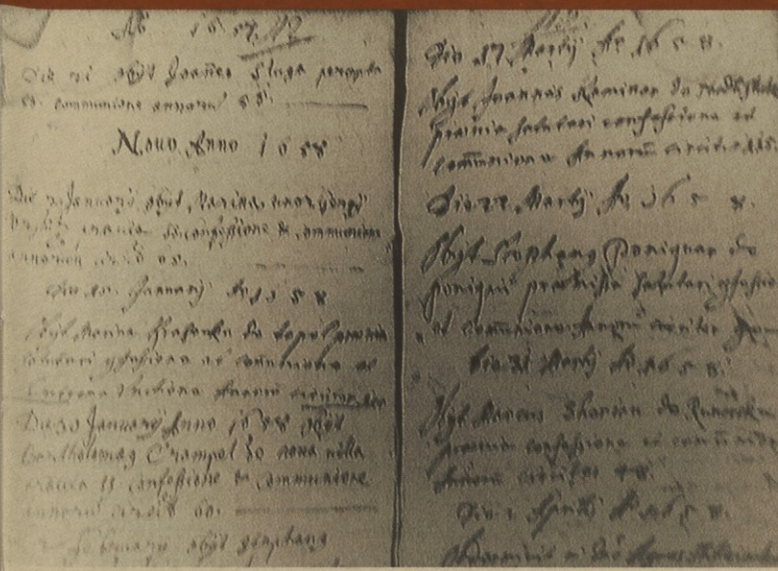
Seveda vsi njegovi poleti niso bili od muh; marsikdaj se je lovil z vetrom in mrazom in celo zasilno pristal. Mraza je bil vaje z domače Bloške planote, tako da mu ni bilo hudega; ponesrečil se ni nikoli in zategadelj si kaže njegov svetál zgled zapisati za uho. Zgodovina je namreč učiteljica življenja in Kraškovičevi poleti

so nedvomno nadvse svetla zgodovina slovenskega letalstva. Res je, da se redko kdo kdaj kaj nauči od svoje učiteljice zgodovine, a poskusimo lahko vendarle in zapišemo Kraškovičevo bloško zgodbo o uspehu za zanamce!

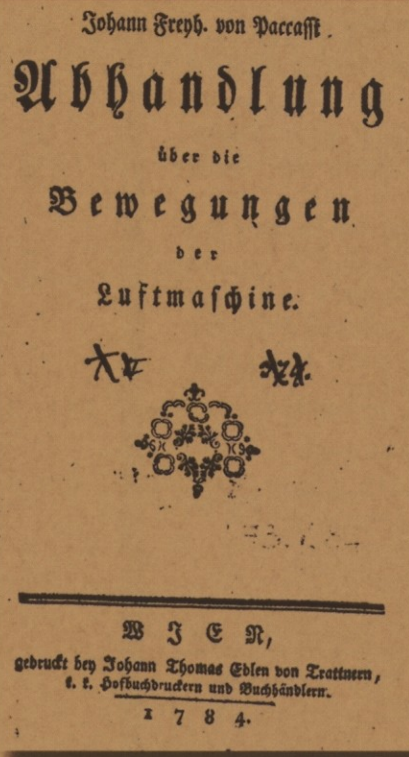
Kraškovičevi predniki so kmetovali na Blokah že vrsto stoletij; svoje priimke so zapisovali v oblikah Krašovec ali Krašovic: le redki so si ga priredili tako, kot si je to privoščil naš vrli balonar. Njegova mati Marija si je primožila kmetijo pri Studencu št. 17, nakar si je kot brhka vdova izbrala za drugega moža Jakoba iz sosednje bloške vasi Topol. Poskočni Jakob kakopak ni imel nič proti, tako da sta kmalu povila zdravega fantiča, bodočega balonarja Gregorja. Seveda sta mu pridelala še nekaj bratcev in sestic.

Kraškovičevi domači niso ravno tolkli revščine, a poslali sina v ljubljanske in dunajske šole ni bil mačji kašelj in gotovo ne lahka odločitev. Pomagale so vsakovrstne štipendije, katerih pičle vsote je Kraškovič rad pomnožil s svojimi odličnimi učnimi uspehi. Tako se je osem dolgih let prebijal skozi ljubljanske šolske klopi. Najprej med šestletnimi nižjimi študiji, nato pa še med dveletnim obiskovanjem višjih študijev filozofije s fiziko. Matematiko ga je učil na Dunaju rojeni Slovenec Anton Gruber, mlajši brat veliko slavnejšega Gabrijela Gruberja, ki ga, draga bralka in spoštovani bralec, gotovo poznata kot graditelja ljubljanskega prekopa.

Učeni Anton Gruber si je vzel k srcu mladega Kraškoviča in ga je dodobra podučil v matematičnih vedah, ki so tisti čas obsegale tudi marsikatero vejo fizike in tehnike. Za nameček ga je navdušil še za nad njega dni komaj rojenim balonarstvom, tako da je Kraškovič začel zbirati podatke o letalcih, ki jih je dobri dve

Prednica znamenitega balonarja Marija Krasovič, ki je pri svojih stotih letih umrla pri Topolu na Blokah 15.1.1658, kot kaže zapis v sredi levega stolpca.- (Z dovoljenjem Nadškofijskega arhiva v Ljubljani. Fotografiral pisec iz knjige pogrebov župnije Bloke na strani 112. Sliko je uredil Benjamin Pečnikar).

Naslovnica Paccassijeve knjige iz leta 1784; prvi poseg potomcev Kraševcev med balone samo nekaj mesecev po Montgolfierovemu izumu.

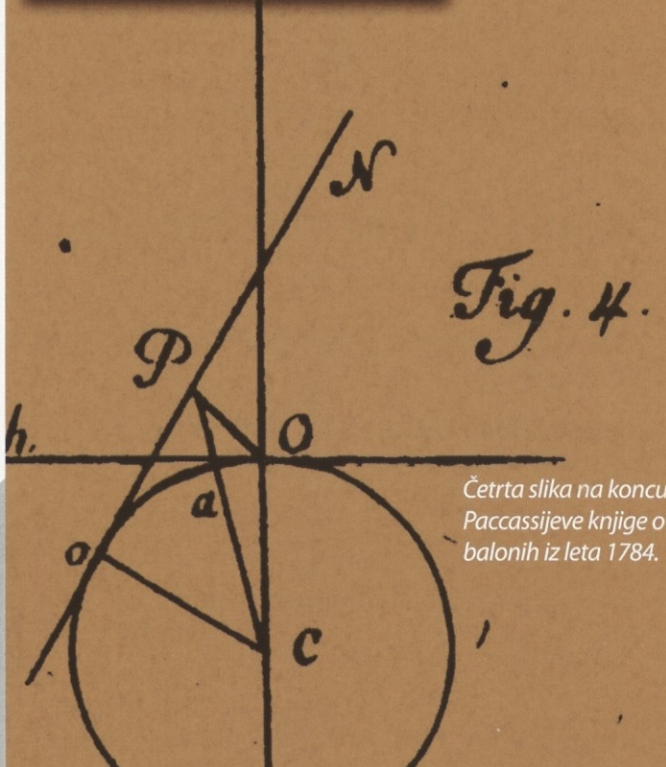
desetletji pozneje objavil v odmevni knjigi na Dunaju leta 1810. Seveda je Kraskoviča med vsemi knjigami o balonarstvu najbolj navdušila uspešnica Janeza Krstnika barona Paccassija, ki je bil desetletje starejši od Kraškoviča in ki je občeval v precej višjih slojih dunajske družbe, a sta se rojaka med desetletji skupnega bivanja v cesarskem mestu prav rada srečavala. Dvorni gradbeni direktor Paccassi je bil pristen prijatelj grofov Kobenclov, študent-sodelavec Gruberjevih učiteljev Karla Scherfferja in Abrahama Gotthelfa Kästnerja; postal je član berlinske akademije znanosti, pri kateri si je dopisoval z Leonardom Eulerjem in Johannom Henrikom Lambertom.

Paccassi je leta 1784 poročal o eliptični obliki Zemlje in o matematičnih prijemih za računanje orbite kometov Francu Ksaverju pl. Zachu (* 1754; † 1832) v Gotho, rad pa je izmenjeval mnenja tudi z berlinskim astronomom Johannom Elertom Bodejem (* 1747; † 1826). Seveda se nadobudni Janez Krstnik Paccassi ni omejil zgolj na balonarstvo z astronomijo, saj je leta 1781 na Dunaju prevedel pravne spise francoskega finančnega ministra Jacquesa Neckerja (* 1732; † 1804). Bil je sin dvornega arhitekta dunajskega Schönbrunn Nikolaja Frančiška Leonarda Paccassija (Nikolaus Franz Leonhard, * 1716 Dunajsko Novo Mesto; † 1790 Dunaj), ki je postal član dunajske umetniške akademije leta 1768 in baron 15.7.1769; kamnoseki z goriškega krasa Paccassiji so se do evropskega slovesa povzpeli z delom za lokalne goriške velmože, vključno s Coroniniji.

Janez Krstnik baron Paccassi je leta 1784, takoj po prvih francoskih poskusih bratov Montgolfier, to je bilo v Kraškovičevih najstniških letih, objavil matematične izračune o možnosti usmerjanja poletov z baloni;

S. I.
Die sonderbare Wirkung der Aërostatischen Maschine, des Herrn Montgolfier, hat zwar ganz Europa in Verwunderung gesetzt, und viele Liebhaber phisikalischer Versuche aufgemuntert, ihre Landsleute mit dieser seltsamen Erscheinung zu unterhalten; — noch niemand aber, den ich wüßte,

Okras na sedmi strani Paccassijeve knjige o balonih iz leta 1784.

Četrta slika na koncu Paccassijeve knjige o balonih iz leta 1784.

das Integrale hievon kann nur in dem Fall gefunden werden, wenn $a = 5,3 (n-1)^2$, sonst hängt es entweder von der Quadratur des Circels, oder von den Logarithmen ab.

Nennen wir mit dem berühmten Hrn. Leonard Euler (Mech. P. I. c. 2.) den Exponent des Widerstandes k , die beständige Kraft g , die anfängliche Geschwindigkeit in B (Fig. 2.) $= \sqrt{c}$; $BP = x$; so ist:

$$x = k \cdot \log \left(\frac{gk + c}{gk + v} \right), \text{ und } v = e^{-\frac{x}{k}}$$

$$(c + gk) - gk:$$

$$\int dt = \int \sqrt{c - \frac{x}{k} (c + gk) - gk}; \text{ folglich}$$

$$t = \left(\frac{2\sqrt{k}}{g} \right) x$$

$$\frac{\text{arc.tang.} \sqrt{cgk - \frac{gke^{-\frac{x}{k}}(c+gk) - g^2k^2}}{gk + \sqrt{ce^{-\frac{x}{k}}(c+gk) - cgk}}}{B \quad 4 \quad Die}$$

Omemba Eulerjeve mehanike na 23. strani Paccassijeve knjige o balonih iz leta 1784; Paccassi je dela Leonarda Eulerja prevajal ob blagohotni podpori kraškega graščaka grofa Kobencla.

Paccassijevo posvetilo kot slavospev Kraševcu Janezu Filipu Kobenclu, dvornemu, nizozemskemu (v mejah Belgije z Luksemburgom) in lombardijskemu državnemu svetovalcu ter dvorno-državnemu vicekanclerju*) - prva stran tristranskega slavospeva iz leta 1781 v prevodu Eulerjeve teorije kometov.

Seiner Excellenz

dem

Hochgebohrnen des Heiligen Römischen Reichs

Grafen

Johann Philipp von Cobenzl,

Freyherrn auf Proßetz, etc. etc.

K. K. Kämmerer, wirkl. geheimen Rath,

und

Niederländischen Staatsrath, Haus- Hof- und
Staats- Vicelkanzler

der auswärtigen Geschäfte,

wie auch

gener der Oesterreichischen Niederlande und der Lombardie etc. etc.

kot neizvedljivo zaradi nepogrešljivo predebele stene balona je zavrnil idejo jezuita Frančiška Lana Terzija iz Brescije o vakuumskem zračnem plovilu, ki je bila Kraškoviču vsaj sprva dokaj všeč. Paccassi je razmišljal o elipsasti obliki balona in preveril upor zraka po Eulerjevi Mehaniki. Izračunal je pot krivočrtnega gibanja balona pri spremembah zunanega tlaka, ki ga je meril z živosrebrnim barometrom. Upošteval je celo vpliv težnosti sosednjih planetov po računih geologa Barthélmi Faujas de Saint-Fonda (Barthélémy, * 1741; † 1819); uporabljal je njegov francoski opis Montgolfierjevega poleta, ki ga je bral tudi Žiga Zois v Ljubljani potem, ko je 6. junija 1784 lastnoročno preizkušal balone pri suknarju Francu Walterju (* 1760; † 19.9.1742).

Paccassi je močno črtil Johann Georg Übelackerjev (Franz, * okoli 1740) matematično premalo podkovani nemški prevod Faujas de Saint-Fondove knjige; prostozidarstvu naklonjeni Paccassi morda tudi sicer ni bil posebno navdušen nad nekdanjim benediktincem Übelackerjem, ki je ob prevodu ponujal še prevzetni zapis o domnevnem nemškem izumitelju letala iz 13. stoletja. Janez Krstnik baron Paccassi je cikal celo na nagradni razpis pariške akademije o upravljanju balonov; kljub njegovim umetelnim prizadevanjem pa je balon s krmilom ostal skrita sanjska želja mnogoterih letalcev tja do današnjih dni.

Komaj med tiskom svoje balonarske umetnine leta 1784 je Paccassi slišal za polnjene balonov z ogljikovim dioksidom, ki ga je zato zadnji hip na-vrat-nanos opisal v dodatku. Ogljikov dioksid se je zdel precej obetavnejši od nevarno gorljivega vodika, ki je posvetil že marsikateremu balonarju. Kraškovič se je prav tako v svojih študentskih letih zagrel za polnjenje z varnim ogljikovim dioksidom, saj je njegov mentor na dunajski medicinski fakulteti Čeh Georg Prochaska (Jiří, * 1749 Bližkovice; † 1820 Dunaj) o poskusih Škota Josepha Blacka z ogljikovim dioksidom pisal že šest let pred Paccassijem. Poleg tega je Prochaska opisal električno naravo življenjskih procesov, podobnih nedavno izumljeni Voltovi bateriji; domislico je navdušeno uporabljal Kraškovič, danes pa služi slovenskemu fiziku Rudolfu Podgorniku pri teoriji navzven električno nevtralnih bioloških sistemov, katerih neurejeno porazdeljen električni naboj z navori kratkega dosega omogoča življenje.

Gregor Kraškovič - doktor medicine na Dunaju in njegovi balonarski podvigi

Kraškovič si je po štirih letih študija pri Prochaski pridobil prestižni dunajski naslov doktorja medicine. Postal je strokovnjak za kožne in spolne bolezni, obenem pa je na tihem čakal svojih balonarskih prilo-

žnosti. Te so se zableščale kmalu po Kraškovičevem petletnem službovanju v Varaždinu, kjer se je izkazal tudi s tisočermi cepljenji proti črnim kozam. Po vrnitvi na Dunaj si je uredil ordinacijo v prestižnem stanovanju na znameniti ulici Graben v samem središču prestolnice; tam je zbiral znanstva z najbolj petičnimi mogočnejši cesarskega vele mesta. Tako kot svoj čas njegov bloški sosed Martin Krpan od Svete Trojice se tudi Kraškovič ni dal preslepiti cesarskemu blišču in je dobro vedel, da cesarski Dunaj potrebuje prav njega, potomca bloških kmetov, da bo zanj ugnal zlovešnega Brdavsa, nevarnega Turka, ali pač skrivnostno umetelnost letenja z baloni. Krpan in Kraškovič sta imela potrebno znanje; tako njun uspeh pač ni mogel izostati ne glede na prazne marnje Kraškovičevega soimenjaka ministra Gregorja.

Prva večja priložnost za balonarske podvige vrlega Bločana Kraskoviča se je pokazala, ko sta Kraškovič in njegov mlajši prijatelj zdravnik dr. Ivan Nepomuk Menner (Männer, * Zahodna Avstrija; † po 1846 Zagreb) leta 1808 s podeželske postojanke cesarsko-kraljevega komornika grofa Sigismunda Erdödyja (Zsigmond, * 1775; † 1813 Vép) pri ogrskem Veppu (Vépp, Vép) južno od Dunaja spustila velik okrogel s plinom napihnjen balon. Balon je veter ponesel proti severu na višini 200-250 toisov (toise je bil francoski naziv za naše klaftre, torej je šlo nekako za višino 400 do 500 m). Nato je balon odletel jugovzhodno proti tedanji turški meji, kot je Kraškovič poročal v svoji knjigi leta 1810. Seveda so bili divji Turki njega dni naši bližnji sosednje in so jih komaj stoletje pozneje izrinili na sam rob Balkana... Sigismund Erdödy je bil eden izmed mlajših sinov konjeniškega generala in hrvaškega bana Ivana Nepomuka II. Erdödy de Monyorókerék in Moslavine (János Monoszló, * 1733 Vép; † 1806 Zagreb), lastnika Starega gradu v Varaždinu. Podpora hrvaškega bana in za njim njegovega sina je seveda pripomogla h Kraškovičevim uspehom med Varaždinci.

Takoj po Kraškovičevem spuščanju balonov je Vép odigral 16. junia 1809 pomembno vlogo v Napoleonomi bitki pri severovzhodnejšem Gyoru (Raab). Znanost in tehnika sta v tistem burnem času hodila z roko v roki z vojnimi pohodi in marsikateri balonar je letel pod odsluženim izvidniškim vojaškim mehkom, ki je bil polnjen z vodikom.

Kraškovič in njegov tovariš Menner sta še tri leta spuščala in preizkušala balone brez posadke; vsakokrat sta najprej začela z majhnimi balončki, ki so jima poročali o obnašanju vetrov v višavah. Ta prijetna navada bi seveda še kako prišla prav tudi sodobnim slovenskim balonarjem; seveda pa so Kraškovičeve podvige gmotno krili modrokrvni petičneži najvišje ravni, ki pa bi jih danes po Sloveniji iskali brez kaj prida uspeha... Ko so predstave Kraškoviča in Mennerja požele obilico

Gedanken

über die anziehenden Kräfte,

welche

bey den Chemischen Auflösungen, und der Erzeugung
der sogenannten fixen Luft können in Betrachtung
gezogen werden.

Verfasset

in einem Sendschreiben

an einen

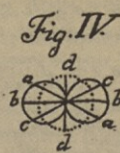
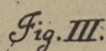
Freund.

Mit Befähigung der K. K. Censur

Prag, bey Wolfgang Serle, 1778.

Naslovnica Prochaskove knjige o ogljikovem dioksidu iz leta 1778, ki je postala priljubljeni učbenik njegovega bloškega študenta Kraškoviča.

Slike iz zaključka Prochaskove knjige o ogljikovem dioksidu iz leta 1778, ki so četr stoletja pozneje navdahnile marsikatero domislico Prochaskovemu študentu Kraškoviču.

VII.

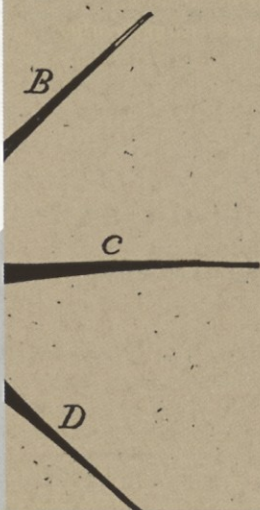
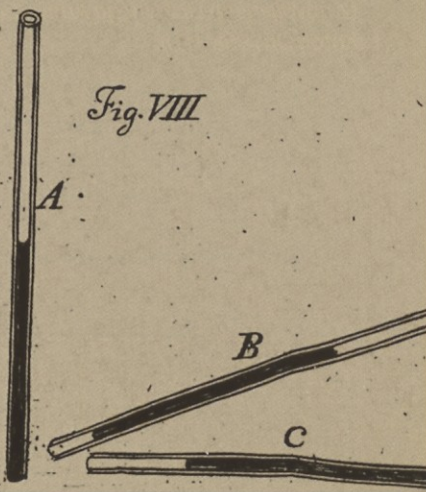

Fig. VIII.

OKI-68/1

Handwritten Italian text from a document, including names like 'Luigi Maria M. della Comiff.' and 'Monsignor Vicario Capitulare'.

Danes črnogorski dokument o Kraškovičevem delu pri urejevanju pokopališča zunaj obzidja mesta Kotor. (Z dovoljenjem Državnega Arhiva Črne Gore - Istorijski arhiv Kotor, OKI-68-1(1)).

odobravanja, sta si še sama privoščila lastnoročen skok v košaro in poletela nad oblake: a previdnost je bila vsakokrat mati njune modrosti. Nista namreč letala kar tako tja v en dan, temveč sta kot izobražena zdravnika pridno merila vpliv višinskih razmer na svoje lastno telo, prav tako pa elektromagnetne, tlačne in vetrovne razmere nad oblaki; njuna dognanja so potem s pridom izkoriščali poznejši balonarji in posledično tudi sodobni piloti ali celo astronomi.

Kraškoviču je sekira padla v med Dunajskim mirovnim kongresom v letih 1814-1815, ko je veliko letel pod balonom, polnjenim z vodikom, ob občudujočih vzklikih raznovrstnih okronanih glav.

Mestni fizik na najbolj južnem ozemlju tedanje Habsburške monarhije v Kotorju in zatem v dubrovniškem okrožju

Kmalu po tistih srečnih dnevih sta se poti Kraškoviča in Mennerja ločili: Menner je postal profesor matematike na višjih študijih v Zagrebu, Kraškovič pa se je s številnimi drugimi zdravniki slovenskega rodu napotil v novo pridobljeno beneško Dalmacijo z danes črnogorsko Boko Kotorsko vred. Kraškovič je izbral prav slednje najbolj južno ozemlje tedanje Habsburške monarhije in postal mestni fizik v Kotorju leta 1816/17.

Maja in junija leta 1817 je okrožni zdravnik Bločan Kraškovič sodeloval v komisiji za uveljavitev vladinega leto prej sprejetega odloka o gradnji novega pokopališča zunaj mestnega obzidja Kotorja; ukaz je bil izdan 11. maja 1816, Kraškovič in njegovi sodelavci pa so debatirali v italijanskem jeziku. Bloški zdravnik Kraškovič je seveda dobro vedel, kako odločilno bo urejeno pokopališče izničilo grožnje nalezljivih bolezni, ki se jih čistoče manj vajeni Črnogorci bržkone niti niso prav zavedali. V zapisnikarjevi sedmi vrsti, šteti od vrha strani, zasledimo Kraškovičevo ime, pred njim pa sta bila kot prisotna člana komisije zapisana prefekt Girolamo Pasquali iz kotorske patricijske rodovine Paskvali (Pasquali, Pascali, Paskalić ali Paskvalić) in Lucovich. Za Kraškovičem sta navedena še dodatna delegata župnik Monsignor Vicario Capitulare in Giuseppe Lombardi, ki je duhovno oskrboval tamkajšnje siromake. V šesti vrstici, šteti od spodaj, se med razpravo znova omenja okrožni zdravnik, to pot brez imena ali priimka; Bločan Kraškovič je imel, seveda, odločilno besedo pri vsej tej črnogorski pokopališki kolobociji.

Kraškovič ni dolgo ostal ob idiličnih obalah Boke Kotorske, temveč je kmalu prevzel enako dol-

žnost mestnega fizika-zdravnika v nekoliko bolj spodbudnem dubrovniškem okrožju. Prav tedaj pa so se leta 1822 začele uprizarjati skrivnostne podzemne kraške detonacije na otoku Mljetu. Bloškega krasa vajeni Kraškovič je pohitel tja in s prestrašenimi otočani prebil ves poletni mesec; seveda se ni zgolj sončil in kopal, temveč je pridno beležil podzemni hrup in v poročilu za dubrovniške oblasti poskušal dognati njegov vir na osnovi elektrodinamičnih teorij svojega nedavno preminulega učitelja Prochaske in svojih izkušenj s slovenskim krasom. Kraškovičevo poročilo je v naslednjih letih postalo temelj številnih razprav, pri katerih so poleg lokalnih strokovnjakov sodelovali še vrhunski znanstveniki z Dunaja, iz Milana in iz Pavie. Po pravici povedano se niso prav vsi priklonili Kraškovičevim razlagam ali kovali njegovih mnenj v nebo na vse mile viže, njegovega tehtnega mnenja pa niso ne mogli, ne smeli zanemariti. Slovenska beseda vrlega sinu bloškega krasa, čeravno zapisana v drugih jezikih, je bila zakon tistih let pod zemljo, na njej in še visoko nad oblaki za povrhu.

Kraškovičeve poslednje ure in zapleti z njegovo zapuščino

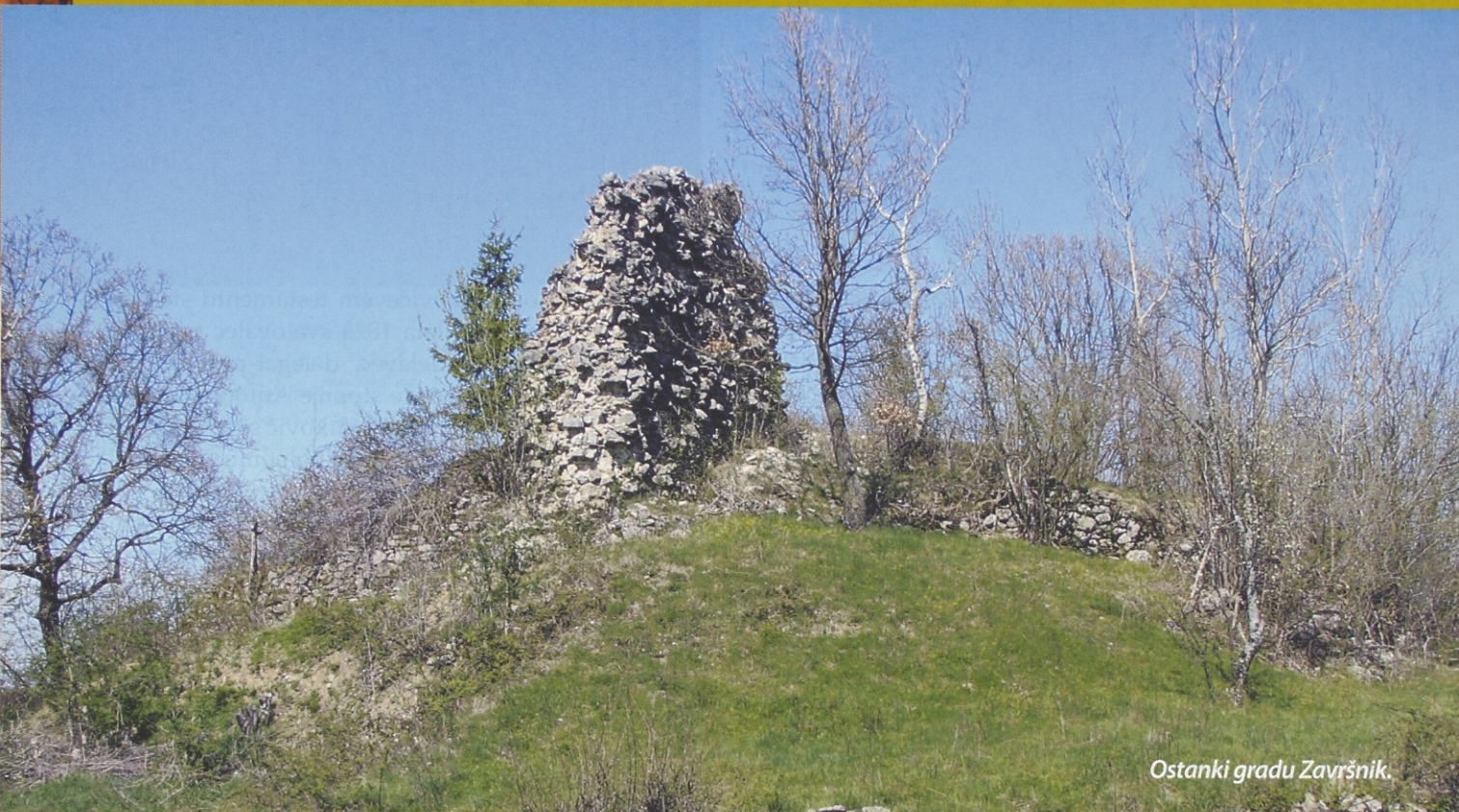
Poslednje ure in zapleti z zapuščino odstirajo tančico skrivnosti življenja prvega slovenskega letalca, ki je preminil daleč jugovzhodno od doma v predmestju tedanjega Dubrovnika. Zunaj žarometov balonarske slave se nam predstavi kot minljiv človek z vsakdanjimi slabostmi. 2. januarja 1823 je duhovnik na Pilah zunaj mestnih zidov tedanjega Dubrovnika zbral ugledne katoliške in pravoslavne trgovce iz sosesčine, da so pričali ob ustno posredovani poslednji volji že povsem obnemoglega bolnega dubrovniškega okrožnega zdravnika balonarja Gregorja Kraškoviča. Umirajoči je dobrohotne izbrance med žalostno slovesnostjo presenetil s priznanjem svojega sina in edinega dediča gimnazijca Gregorja Hannerja.

Med sosedi, zbranimi ob postelji umirajočega bloškega zdravnika - letalca, je bil trgovec Michael Vuković (Vucovich), turški podanik in sin Nicolo Vukovića iz Trebigna (Trebince) na tedanjem otomanskem teritoriju. Nicolo Vuković iz župnije Trebinje se je poročil v Dubrovniku leta 1762 s hčerko Cvjetka Giovića (Đovića) Marijo. Pravoslavni Mijat Vuković se je leta 1812 poročil s prav tako pravoslavno Ano Rajević v Dubrovniku in je stanoval v dubrovniškem predmestju Ploče; zaradi neurejenega političnega in gospodarskega statusa je prav na Pločah živel večina tamkajšnjih pravoslavnikov in tudi tujih državljanov; 49-leten pravoslavni trgovec z ženo in otroci Mihael Vuković je bil eden izmed njih.

Na zaslišanju o Kraškovičevem testamentu sta ga Nicolo Lovrich, pozneje leta 1825 svetovalec tribunala v Kotorju, in njegov sodelavec, delegat-praktikant dubrovniškega tribunala prve stopnje Antonio Taglieranni, pobarala o njegovih vtisih. Vuković se je skliceval na Petra Milkovića, ki je pomagal bolnemu Kraškoviču. Vuković je pričal o Kraškovičevi ustno izraženi poslednji volji obenem z Milkovićem, Ninom Roccijem in duhovnikom Pietrom Lupijem, katerega dubrovniški priimek se je bržkone glasil Vukić, Vučić ali Vuković. Skupaj so čakali v sobi, kjer je bolnik leže na postelji povedal svojo poslednjo voljo. Za svojega univerzalnega dediča je proglasil dečka Hannerja, katerega ime je izgovoril po delih med mrmanjem. Nicolo Lovrich in delegat Antonio Taglieranni sta vprašala, ali je bil Kraškovič pri sebi med izjavo; Vuković je potrdil, čeprav je Kraškoviča pestila bolezen. Pod izjavo so se podpisali vsi trije: Lovrich, Taglieranni in Vuković. Nato so zaslišali še namestnika župnika v naselju Pile Pietra Lupija, 53-letnega Raffaelovega sina iz Dubrovnika. Ta je 2. januarja 1823 prišel k sosеду-znancu, močno obolelemu Kraškoviču. Po podelitvi bolniškega maziljenja (poslednjega zakramenta) je Kraškovič ustno podal testament ob prisotnosti Milkovića, Nina Roccija in Vukovića. Naslednjega so zaslišali sedemdesetletnega upokojenca Nina Roccija iz naselja Pile, kjer je živel že njegov oče Vincenzo. Nino je imel tri sinove in eno hčer. 2. januarja 1823 ga je Petro Milković pobaral, naj stopi z njim v Kraškovičevo hišo kot priča pri ustnem testamentu; Vukovića in Lupija sta že našla tam. Kraškovič je v svoji sobi vpričo vseh štirih povedal svojo poslednjo voljo slabo odgovarjajoč na duhovnikova vprašanja. Povedal je imena in priimek svojega sina Gregorja Ludvika Sigismunda Hannerja. Zadnjega so zaslišali Petra Milkovića v enakih šestih točkah kot ostale. Ta 59-letnik se je rodil v Slanem severozahodno od Dubrovnika v Giovannijevi družini; kot neporočen katoliški trgovec je stanoval v naselju Pile blizu prijatelja Kraškoviča. Ob poslabšanju hude bolezni se je Peter pri njem oglasil dne 2. januarja 1823 skupaj z župnikom Lupijem, ker je Kraškovič želel ustno podati testament; za pisanje mu je bržkone že zmanjkovalo moči. Med izpovedjo poslednje volje je v sobo prišel Hanner. Po Milkovičevem mnenju je bil Kraškovič pri sebi težki bolezni navkljub.

Nadaljevanje in konec v naslednji izdaji revije Kras!

Dr. prof. Stanislav Južnič, dr. zgodovine in univ. dipl. inž. fizike, slovenski in ameriški državljan, rojen v San Franciscu v ZDA, v službi je na Univerzi Oklahoma - Fara 2, 1336 Kostel pri Kolpi

Ostanki gradu Završnik.

Grad, ki ga Valvasor ni upodobil

NEZNAN GRB V PODGRADU PRI VREMAH

Drago Kolenc

Kjerkoli naletimo na naselje z imenom Podgrad, mora biti v bližini grajska stavba, čeprav samo v razvalinah. Tako je tudi z vasico Podgrad v Vremski dolini. Nastala je ob nekoč pomembnem gradu Schwarzenegg, ki so ga v ljudski govorici imenovali tudi Črni grad, Vršnik, Zavrhek, najpogosteje pa Završnik. Je eden izmed redkih gradov, ki ga je naš polihistor Janez Valvasor obiskal, a ga je pozabil upodobiti. Pa tudi kdo drug ga ni naslikal, tako da nimamo prave predstave o njegovem nekdanjem videzu.

Na umetno zravnanem griču nad vasjo Podgrad še lahko vidimo le nekaj ostankov grajskega jedra. Bilo je pravokotne oblike, prva stavba na tej strmini pa je bil trinadstropen stanovanjski stolp. Ostanek njegovih zidov je 4 metre visok kamnit zob, ki kaže plastovito zidavo iz klesancev, kar je značilno za gradove, ki so nastajali v romanski dobi. Poznejši večji grad je obdajalo obzidje, ki je bilo na vhodni strani podvojeno, na enem od zunanjih obzidnih vogalov pa se je dvigoval okrogel obrambni stolp.

Grad je nadziral križišče cest med Ljubljano in Istro ter Ložem in Trstom in je bil zato pogosto napaden. Zato je bila orožarna v gradu dobro preskrbljena. Leta 1574 je bilo v njej kar 19 kosov strelnega orožja, od tega kar 13 topov in možnarjev, s helebardami, sulicami in kopji pa je bilo mogoče oborožiti skoraj 60 vojakov. V vasi ponosno pokažejo eno izmed velikih kamnitih krogel, kakršne so izstreljevali iz možnarjev. Našli so jo na pobočju grajskega griča. Grajski so se po ustnem izročilu branili tudi s prav posebnim pripomočkom. Po

Prezbiterij kapele s poslikavami A. Irtiča

Levo: Bivša grajska kapela v Podgradu.

Nagrobnik solnega nadzornika Kupferscheina.

dva mlinska kamna so povezali z verigo in ju zakotalili na napadalce. Plemiška družina, ki je najdlje vztrajala na gradu, so bili tržaški Petazziji. V drugi polovici 16. stoletja so grad najprej dobili v fevd, potem pa so posest odkupili in v stari utrdbi gospodarili do njenega propada leta 1713.

Prostorov za gospodarska poslopja pri gradu ni bilo veliko, zato so zanje uporabili teme bližnjega hriba, ki se zato imenuje Pristava. Tam je stala tudi prvotna vas. Na sedanjo lokacijo so se domačini preselili šele po propadu gradu.

Nekoč je v Podgradu živelo 200 ljudi, v zadnjih letih pa ima manj kot 10 prebivalcev. Večina hiš služi samo še za vikende. Kljub temu je grajska akropola lepo vzdrževana. Še večje skrbi je deležna srednjeveška vaška cerkvena, prezidana leta 1621, ki je bila nekoč tudi grajska kapela. Posvečena je sv. Janezu Krstniku. Ima še gotski prezbiterij in lepo klesane okenske okvirje, ki spominjajo na cerkvico sv. Brikcija pri Naklem. Strop prezbiterija je poslikan. Vendar tukaj čopičev niso vihтели mojstri freskanti iz Vremske doline, pač pa se je z lepšanjem cerkve šele leta 1834 trudil idrijski podobar Anton Irtič. Naivno oblikovani osrednji prizor kaže kralja Heroda s hčerko, ki jima služabnik prinaša glavo cerkvenega zavetnika. Oltar iz leta 1749 prikazuje Krst v Jordanu, na obhodnih portalih pa ga spremljata dva meniška svetnika iz frančiškanskega reda. V okenski niši stoji več kot petsto let stara kamnita figura sv. Janeza Krstnika, ki je nekoč služila za nabiranje darov. Med cerkveno opremo vidimo tudi lesen stol z naslonjali, ki so ga grajski uporabljali na sodnih razpravah.

Andrej Rainier na lipiški plošči.

Grobnica Rheinerjevih v senožeški cerkvi sv. Jerneja.

Ljudsko izročilo pravi, da je v cerkvi grajska grobnica, v kateri da je bil pokopan tudi zadnji završniški oskrbnik in mož posvojenke grofa Adalma Petača Ane Veronike Just J. Delen ali Delena. Pod cerkvenim tlakom očitno je grobnica, vendar ni njegova in tudi od Petazzijev ne. O tem priča že plemiški grb na njeni krovni plošči, še bolj pa vklesani latinski napis:

D: O: M:
PHOENICI CVFERSIN
SAC.^{AE} CAE.^{AE} MTIS EXACTOR:
VECTIGALI S. SALIS VIGILAN
TISSIMO SVMMAEQVE FIDELITA
TIS VIRO FRANCISCVS ET× PHO
NIX FILII MONVMENTVM PO
SVERE
OBIIT VLTIMA MENSIS IVLY
M: D: C: XXVIII

V prevodu se glasi: Bogu najboljšemu najvišjemu. Feniksu Cufersinu, budnemu izterjevalcu solnega davka svetega cesarskega veličanstva in možu, vrednemu vsega zaupanja, sta postavila spomenik sinova Frančišek in Feniks. Umrli je zadnjega julija 1629.

Feniks ali Fenicij Cufersin, največkrat po nemško zapisan kot Kupferschein, je bil češkega porekla, rojen na Koroškem, stalno bivališče pa je imel v Trstu. Sprva je delal kot notar, v letih 1594 do 1602 je vodil završniško grajsko sodišče, nazadnje pa je bil zadolžen za kontrolo trgovine s soljo na Kranjskem. Veljal je za izobraženega, saj si je na univerzi v Bologni pridobil naziv doktorja prava. Cesar Ferdinand II. mu je leta 1620 podelil naslov viteza Svetega rimskega cesarstva in mu izboljšal družinski grb. Leta 1597 se je poročil z Nicoletto Inrico iz tržaške patricijske družine. V zakonu sta se

Neznani grb na grajski kapeli.

jima rodila sinova Francišek in Fenicij Jožef. V Arhivu Republike Slovenije je ohranjeno njegovo poročilo z dne 29. junija 1612, v katerem deželni stanovom pošilja podatke o plači solnega dacarja v Kastvu nad Reko ter o nedovoljeni trgovini s konji, pšenico in soljo, s katero se ukvarjajo prebivalci Gerova v Gorskem Kotarju.

Kot družinski dedič ga je nasledil sin Fenicij. V primerjavi z očetom ni imel pomembnih položajev. Bil je le mitničar v Žavljah, je pa zato zredil kar sedem otrok. Družina je v Trstu vztrajala več kot 300 let. Med zadnjimi opaznimi pripadniki rodbine je bil Jožef Stanislav, ki je umrl leta 1784. Od leta 1748 dalje je bil član tržaškega mestnega sveta in hkrati provijantni mojster, sodnik, rektor in kapetan mestne milice, v zadnjih letih pa so mu zaupali tudi mestno blagajno. Bil je dvakrat poročen, najprej z Marijo Ano pl. Francol, nato še s Chiaro Savertiglia pl. Raab. Imel je šest potomcev. Stanovali so v tržaški ulici Riborgo, poznejši Via Teatro romano, v Vremski dolini, na levi strani Reke nasproti Marijine cerkve, pa so imeli tudi zemljiško posest z dvorcem Tukeljče. Po letu 1778 so izgubili precej ugleda. Najstarejši sin in družinski dedič Franc Jožef je namreč v dvoboju ubil svojega stanovskega kolego notarja Jožefa Stephanija. Ker mu je grozila aretacija, je moral pobegniti iz Trsta, najprej v Španijo, nato pa v oddaljeni Portorico. Njegovi potomci živijo danes v mestu Cabo Rojo, uporabljajo pa špansko različico priimka Cofresi.

Pravo uganke pa opazimo na cerkvenem pročelju. Gre za neidentificiran plemiški grb iz leta 1621, ki ga je več avtorjev površno pripisalo Petazzijem. Inicialki F.R. in tri heraldične lilije z deloma iztegnjeno dlanjo pa prej kažejo na katerega izmed završniških kastelanov. S podobnim grbom, le da v popolnejši obliki, z mitološko pošastjo grifonom in s turškimi sabljami, se ponaša ena izmed grobnic v senožeški župnijski cerkvi. Tudi tu so tri kamnite lilije in dlan s tremi iztegnjenimi prsti.

Grb družine Rheiner v Senožečah

Latinski napis, ki se v prevodu glasi: Tu je moj pokoj. Tukaj bom prebival, počivaje v gospodu in v njegovo večno slavo, se sicer izogne imenom, toda leta 1602 je bil v kraju izpričan graščinski upravnik in sodnik Franc Rheiner. Takrat mu je namreč kranjski deželni vicedom poslal ukaz za prijetje in zaslišanje treh krajanov. Vsaj nekaj časa je moral biti tudi uslužbenec grofov Petazzijev na gradu v Podgradu in verjetno je leta 1621 vodil prezidavo tamkajšnje cerkvice. Grajske oskrbnike so tedaj zaradi možne korupcije pogosto menjavali.

Da je rodbina Rheiner (zapisano tudi kot Reiner, Rainer ali Rainier) res živela v Senožečah in še kje v okolici, kažejo še nekateri drugi drobni podatki. Pavel Reiner je bil med leti 1661 in 1694 senožeški župnik. Rodbinska grobnica je verjetno njegovo delo. V listinah lokavske cerkve je med imenitnimi botri naveden Franc Peter Rainier, v cerkvi pa so imeli tudi grobnico, ki so jo imenovali »Rainierova«, čeprav so na koncu vanjo začeli pokopavati tudi druge ugledne krajane.

Se pa nekateri člani rodbine pojavljajo tudi med osebjem v kobilarni Lipica. Ko so leta 1703 zgradili znameniti hlev, ki mu pravijo velbanca, je opravljal dela glavnega hlevarja oziroma »štalirja« Andrej Rainier, ki je verjetno prišel iz Senožeč. Njegovo ime je zapisano na spominski plošči ob vhodu v velbanco.

Pisni viri

- Golec, Boris; 2008: Senožeče in Prem.- Kronika, št. 2, Potokar, Kletlija; 2008: Vremška dolina med Krasom in Brkini.- Divača Premrl, Božidar.- terenski zapiski
Sapač, Igor; 2007: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, Porečje Reke z Brkini.- Ljubljana
Žiberna, Jožko, 1981: Divaški prag, Divača
Splet: ItalianGenealogy.com, geslo: Von Kupferschein (Cofresi).

Prof. dr. BOŠTJAN ANKO (1939-2013)

V letošnjem poletju se je zaključila življenjska pot prof. dr. Boštjana Anka. Začela se je leta 1939 v Ljubljani, kjer je maturiral na klasični gimnaziji. Študij gozdarstva je končal leta 1964, potem pa se izpopolnjeval v Kanadi in ZDA, kjer je leta 1975 magistriral na področju okoljskih znanosti, doktorsko disertacijo pa zagovarjal leta 1983 na Univerzi v Ljubljani. Naslednje leto je postal docent in na Biotehniški fakulteti kot izredni in pozneje redni profesor predaval do upokojitve. Vendar niti skopa dejstva o poklicnih mejnikih, niti obsežna bibliografija, ki sicer nakazuje bogato delovanje na področju gozdarstva in varstva naravne dediščine doma in po svetu, ne povedo prav veliko o njegovi izjemni osebnosti.

Njegov rod izhaja iz samotne kmetije na Jezerskem. Življenje prednikov je v njegove gene vtisnilo modrost preživetja in temeljno zavest, da je človek neločljivi del narave. To popotnico je nosil s sabo na študij, v tujino, nato pa jo vse življenje plemenitil in svoja spoznanja darežljivo razdal kot družinski mož in oče, pedagog, raziskovalec, pisec, predavatelj...

To mu je odpiralo celovitejši pogled na naravo in dogajanja v družbi. Celoto je videl v gozdu, ki je več kot le seštevček kubičnih metrov lesa, zato je bistveno prispeval k večnamenskemu obravnavanju gozda v gozdarski stroki in praksi. Od tod je le še korak do trajnosti, pojma, ki v naše razmišljanje vključi še časovno raven: dolgoročno razmišljanje, načrtovanje in odločanje, povezano z odgovornostjo do narave in naslednjih generacij - tako tuje mandatnemu taktu politike. V današnjem času tako rabljeni in zlorabljeni besedi 'trajnost' je znal dati pravi pomen in ga kot odličen pedagog tudi uspešno širiti. Njegov prevod knjige »Skrb za zemljo: strategija za življenje po načelu trajnosti« je Biotehniška fakulteta v letih 1993-1994 podarjala vsem diplomantom ob izročitvi diplome - kot učbenik za njihovo pot v poklicno ali znanstveno življenje.

Celostno je dojemal tudi tisto, kar ni bilo v gozdu - kulturno krajino, zgodovinski preplet človeka in narave, študiral zgodovino razvoja in preučeval vzroke sprememb. Njegova tesna povezanost z naravo, tako tuja sedanjemu samozadostnemu načinu življenja, je sprožila samoumeven odziv: opozarjanje na napačne odločitve. S tem se je vključil v dejavnosti varstva narave. Tudi pri tem je ostal zvest načelu neločljivosti človeka in narave. Osredotočal se je na odnos človek/narava in ne na imaginarno vesoljno naravo. Prav zato je bil zagovornik izraza naravna dediščina, ki izraža človekovo generacijsko

odgovornost in omejuje dejavnost varstva v okviru njegovega zavestnega odločanja in delovanja, vključno s posledicami.

Združeval je dve na videz nasprotujoči si lastnosti: skromnost in pokončnost. Ni silil v ospredje, vendar svojega mnenja ni skrival, niti ukričljal ali prilagajal, ampak ga je bil pripravljen v strokovnem krogu ali v javnosti vedno jasno povedati ter odločno podkrepiti z dejstvi. Trmasta vztrajnost, ki bi jo tudi lahko pripisali preživetveno uspešnim dednim usedlinam gorskih kmetij. Zaradi te premočrtnosti je bil kdaj za gozdarje preveč naravovarstven, za naravovarstvenike preveč gozdarski, za dnevne politike pa romantični zanesenjak.

Njegov pogled je bil vedno usmerjen daleč naprej. Dolgoročnost, značilna za tiste gozdarje, ki se zavedajo, da bo sadove njihovega dela žela šele naslednja generacija, je bila tudi temelj načrtovanja pedagoškega poslanstva. Ni se zadovoljil le s predavanji študentom gozdarstva, ampak ga je dolgoročno vizija gnala naprej. Z jasnimi cilji, usposobiti strokovnjake z različnih strok in z različnim predznanjem za delo na področju varstva naravne dediščine, se je lotil organizacije medfakultetnega podiplomskega študija Varstvo naravne dediščine. Kot dober poznavalec razmer v družbi, gozdarstvu in na fakulteti je svojo vizijo začel graditi s tistimi, kar je imel na razpolago - spet dediščina samotnih kmetij! Svoje prepričanje je znal utemeljiti in navdušiti tudi druge, tako da je bil po trdih pogajanjih leta 1995 sprejet program študija, s tem pa tudi varstvo naravne dediščine kot znanstveno področje. Eden izmed redkih študijev, ki je bil v zasnovi in izvedbi dejansko interdisciplinaren, saj je povezoval tako naravoslovna kot družboslovna področja. Poleg tega je imel, kljub izredno omejenim sredstvom, tudi mednarodno razsežnost: poleg občasnih gostujočih predavateljev je potekala izmenjava z Birkbeck University of London, za vsako generacijo je bila organizirana tudi ekskurzija v tujino. Potrebnost in pravilnost takšne odločitve najbolj potrjujejo študentje tega študija. Za univerzitetno statistiko so najbolj pomembni doseženi nazivi, za življenje pa znanje in izkušnje, pridobljene pri študiju. Čas je pokazal še na eno razsežnost: interdisciplinarnost je prežela študente in jim dala nova videnja, zamisli in nov naboj, tudi dragocene medsebojne povezave, ki so na najrazličnejših področjih omogočile delovanje, pozitivno za naravo.

S tem se uresničuje vizija prof. Boštjana Anka. Zavedal se je posameznikove nemoči, da bi spremenil ukoreninjene razvojne tokove, hkrati pa je ostal zvest svoji viziji, da je

trajnostni način življenja ne le pravičen in pošten do soljudi ter drugih živih bitij, ampak da je tudi edina pot za človekovo preživetja. Zato se je znova zatekel k modrosti narave, ki jo je poznal že Ovid: *Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo* (»kaplja vrta skalo, ne s silo, temveč z vztrajnim padanjem«). Zapisal jo je v spodaj ponatisnjem uvodniku k 45. številki revije *Kras*, uresničil s študijem Varstvo naravne dediščine.

Ko v tem jesenskem tihem času prileti brinjevka na *Kras*, Boštjan ne bo več iskal sledov delovanja svojega predhodnika Josefa Resslera, se napajal ob pogledu na goreče rdeče ruje ali poslušal mrmranje črnih borovcev. A večina stotnije

njegovih študentov se bo znala in hotela na *Krasu*, ob *Kolpi*, v *Alpah*, v *Prlekiji*, na *Dolenjskem* z njegovim znanjem, z njegovim žarom in z njegovim sporočilom spopadati z novimi izzivi življenja...

Peter Skoberne*

Opomba uredništva

* Doc. dr. Peter Skoberne, univ. dipl. biolog - Ministrstvo za kmetijstvo in okolje, Direktorat za okolje, Varstvo naravne dediščine, Ljubljana

Kaj mislijo o reviji *Kras* njeni bralci

REVIJA KRAS OHRANJA NEKDANJO, OBELEŽUJE SEDANJO IN SOOBLIKUJE JUTRIŠNJO IDENTITETO KRASA

Slovenci smo skopi z zahvalo, kaj šele s hvalo. Za trenutek se morda sprostimo (in še iskreno morda) ob grobovih ali ob nagovorih jubilarom (po tretjem kozarcu), potem pa se spet predamo svojemu nacionalnemu športu - iskanju dlake v jajcu. Da bi se na navaden dan zahvalil znancu, sodelavcu, somišljeniku za tisto, kar lepega preživljava skupaj? Ne pride v poštev! Ni v slovenskem narodnem značaju (karkoli to že je). Pa bom vendarle poskusil.

Pred menoj je številka *Krasa* - »revije o *Krasu* in *krasu*«, kot piše v kolofonu. Nič ne kaže, da bo zadnja, zato ne bo treba pisati svetobolnega nekrologa. Do stote številke spet ne kaže čakati. Takrat ji bo že kdo drug, bolj poklican, zapel hvalo.

Nekoč sem malo navdušeno rekel, da take revije, kot je *Kras*, Slovenci nimamo, pa bi jo zaslužili (in še bolj potrebovali) tudi *Prleki*, *Korošci*, *Pohorci*, *Bizeljčani*, *Notranjci*, *Gorenjci*, *Prekmurci*... Pa je nimajo! Potem sem, seveda, to zaneseno trditev preverjal in sedaj lahko mirno rečem, da drži!

Posebej po osamosvojitvi smo Slovenci sicer dobili vrsto izjemno dragocenih in razkošno opremljenih krajevnih in krajinskih monografij, ki ob izidu sicer zasijejo kot utrinki - potem pa obleže na policah. *Kras* pa izhaja in prihaja. *Gutta cavat lapidem ...** Ohranja nekdanjo, obeležuje sedanjo in sooblikuje jutrišnjo identiteto *Krasa*.

Ohranimo identiteto *Krasa*, se sliši? Ni treba! *Kras* bo vselej imel neko identiteto. Vprašanje je le, kakšno. Identiteta pa ni samo nekaj slovesnega - za praznično rabo, ampak je dinamična usedlina vsega naravnega in kulturnega, kar je bilo pred nami, se je ohranilo v nas - in kar prihaja. In kaj je identiteta *Krasa*? Teran in pršut? Kadar piha burja, že raje ostanemo doma. Dnevi, ko se čez *Kras* pode nizki oblaki in kaplje iz njih nadaljujejo v davnini začeto zgodbo o *krasu*. Teža poletnega poldneva, ko je zemlja žejna. Porton iz nekega drugega časa, hiške, kaštelirji?

Govorimo o ohranjanju tipične *kraške* krajine. Kaj je to? Iz katerega časa? Enkrat naj bi jo ohromila industrijska cona, drugič miniranje skalnih skulptur po travnikih, kraja *jerovice* iz vrtač, pa *ovce*... *Kraška* identiteta je iz nešteto mozaičnih kamenčkov. Dokler jih ne bomo dojeli v njihovi celovitosti, jih proučujemo do onemoglosti, pa je še ne bomo dojeli.

Vsi veste za tisto - *zame vsaj* - najbolj žalostno slovensko pesem, ki je sestavljena iz 13 a-jev, 6 b-jev, po 2 c-jev in č-jev, 3 d-jev, 18 e-jev, brez f-a, 2 g-jev, 1 h-ja, 18 i-jev, 6 j-jev, 8 k-jev, 10 l-ov, 2 m-ov, 12 n-ov, 10 o-jev, 3 p-jev, 10 r-ov, 7 s-ov, 1 š-ja, 5 t-jev, 2 u-jev, 7 v-jev in 3 ž-jev...? Ste razvozlali, da je to *Kosovelova Balada*? Najbrž ne! Kaj je iz teh črk napravil *Kosovel* in kaj bi napravil iz njih vsak od nas? In tako je z identiteto! To je tisto racionalno in emocionalno lepilo, ki druži staro in novo, lepo in trpko, grenko in sladko... To ne nastane čez noč; tega ne ustvari ena generacija, ampak zaživi šele z dolgotrajnim poštenim, razumevajočim odbiranjem fizičnega in duhovnega. Tega se ne naučiš naenkrat, na enem kraju, ne le doma in ne le v šoli. To je refleksija mladostnih spominov, strahu pred prihodnostjo, spomin na *Kras* v letih izseljenstva...

In prav o tem uči naša revija *Kras* - ne le z besedo, ampak tudi z edinstvenim konceptom, ki presega tisto, kar sicer *Kras* duši v vsakdanjem življenju; ko revija seže čez vse meje - državne, časove, strokovne in druge.

Zato se spodobi povsem iskreno in preprosto napisati, da mi je vselej nekako toplo pri srcu, ko revijo *Kras* odvijam iz nujne plastike - in pri tem mislim na *Kras* in na *kras*!

Prof. dr. Boštjan Anko,

Biotehniška fakulteta v Ljubljani

Napisano s čestitko izdajateljem revije *Kras* v št. 45, junija 2001, str. 4

* Kaplja dolbe kamen ne s silo ampak s pogostim padanjem (Avtor prevoda: Prof. dr. Franc Viktor Nekrep)

Zbogom spoštovani profesor dr. Rajko Pavlovec, zbogom dragi prijatelj!

Ferdinand Šerbelj

V soboto, 24. avgusta 2013, je umrl slovenski paleontolog profesor dr. Rajko Pavlovec, ki od 29. avgusta 2013 počiva na ljubljanskih Žalah... Bil je tudi sodelavec revije Kras in je zanjo napisal 12 zanimivih ter poučnih prispevkov v skupnem obsegu 56 strani. Zadnjega je napisal v avgustu 2012 za 112. številko z nadnaslovom Z geologi na ogled okrog Trstelja« in z naslovom »Kras je podoben valovitemu morju«.

V nadaljevanju objavljamo nagovor dr. Ferdinanda Šerbelja, kustosa za terenske študije in muzejskega svetnika Narodne galerije v Ljubljani, ob slovesu od pokojnega Rajka na ljubljanskih Žalah...

Spoštovani!

Žalostni dogodki so del našega življenja, ki nas na svoj način tudi zbližujejo...

Zbrali smo se, da se poslovimo od profesorja dr. Rajka Pavlovca, ki je bil v vsej svoji karieri občudovanja vreden povezovalac med ljudmi in koordinator različnih strokovnih ter kulturnih aktivnosti. In tokrat nas je pokojnik še zadnjič združil v tako obsežnem številu.

Ko poskušamo orisati njegovo življenjsko pot, smo presenečeni, pravzaprav polni občudovanja nad delavnostjo in ustvarjalnostjo Rajka Pavlovca. To spoznanje - seveda - ni novo, saj nas je vsakič presenetil njegov dar delovne vneme, s katero nas je prevzemal kot znanstvenik in tudi kot domiselni organizator.

Kot uspešen maturant in še nepopisana knjiga je vpisal študij geologije. Leta 1955 je bil nagrajen s študentsko Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani za svoje delo na področju geološke paleontologije, kar mu je omogočilo dvakratni študij za raziskovalno delo na dunajski univerzi. In ob mladostni zagnanosti raziskovalca je bilo pričakovati, da je že pri tridesetih letih doktoriral in to v takratnih možnostih.

Uspeh obetavnega mladega doktoranda mu je kot stipendistu odprl vrata na prestižni Humboldt-Stiftung institut na univerzi v Münchnu. To je bilo samoumevno vodilo, da je bil dr. Rajko Pavlovec leta 1975 izvoljen v naziv izrednega, nekaj let zatem pa v rednega profesorja na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo ljubljanske univerze. V šestdesetih letih je na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani deloval kot višji znanstveni sodelavec. Zatem pa je predaval na Oddelku za montanistiko Fakultete za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani.

Pavlovčeve znanstvene in pedagoške kvalitete potrjujejo njegova redna predavanja na različnih fakultetah, to je povsod, kjer so potrebovali izkušenega raziskovalca na področjih paleontologije, geološke stratigrafije, biostratigrafije,

regionalne geologije in nasploh z geologijo povezanih vsebin. Predaval je na pedagoških fakultetah v Ljubljani in Mariboru ter študentom podiplomskega študija v Zagrebu. Bil je zaželen mentor domačim in tujim diplomantom in podiplomskim raziskovalcem. Izkazal se je kot odličen pedagog, ki je študentom znal na videz suhoparno gradivo predstaviti iz zanimivega zornega kota, s čimer je pozitivno vplival na njihove kasnejše odločitve v izbiri poklicev.

Vse to nam razkriva človeka oziroma osebnost strokovno komunikativnih sposobnosti, ki je svoj poklic jemal etično in kot poslanstvo stroke, kar ga je privedlo v članstvo mnogih strokovnih društev. Med drugim je bil predsednik Slovenskega geološkega društva, predsednik Prirodoslovnega društva Slovenije, član Francoskega geološkega društva ter mednarodne organizacije ProGeo. Bil je vodja naravoslovnotehničnega odseka pri Slovenski matici in od leta 1993 tudi podpredsednik te ugledne kulturne ustanove, katere 150-letnice prihodnje leto se je še posebej veselil. A dimenzije časa so, žal, takšne in nedoumljive, da jih pogosto ne moremo uskladiti s svojimi pričakovanji.

Z vsemi na novo odkritimi fosilnimi oblikami organizmov in analizami vzporednih pojavov se je profesor Pavlovec trdno zapisal med raziskovalce paleontologije, ki imajo svojo težo tudi v mednarodnem znanstvenem prostoru. Njegovi prispevki geološki in paleontološki stroki niso le nove ugotovitve in spoznanja, ampak so glede na potek raziskovanj tudi prispevki k zgodovini stroke tega profila na Slovenskem. Priznani naziv za slovenskega paleontologa, stratigrafa in geologa je bil za profesorja Pavlovca preozek, saj vemo, da je opravljal še veliko drugih kulturotvornih dejavnosti.

Rajko izhaja iz umetnostno nadarjenega rodu Pavlovcev, kateremu je bil že v genih dan občutek za lepoto. Tudi narava, ki se ji je posvetil v izbranem segmentu, je pojem popolne lepote Stvarstva. To se je pri Pavlovcu izražalo v izborni in tekoči slovenščini, ki jo je znal uveljaviti tako v znanstvenih prispevkih, kot tudi v poljudnih, a nič manj zahtevnih

objavah, kar dokazuje spoštovana vredna bibliografija, ki se je sklenila pri številu nad tisoč enotami z vseh horizontov načina pisanja, privlačnega pripovedovaja skozi pisano besedo.

Žal mi trenutek in čas ne dopuščata zaobjeti vso širino Pavlovočevega kulturnega udejstvovanja. Želim pa naglasiti vsaj njegovo delo v društvu Ex Libris Sloveniae, v združenju ustvarjalcev in ljubiteljev drobne grafike. Bil je ustanovitelj tega društva in mednarodni povezovalac njegove dejavnosti, za katerega je nad trideset let predano skrbel kot zgleden družinski oče. Ekскурzije društva po bivši Jugoslaviji in v zamejstvu so ostale nepozabne, saj so bile vsebinsko dobro pripravljene in vsestranske, kar je tudi pritegnilo širok krog članstva različnih izobrazbenih profilov.

Ko se je upokojil, a temu bi rekli le na papirju, je profesor Pavlovec ostal do zadnjih moči aktiven na vseh področjih, ki jim je bil vse življenje zvesto predan. Za življenja je prejel kar nekaj uglednih nagrad in priznanj. Za nas pa je bila nagrada sodelovanje in druženje z njim. V skoraj šestdesetletnem delovanju je profesor Pavlovec naš znanstveni in kulturni prostor zaznamoval za vedno. Mi, ki smo bili deležni njegovega nesebičnega razdajanja in vselej prijaznega nasmeha, pa smo si obogatili življenje, njegov zgled ter spomini nanj pa so tisto, kar bo ostalo do konca našega pomnjenja.

Spoštovani, ob tem žalostnem trenutku, ko se poslovljamo od dragega pokojnika, delim z vami izraze sožalja! Posebej pa izrekam sožalje pokojnikovi ženi, spoštovani gospej Snežni Pavlovec, ter hčerki Alenki, sinu Matjažu in sestri Milaniki z družinami!

Zbogom, spoštovani profesor, zbogom dragi prijatelj!

Dr. Ferdinand Šerbelj - kustos Narodne galerije Slovenije za terenski študij, Ljubljana

Matej Colja iz Coljave pri Komnu med najboljšimi mladimi oblikovalci

ZA PROJEKT

»VRTNA STENA« -

»GARDENWALL«

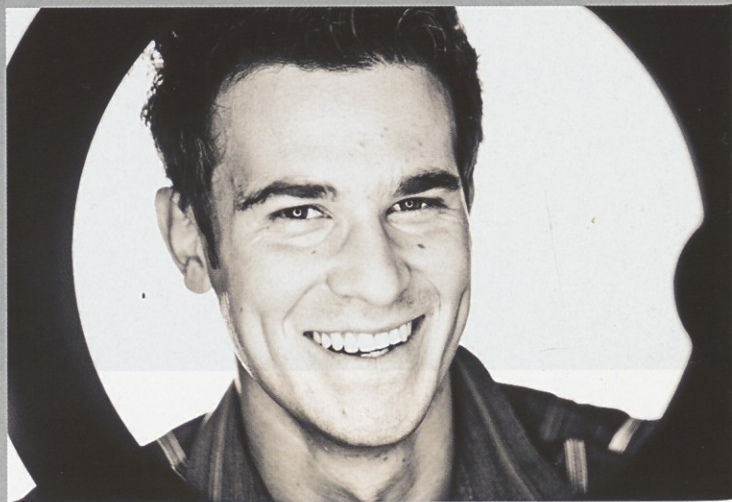
PETO MESTO NA SVETU

Uredništvo

V Hamburgu v Nemčiji so konec maja 2012 podelili zelo pomembne oblikovalske nagrade International Forum Design Talents Award, ki so namenjene predvsem koceptualnim idejam mladih, še neuveljavljenih oblikovalcev z vsega svetâ. Natečaj se je končal v februarju 2012. Nanj se je prijavilo s svojimi projekti več kot petnajst tisoč oblikovalcev. Žirija, v kateri so bili svetovno znani oblikovalci in oblikovalci iz velikih svetovno poznanih podjetij in korporacij, je obdržala v konkurenci 11566 projektov. Izmed njih je izbrala 100 finalistov ter med njimi nagradila 20 najboljših predlogov. Natečaja se je udeležil tudi Matej Colja iz Coljave pri Komnu na Krasu, absolvent industrijskega oblikovanja na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje, in med nagrajenimi najboljšimi predlogi s projektom »Gardenwall« - »Vrtna stena« zasedel peto mesto!

Geslo natečaja International Foirum Design Talents Award je »Dober design* ne raste na drevesih«. Z njim so razpisovalci poudarili svoje zavedanje, da je treba v dobre projekte vložiti veliko truda, dela in svojega časa. Natečaj daje možnosti mladim in še nepoznanim oblikovalcem, da predstavijo svoje oblikovalske projekte žiriji in svetu. S tem jim je dala tudi možnost, da postanejo bolj prepoznavni in z nagrado dobijo potrdilo, da razmišljajo prav in v pravo smer.

Portret Mateja Colje, posnet za katalog Meseca oblikovanja 2012. - Fotografija: Primož Korošec.

V pogovoru za revijo Kras je Matej Colja povedal, da se je začel intenzivneje ukvarjati z oblikovanjem pred nekaj več kot štirimi leti, ko se je vpisal na študij industrijskega oblikovanja na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani. V študijskih letih je vedno bolj užival v oblikovanju. Izoblikoval je veliko inovativnih osebnih projektov, ki jih kot mlad oblikovalec ni imel komu predstaviti. Sodeloval je na nekaterih natečajih. Pred nekaj več kot dvema letoma je prejel na natečaju za pametne kuhinjske pripomočke »Gorenje Simplicity« tretjo nagrado ter v letih 2011 in 2012 na prireditvi »Mesec oblikovanja« v Ljubljani nagradi »Perspektivni oblikovalec«.

Matej meni, da so natečaji najboljša možnost za promocijo mladih oblikovalcev. S tem je mogoče svoje izdelke pokazati svetu, hkrati pa svoj projekt tudi zaščititi, saj ima predlagatelj dokazno gradivo, kakšen projekt in kdaj je bil predstavljen.

Mateju peta nagrada izmed petnajst tisoč predlogov z vsega svetâ

V letu 2012 se je prijavil na natečaj »IF Design Talents Award«, največji natečaj, na katerem lahko mladi oblikovalci pokažejo svoje najboljše projekte. Natečaj ni omejen na določene izdelke, kot velja za večino natečajev, ki jih razpišejo razna podjetja. Na njem lahko vsakdo pokaže svojo inovativnost v kakršnikoli smeri oblikovanja.

Peto mesto med dvajsetimi nagrajenimi izmed najboljših stotih finalistov natečaja »IF Design Talents Award 2012« je za Mateja Coljo predvsem potrditev pravilnosti njegovega dotedanjega dela in dodatna motivacija za njegovo nadaljnje oblikovalsko delo. Mladi oblikovalec se zaveda, da je projekt »Gardenwall« - »Vrtna stena« do potankosti izvedljiv in pričakuje, da bo

Nagrajeni projekt, prikaz, kako se korita odprejo na ergonomsko obdelovalno višino.

concept design award

2012

Prikaz delovanja z upravljanjem po mobilnem telefonu.

GardenScanner is special camera which indicates fruits and measure components in it and let us know maturity status of every vegetable yield.
It can also be used outside the GardenWall with battery holder. Measurements are displayed at your mobile phone.

concept design award

2012

vzbudil zanimanje ljudi in podjetij, ki bi ga lahko začeli uresničevati. Pri tem dodaja: »Vsekakor pa se projekt z nagrado dobiš nov zagon in nove ideje. In tudi, ko je izdelek že narejen in v izdelavi za uporabo, se njegov razvoj ne konča. Po mojem mnenju nobena reč ni nikoli tako dobra, da ne bi mogla biti še boljša!« To kaže, da Matej želi biti perfekcionista, da ve, pri katerih projektih se splača vztrajati in pri katerih ne. In poudarja: »Če si teh mejâ kot oblikovalec ne znaš postaviti, te to lahko hitro spelje k izumljanju tople vode..!«

Matej pripoveduje: »... Oblikovalci nismo le risarji ali slikarji, ampak smo predvsem dobri opazovalci in kreativci. V svojem okolju iščemo napake in pomanjkljivosti ter jih poskušamo z novimi izdelki odpraviti ali vsaj olajšati. Oblikovalsko delo je v veliki meri preizkušanje raznih že obstoječih izdelkov in novih lastnih kreacij. Kot oblikovalec pa moraš biti zelo samokritičen, da lahko svoj izdelek izboljšaš do največje možne mere. Vedno se moraš vpraševati, zakaj si določen predmet, izdelek izoblikoval tako, kakršen je, in ne drugače.«!

Projekt »Gardenwall« ali »Vrtna stena« nastaja že dve leti in je od prvega koncepta do sedanje faze izpopolnjevanja že zelo nadgrajen. Vrtna stena je inovativni arhitekturni element, ki se ga da vgraditi v zunanje stene stanovanj in hiš namesto običajnih fasadnih elementov. Ideja za njen koncept izhaja iz podeželjskega življenja, v katerem smo vajeni, da si veliko hrane lahko pridelamo na vrtu, medtem ko to v mestih ni mogoče. Ker vemo, da smo lahko v pravo kakovost hrane prepričani, če si jo pridelamo sami, si lahko s pravilno nameščenimi in nameščeno vrtno steno vzgajamo in pridelu-

Fotografija modela, ki je bil predstavljen na Bienalu industrijskega oblikovanja v Ljubljani.

Otroška posteljica, oblikovana za podjetje Špac, d.o.o.

Servirni set za kavo, da krožniki in skodelice ne drsijo po pladnju.

Kavni avtomat, oblikovan za natečaj Becker contest. Razpisovalec nagrade ga je uvrstil v svoj katalog.

Skleda za sadje, ki je lahko obrnjena in funkcionalna z obeh strani

jemo hrano, po katero bi sicer morali hoditi ali se voziti na podeželje, na obrobje mesta ali do njenih redkih in zanesljivih pridelovalcev. Obdelovanje svojega vrta na steni ali stenskega vrta pa je za njegovega uporabnika - obdelovalca tudi posebna psihična in telesna sprostitvev tudi zaradi njegovega zadovoljstva, ko sebi in drugim postreže hrano, ki jo je pridelal sam.

Stenski vrt ima v notranjosti korita, ki se jih napolni z zemljo, v kateri si lastnik lahko vzgaja zelenjavo in sadje. Vsak osnovni element ali modul ima lahko svoje zračne filtre in vso pripadajočo tehnologijo, lahko pa so vse osnovne komponente ali moduli združeni v centralni sistem, ki krmili vse elemente na stenah. Tako je mogoče v vsakem elementu vrta urejati ustrezen mikroklimatski režim, primeren za posamezne vrtnine in sadne grme. Tako je mogoče v katerem koli letnem času gojiti katerokoli vrtnino in katerokoli sadje. Kisik, ki se sprošča med fotosintezo listja in plodov v stenskem vrtu, je mogoče iz njegovih modulov odvajati v stanovanjske prostore ter v njih obnavljati porabljeni kisik v ozračju prostorov.

Dodatek k stenskemu vrtu je Gardenscanner, majhna vrtna snemalna kamera, ki neprestano skenira ali snema ves vrtni modul in pomni mesto, lokacijo določenega pridelka, sadeža. S posebno tehnologijo meri vse razmere v stenskem vrtu, kot so na primer: količina, temperatura in gostota vode v zemlji, njena kislost ali alkalnost, prepoznava sadeže in pridelke po obliki ter še druge parametre ter hkrati prepoznane podatke primerja s podatki o drugih sadežih in pridelkih. Pametni mobilnem telefonu, ki je brezžično povezan s to tehnologijo, program po klicu kaže tabele o vsebini sadja in zelenjave v moduli ter podatke o značilnostih zemlje in ozračja, v katerih rastline rastejo. Ko se po ukazu odpre vrata modula, se kamera premakne k najbolj zrelemu sadežu ali pridelku in ga osvetli. Ko se tak sadež ali pridelek izruje, odreže ali odtrga oziroma odstrani, se kamera premakne in osvetli naslednji najbolj zrel sadež ali pridelek... S celotnim kompletom inovativnega modula in v povezavi z internetom bo mogoče hkrati ohranjati stare vrednote in sposobnosti vzgoje in priprave lastne zdrave hrane na zelo modern način.

Kdo je Matej Colja?

Matej Colja se je rodil 8.1.1989 v Šempetru pri Gorici. Živi v Coljavi pri Komnu v štiričlanski družini s starši in s starejšo sestro. Osnovno šolo je obiskoval v Komnu, nadaljeval šolanje na Tehniškem centru v Novi Gorici in leta 2008 maturiral s prav dobrim uspehom. Je absolvent industrijskega oblikovanja na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani.

V času šolanja je projektiral in izdelal etikretirko za vinske steklenice, oblikoval je že: vinske etikete, celostno grafično podobo podjetja Vodopivec, d.o.o., razvil koncept poslovnega darila za AEB Group, koncept igralnega avtomata za podjetje Gold Club, promocijske in orientacijske table za agromarket Vinakras,

Sedežna garnitura, oblikovana za podjetje Debevec, d.o.o.

fotografiral stroje in oblikoval kataloge za podjetje Carmec, d.o.o., oblikoval za podjetje Špac, d.o.o, prilagodljivo otroško sobo, ki raste z otrokom, oblikoval modularno sedežno garnituro Wetland, ki jo proizvaja tapetnišvo Debevec, d.o.o., pod blagovno znamko Kauch. V sodelovanju z oblikovalskim studijem Quadrat design, d.o.o., je oblikoval koncept centra za medgeneracijsko sodelovanje Lokvanj za podjetje Talum Kidričevo, v sodelovanju z oblikovalskim studijem Simetrija, d.o.o, oblikoval garažne nadstreške za podjetje Hoja, d.o.o, oblikoval v steklu in keramiki ter izdelal šolske prospekte in osebne projekte.

Z izdelkoma »Fruity flower« in »Threepot« je sodeloval na Borzi oblikovanja »Top ideje« v okviru pohištvenega sejma »Ambient Ljubljana 2010«. Sodeloval je na natečaju »Stanislav Libensky Award« v Pragi in na natečaju »Electrolux design lab 2011«. Prejel je nagrado »Perspektivni mladi oblikovalec 2011« in osvojil tretje mesto na »Natečaju za pametne kuhinjske dodatke Gorenja«. Na Borzi oblikovanja »Top ideje« v okviru pohištvenega sejma »Ambient Ljubljana 2012« je predstavil svetila »Keju Light«, »Glasstrings« in »Flower light«. Bil je vodja scenografije za revijo modne oblikovalke Simone Lampe ter leta 2012 ponovno prejel nagrado »Perspektivni mladi oblikovalec 2012«.

Sodeloval je na rednih razstavah na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani, leta je 2009 razstavljal fotografije s camera obscura v Galeriji Foton v Ljubljani, razstavil je nagrajeni izdelek »Magnetic spices« v Galeriji Velenje, sodeloval je na razstavi »Oko za oko« v MGLC na Tivolskem gradu v Ljubljani, razstavljal je izdelek »Magic box« na natečaju Zwieseler kolbi v Nemčiji v kraju Zwiesel, sodeloval je na razstavi projektov »Elektrolux design lab« ter na razstavi projektov MFP in Elektrolux na pohištvenem sejmu.

Na pohištvenem sejmu »Ambient Ljubljana 2012« je razstavljal otroško sobo »Grow up« s podjetjem Špac, d.o.o., ter razstavljal modularno sedežno garnituro »Wetland« s tapetništvom Debevec, d.o.o.

* Design (angl.) = dizajn: 1. industrijsko oblikovanje, dajanje oblike predmetu z upoštevanjem skladnosti med funkcionalnostjo, estetiko in tehnološkim procesom; 2. vzorec, risba, načrt za določen uporaben predmet oziroma industrijski izdelek; tudi design - a m (Veliki slovar tujk, Cankarjeva založba, 2002, Ljubljana)

Koncept 18 metrov dolgega gliserja.

Lastna vizija novega modela BMW M6.

Različni koncepti avtomobilskih platišč.

Nova zasnova in nove ergonomske rešitve pri traktorju.

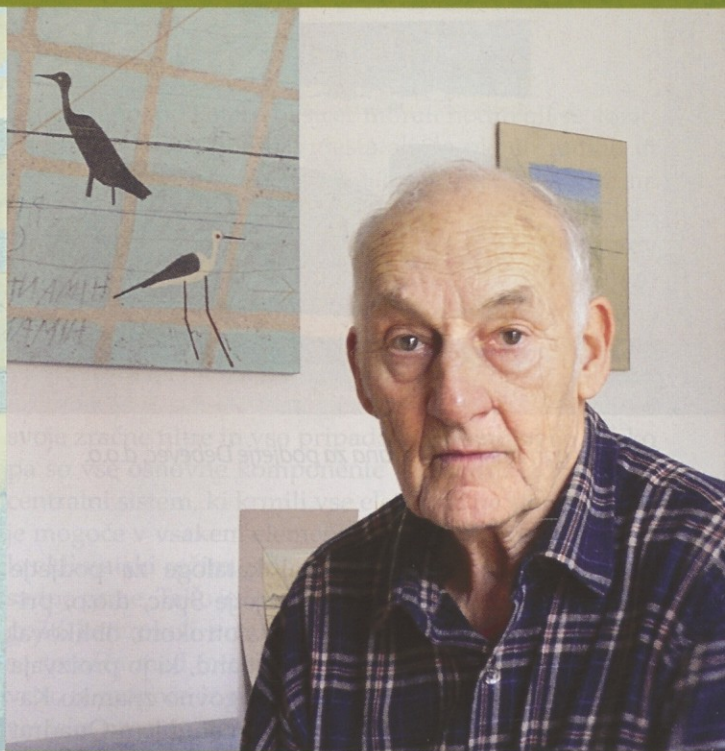
Vladimir Makuc
razstavlja v Štanjelu

GLOBOKA IN PREPRIČLJIVA IZPOVED

Iztok Premrov

Leta 2010 je znani slovenski likovni umetnik Vladimir Makuc Goriškemu muzeju na gradu Kromberk daroval več kot petstopenetdeset svojih del - risb, grafik, slik in kipov - v trajno last kot stalno zbirko. Zaradi tako obsežne donacije so se v muzeju odločili javnosti postopoma predstaviti to izjemno likovno zbirko po posameznih sklopih. Prvi sklop je bil predstavljen jeseni 2010 na gradu Kromberk, najnovejši izbor, ki ga je pripravil likovni kritik Brane Kovič, pa je bila od začetka letošnjega junija do 20. oktobra 2013 na ogled v Galeriji Lojzeta Spacala na gradu Štanjel.

Vladimir Makuc sodi med izrazito samosvoje slovenske likovne ustvarjalce iz vrst prvih generacij diplomantov Akademije za likovno umetnost v Ljubljani, ki je začela delovati takoj po drugi vojni. Vzgojen še v duhu akademskega realizma je Makuc nekaj let potem še vzdrževal realistični odnos do svetá, a je kmalu sprevidel, da bo treba poiskati bolj osebno zaznamovano govorico, če se hoče odločneje opreti na lastne moči. Spontano je odkril svet, s katerim se je lahko ustvarjalno poistovetil. Razvil je umetnost, ki jo občudujemo zaradi njene nenavadne preprostosti, a hkrati doživete

Slikar in grafik Vladimir Makuc je tudi doma obkrožen s svojimi najbolj priljubljenimi motivi ptic.- Fotografija: Iztok Premrov.

izpovednosti. Lahko rečemo, da ima Vladimir Makuc izrazito osebno slog, ki temelji na doslednosti in enovitem obravnavanju sorodnih tem v različnih likovnih zvrsteh od risbe do grafike in od slike do kipa.

»Sem bolj čustven, ampak tekom dela slikar kritično gleda na svoje delo, ga dodeluje in v končni fazi je v ozadju precej razuma. Včasih sem morda mislil, da je vse, kar počnem, čustveno, ampak sem kasneje dobil priznanje od arhitektov, ki so bolj razumski, da vidijo v mojem delu posebno urejenost in strogost.« (V.M., oddaja Podoba podobe, TV Slovenija, 11.11. 2010)

Zdaj pa nazaj k zgodbi o tem, kako je Vladimir Makuc odkril svojo likovno motiviko, ki ji je od prvih samostojnih del ostal zvest do danes!

Začela se je v Hrastovljah, kjer je mladi umetnik dobil delo kopista znamenitih hrastovskih fresk. Bivanje v slikovitem starem istrskem mestecu, natančno »prepisovanje« srednjeveških fresk, spoznavanje kraških ljudi, kraške arhitekture in tudi živalskega svetá, je v umetniku postopoma izoblikovalo tematiko, s katero je stopil v svoj izjemno izviren in dosledno izpiljen likovni svet.

Makuca smo dolga leta poznali kot grafika, saj ga je ta likovni medij okupiral kar nekaj desetletij. V klasičnih grafičnih tehnikah, sprva lesorezu, potem jedknicah in akvatintah, ter tudi v reliefnih odtisih, je Makuc utemeljil svoj značilni likovni repertoar - pokrajino, v kateri se je nujno moralo pojaviti živo bitje. S Krasa je prinesel znameniti motiv Žene z butaro dračja na glavi, od tam so motivi volov in petelinov s tamkaj-

šnjih dvorišč, od tam je členjena kamnita arhitektura in še bolj členjena kraška pokrajina.»Same gole pokrajine si nisem mogel predstavljati! - v njej se je moralo pojaviti živo bitje.« (V.M., v isti oddaji Podoba podobe)

Makuc je postal eden izmed najpomembnejših interpretov slovenskega kraškega okolja. Njegova zadržanost, včasih že kar asketski likovni jezik, s katerim umetnik pretehtano komponira motiviko, ter se izraža z umirjenim zemeljskim koloritom, daje njegovim grafikam svojevrstno likovno ostrino in izčiščenost. Kakor je bila nekaj časa risba tisto umetnikovo sredstvo, s katerim je začel snovati grafične liste, tako je po desetletjih izključnega ukvarjanja z grafiko Makucu risba spet postala primarno izrazno sredstvo. Če je bil, kot sam pravi, nekaj desetletij »suženj« grafike, je potem z risbo našel pot naprej - v slikarstvo in celo kiparstvo.

Vladimir Makuc je svojo motiviko vedno razvijal v zaokroženih ciklih, ki pa so nastajali paralelno drug z drugim. Prenašal je izkušnje iz enega cikla v drugega. Eden izmed njegovih najbolj imponantnih grafičnih, risarskih, nato slikarskih in celo kiparskih ciklov, je cikel z motivom ptice, ptice v pokrajini. Najprej je bil to kraški petelin, nato galebi v morskem ambientu, potem dolga vrsta drugih ptic, ki jih je preučeval v naravi in tudi v strokovni literaturi, končno pa je ustvaril ptiče like na povsem simbolni ravni.

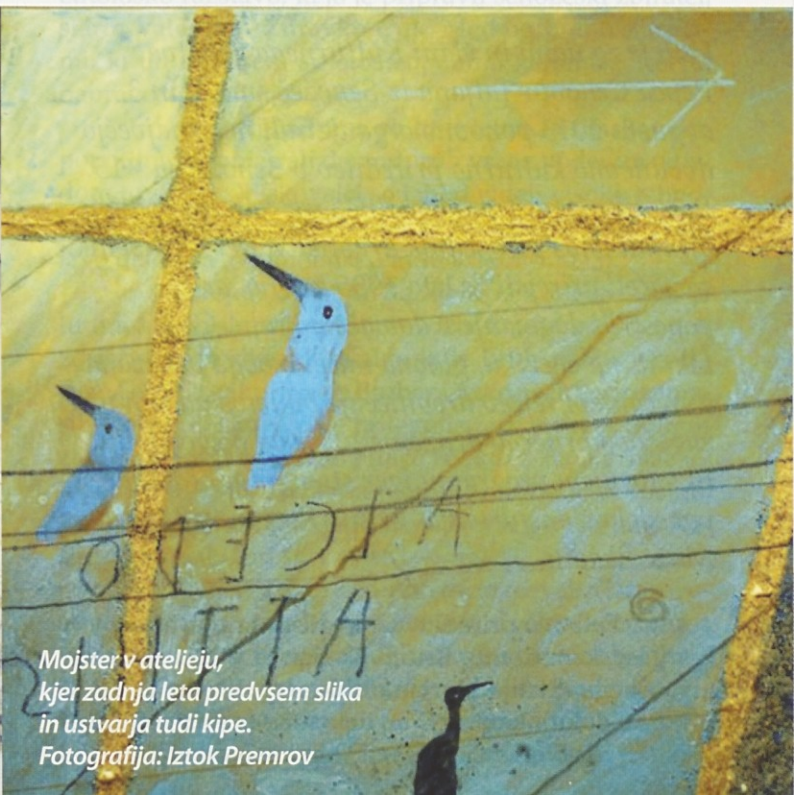
Ptice obvladajo prostor med nebom in zemljo, so lahko prisposoba umetnikovih hrepenenj po svobodi ali znak določene krajevne specifikke: brinovka: Kras, galeb: Primorje, štoklja: Prekmurje.

Ko je Makuc spet s svojimi natančno preišljenimi zasnovami razvil svoje slikarstvo, smo priče mo-

numentalizacije teh njegovih sicer znanih in uveljavljenih likov, med katerimi je poleg omenjene kraške žene, podoba Evrope (ženski akt) ali lastna podoba. Vselej je pokrajina tista, ki tem likom ponudi »prijetno likovno zatočišče«, to je izrazito avtorski svet, lahko rečemo Makučeva posebnost. Kamnite ograje, skalnat svet s pusto vegetacijo, s kakšnim posušenim cvetom - skratka odmev svetâ, ki ga je sprejel za svojega že takrat na svojih prvih delih iz hrastovskega okolja. Če se v njegovi tematiki dolgo časa ni kaj bistveno zgodilo in spremenilo, lahko rečemo, da je za zadnja leta njegovega še vedno aktivnega in neusahljivega ustvarjanja značilna vesoljska tematika. Sonce in Luna sta že na hrastovskih freskah pritegnila umetnikovo pozornost kot simbola neskončne prostranosti in konec koncev človeku takrat »nedosegljivega« svetâ. Če je bila ptica vmesni člen med tistim tam zgoraj in tem pri tleh, so zdaj nebeška telesa, planeti in zvezde prevzeli del hrepenenja po osvajanju neosvojljivega.

Makuc vsekakor ni fantast; vselej razmišlja konkretno. In takšne so tudi te njegove podobe. Tudi z vesoljem je poistovetil svoj svet in se mu približal kot filozof, ki mu misel po svobodi odpira vrata v vse smeri - v globino, višino in širino. Takšen je tudi postal v vseh teh desetletjih trdega ustvarjalnega dela in svojih iskrenih, poštenih ter neumornih iskanj lastne resnice: globok in umetniško izjemno prepričljiv.

Iztok Premrov, univ. dipl. umetnostni zgodovinar, Ljubljana

Mojster v ateljeju, kjer zadnja leta predvsem slika in ustvarja tudi kipe.
Fotografija: Iztok Premrov

Slikar Marjan Miklavc predvaja dokumentarni film o sebi, delo režiserja TV Slovenija Jadrana Sterleta.

Aleksander Cvetko (vnuk Rudolfa Cvetka) in njegova žena Tatjana Rebolj Cvetko sta nam ob predvajanih diapozitivih s pripovedovanjem orisala življenje sabljača Rudolfa Cvetka, prvega Slovenca, ki je osvojil olimpijsko medaljo.

Skoraj sto organizatorjev - vsi "udarniško"

15. PASTIRSKÉ IGRE V SENOŽEČAH

Andrej Škapin

se v muzeju odločili javnosti postopoma predstavititi to izjemno likovno zbirko

Leto je za nami in člani Kulturnega društva Pepca Čehovin Tatjana iz Senožec smo 2. in 3. avgusta 2013 ponovno organizirali našo največjo dvodnevno kulturno prireditev v Senožecah - 15. Pastirske igre. Tradicionalne igre, katerih vodja je bil tudi letos predsednik društva Valter Cerkvonik, so začeli prirejati že leta 1995 z željo, da bi popestrili dogajanje v domačem kraju. Če je bila takrat, na začetku, glavna misel močno povezana s srečanjem rejcev drobnice, je bil letos namen iger zagotovo prijetno druženje... Nekaj o zgodovini in letošnjem programu iger sta na Radiu Koper povedala člana društva Bruno Kocjan in Mojca Može Škapin.

Petkovo prireditev 2. avgusta smo zvečer začeli v gasilskem domu. Bruno Kocjan je v goste povabil sežanskega slikarja Marjana Miklavca, ki nam je o sebi prikazal dokumentarni film, delo režiserja na TV Slovenija Jadrana Sterleta.

»Sem bolj čustven, ampak tekom dela slikar kritično gleda na svoje delo, mi dodalnice in v končni fazi

Po končanem predvanaju filma smo se ob 20. uri preselili v prijeten ambient domačije »Pri Micki Kovačevi«. Tam je lastnica domačije dr. Vlasta Meden Klavora gostila vnuka Rudolfa Cvetka, prvega prejemnika olimpijske medalje med Slovenci. Aleksander Cvetko in njegova žena Tatjana Rebolj Cvetko sta nam z diapozitivi in s pripovedovanjem orisala Cvetkovo vojaško in športno življenje in ga osvetlila z nam neznane strani. Aleksander Cvetko je z nami podelil tudi spomine na leta, ki sta jih preživela skupaj z Rudolfom Cvetkom. V spomin sta se mi vtisnila njegova pripoved o Cvetkovem vojaškem redu in disciplini, ki sta ga neprestano spremljala v njegovem življenju. Rudolf Cvetko je bil namreč prvi Slovenec, ki je osvojil olimpijsko medaljo. Na olimpijskih igrah v Stockholmu leta 1912 je kot član avstrijske sabljaške reprezentance osvojil srebrno medaljo v ekipnem tekmovanju s sabljo.

Težo dogodku na Vlastini domačiji sta zagotovo dala tudi dva gosta. Doc. dr. Tomaž Pavlin, univ. dipl. zgodovinar in sociolog s Fakultete za šport v Ljubljani, je povedal, da je bil po povabilu Slovenske Olimpijske Akademije eden izmed članov pripravljalnega odbora

Sodniki (člani ribiške družine Senožeče, v rumenem) in zmagovalci ribiškega tekmovanja v senožeškem Bajerju.

Domačinke, članice aktiva žena domačega kulturnega društva, ki so v stavbi krajevne skupnosti uredile tri razstave - razstavo peciva, razstavo zdravilnih zelišč in razstavo starih slik.

za postavitev doprsnega kipa Rudolfu Cvetku pred leti v Senožečah. O srečanju s sabljačem Cvetkom med študijem v Ljubljani na igralski akademiji pa je spregovoril tudi **Andrej Jelačin**. Cvetko je namreč Jelačina tam poučeval sabljanje. Jelačin je bil tudi eden izmed pobudnikov za postavitev Cvetkovega doprsnega kipa, ki smo ga v Senožečah odkrili leta 2000, ob 120. obletnici Cvetkovega rojstva, in ta dogodek slavnostno obeležili.

Zvečer so nam na prireditvenem prostoru nekdanje restavracije Adria zaigrali fantje iz ansambla »ADUT«.

Sobotni dan prireditve 3. avgusta so zjutraj začeli ribiči s tekmovanjem. Pomerilo se je 15 tekmovalcev. Zmagal je **Dušan Žvab** iz Sežane z ulovom šestih ribic v skupni teži skoraj kilogram. Člani ribiške družine pod vodstvom **Srečka Žvaba** so nam tudi letos skuhalo dober golaž pod vodstvom kuharice **Nade Premrl**. Domača ribiška družina deluje že 21 let in sedaj šteje 9 članov.

Že dopoldne ob 11. uri se je na spodnjem igrišču v Senožečah začelo tekmovanje v ulični košarki pod vodstvom **Amadeja Merviča**. Prijavilo se je 9 moštev. Zmagalo je moštvo »Strnad - Franetič« iz Komna, drugo mesto so zasedli fantje iz moštva »Outsiders« iz Postojne, tretje mesto pa je osvojilo moštvo »Hrašče«. V metanju trojk si je prvo mesto priboril domačin **Sašo Boštjančič**, drugo mesto je zasedel prav tako domačin **Klemen Delak**, tretje mesto pa je osvojil **Denis Kralj** iz Postojne.

Popoldne je ekološka kmetija domačina **Nika Medena** odprla svoja vrata in obiskovalcem ponudila na ogled svoje prostore, živali in opremo. Mladi gospodar **Ervin Martinčič** je obiskovalcem rade volje pokazal živali in opisal delo na njihovi kmetiji.

Punce iz Aktiva žena pri domačem KUD-u pod vodstvom **Brigite Bursy** so v prostorih senožeške krajevne skupnosti razstavile bogato zbirko peciva. **Verena**

Martinčič je pokazala na ogled svojo zbirko zdravilnih zelišč, **Marija Meden** pa je predstavila stare slike, ki jih vneto zbira že vrsto let.

Na ognjišču *Pr` Štefetovih*, ki nosi letnico 1840, last **Damijana** in **Lucije Stepančič**, sta članici aktiva žena **Marija Vodopivec** in **Milena Čotar** po starem nad ognjem v bakrenem loncu kuhali polento. Mladi gospodar je obiskovalcem povedal, da se je nekoč ob ognjišču zbiralo več generacij družine in si pripovedovalo zgodbe.

Obiskovalci so si z zanimanjem ogledali tudi etnološko razstavo, ki jo je pripravil senožeški zbiratelj starin **Valentin - Zdravko Čuk**. Med ogromno starinami, ki jih ima, sem si letos zapomnil zanimivo leseno napravo za pletenje vrvi.

V podjetju **Cimos** so tudi letos za obiskovalce popoldne organizirali dan odprtih vrat z vodenim ogledom tovarne. Obiskovalci so lahko videli visoko tehnološko razvit proizvodni center za obdelavo kovin - izdelavo delov za avtomobilsko industrijo.

Razvojno društvo **Bandera** iz Dolenje vasi je tudi letos obiskovalcem v prevozni krušni peči na prizorišču iger prikazalo, kako se je kruh peklo včasih. **Jože Femc** je zakuril peč, **Barbara Marinšek** pa je zamesila kruh. Obiskovalce je pritegnila tudi stojnica organizatorja iger, za katero so punce iz aktiva žena prikazale izdelavo »Dobrot po domače« in jih nudile v pokušino. Frtalja z zelišči in belo kafe **Irene Gerželj** in **Tatjane Rolih** sta marsikomu šli v slast.

Poseben čar prireditvi so prispevali člani društva *Doli iz Lokavca*, ki so s svojima dvema kočijama z vprežnimi konji prevažali obiskovalce po Senožečah.

Prireditveni prostor iger je kot vsako leto krasil mlaj, katerega so nekaj dni prej postavili domači gasilci pod vodstvom **Gorazda Gerželja**. Značilnost letošnjega

Članica aktiva žena na ognjišču
(črni kuhinji) kuhata polento
po starem.

mlaja je bila, da se za razliko nekaj dreves v preteklih letih pri podiranju ni prelomil.

Tradicionalno 23. srečanje harmonikarjev Primorske je letos speljala **Mirjam Može** s pomočjo znanega harmonikarja **Nika Polesa** in humorista **Igorja Malalana**. V igranju na diatonično harmoniko je tekmovalo 18 mladih in malo manj mladih harmonikarjev s Primorske. Tričlanska komisija je merila dolžino aplavza, ki so ga bili mladi godci deležni. Zmagal je domači harmonikar **Luka Može**. Drugo mesto si je priigral **Erik Fratnik** iz Kobdilja, tretje mesto pa je zasedel **Klemen Škrlič** iz Dan pri Divači.

Vse prisotne sta pred začetkom iger s svojim nagovorom pozdravila mlada članica društva **Jerneja Volk** in eden izmed pobudnikov iger **Andrej Jelačin**.

Uvodno pastirsko pesem »Planinska - Zakrivljeno palico v roki« je tudi letos ubrano ob spremljavi **Simona Novaka** zapel mladi domačin **Andrej Colja**. Igre so se začele, ko je pisec tega prispevka za revijo Kras **Andrej Škapin**, kot dolgoletni aktivni član KUD-a, prižgal pastirski ogenj.

Igre, ki sta jih kot vsako leto pripravila **Gregor Kocjan** in **Andrej Colja**, je ocenjevala sodniška trojka **Jure Zelen**, **Breda Vičič** in domači župnik **Pavel Kodelja**. Moštva so prišla, kot vsako leto, od vsepovsod. Poleg dveh domačih moštev »Čebelce« in »Snužejci« so prišli že tradicionalno moštvo »Oljka« iz Nove vasi nad Dragonjo in moštvo »Kekci« iz Postojne. Poleg teh pa sta sodelovali še moštvo »Mi bi vouco« iz Ilirske Bistrice in moštvo »Jelše pri Otočcu« z Dolenjske.

Letos plezanja na mlaj ni bilo. Zanimiva pa je bila tudi letos **spretnostna vožnja s karjolo**, ki pomeni redečo nit vseh Pastirskih iger. Zasnoval jo je znani pri-

morski humorist **Andrej Jelačin - Toni Karjola**, rojen pred 81. leti prav tu, v Senožečah. Omeniti moram, da je Jelačin letos uspešno v samozaložbi izdal svojo knjigo »Vse moje ljubezni«. V njej opisuje svoje življenje, ki ga je v glavnem posvetil gledališki dejavnosti.

Tekmovalci so morali prevoziti ovire s karjolo (samokolnico), v kateri je bil tekmovalec, ki je pol poti vožnje držal balo sena, pol poti vožnje pa je držal polno vedro vode. Čar vožnje pa je bil, da sta karjolo peljala dva tekmovalca hkrati - vsak z eno roko. Seveda so se pri tej igri zgodile razne za gledalce vesele nevšečnosti... Zmagala je ekipa Oljka, ki si je od Jelačina prislužila posebno nagrado, 5 litrov vina.

Tekmovalci so se pomerili še v sestavljanju hiše iz lesa. Na postavljeno »snužeško hišo« so morali postaviti še 6 kosov. Prve tri kose brez lestve, zadnje tri pa s pomočjo lestve.

Naslednja igra je bila »vasovanje«, v kateri so morali tekmovalci v domačih lesenih coklah postaviti bale sena in po njih je moral tekmovalec čim prej izročiti mladenki na okno snužeške hiše rožico.

Pri igri »kuharska štafeta« so morali člani drug drugemu med nogami prenesti kuhinjski valjar. Če je valjar padel na tla, so ga lahko pobrali le z dvema kuhalicama.

Zunaj konkurence je bila še posebej zanimiva igra, ko so trije iz publike morali v karjoli prepeljati Igorja Malalana okoli mlaja. Prvega voznika so sodniki diskvalificirali, ker je bila njegova vožnja prenevarna. Drugi voznik, domačin **Branko Mislej - Brencl**, se je fajn namučil, da je prišel do cilja. Zmagal pa je »nono« **Marko Lenček** iz Postojne. S sotekmovalecema se je neprestano smejal in po zmagi vzkliknil: »Ma kaj bo ta mladina!«.

Zmagovalci tekmovanja harmonikarjev z mentorjem Nikom Polesom.

Rdeča nit vsakoletnih Pastirskih iger je tradicionalna vožnja s karjolo. Fotografija: Bojan Orešnik.

V zadnji igri so tekmovalci vseh moštev naenkrat v velikem kupu sena iskali zvončke v balonih. Zanimivo v zvezi s to igro je bilo to, da smo naslednji dan, ko smo tekmovališče pospravljali, iskali preostale zvončke v senu celo z detektorjem za kovine in dejansko potrdili rek, ki pravi, da je nekaj težko iskati »kot iglo v kopici sena«.

Šesti so na koncu bili »Snužejci«, pete so bile »Čebel'ce«, četrte so bile »Jelše« z Dolenjske, tretji so bili »Kekci«, drugo mesto je osvojilo moštvo »Mi bi vouco«, absolutni zmagovalci 15. Pastirskih iger pa so bili fantje in dekleta iz skupine »Oljka« z Obale, ki so za nagrado dobili kraški pršut in pokal. Izkazali so se še posebej, ker so športno vsem sotekmovalnim moštvom, Andreju Jelačinu in Igorju Malalanu podarili vrečko soli iz sečoveljskih solin, pospremljeno z besedami »Pejte se solit!«.

Tudi same igre je vodil priznani primorski humorist Igor Malalan.

www.kud-senozece.si

Domače društvo lastnikov gozdov Vrhe - Vremščica skupaj z Zavodom za gozdove R Slovenije je tudi letos na prireditvi prikazalo, kako se opravi dnevni pregled in čiščenje ter nastavitev motorne žage ter točnost podiranja na balon. Predstavnikoma društva **Jasminu Jušiču** in **Petru Ferfili** je pomagal dogajanje strokovno komentirati predstavnik Zavoda za gozdove **Egon Rebec**.

Ekipa Mojce Može Škapin je tudi letos uspešno izpeljala bogat srečelov. Istočasno sta **Lijana Benčič** in Jerneja Volk poskrbeli, da je **Milivoj Škrlič**, potem ko je uganil višino obešenega pršuta, tega za nagrado tudi prejel.

Prireditev smo zvečer sklenili v plesnih ritmih ob zvokih ansambla **ROKA ŽLINDRE**.

Da smo tudi letošnjo prireditev lahko uspešno izpeljali brez vstopnine, se moramo zahvaliti vsem aktivnim članom društva, donatorjem in sponzorjem ter vsem, ki so nam podarili dobitke za srečelov, popestrili našo prireditev s svojimi razstavami in s prikazom različnih opravil ali kakorkoli drugače pomagali pri izpeljavi prireditve.

V današnjih časih pri naših igrah zagotovo pozitivno šteje tudi to, da nas je skoraj 100, ki brez kakršnega koli plačila pripravljamo te igre in jih tudi organiziramo, da poteka vse kar najbolje in »udarniško«, kot so včasih temu rekli.

Vsem v tem članku navedenim organizatorjem, pa tudi vse tistim, ki tukaj niso navedeni, so pa s svojim prostovoljnim delom k uspešni izpeljavi iger tudi prispevali, hvala!

Kulturno društvo letos praznuje 40. obletnico svojega delovanja. In prav je, če pripisem, da je letos društvena sekcija mladih prejela Plaketo občine Divača. V utemeljitvi zanjo je med drugim tudi napisano, da je nagrada rezultat uspešnega vnašanja mladostniškega utripa v kraj na več področjih...

Andrej Škapin, KUD Pepca Čehovin Tatjana, Senožece
 Avtor vseh fotografij, razen fotografije št. 8, je Andrej Škapin.

65-letnica ustanovitve in 50-letnica poimenovanja Kosovelove knjižnice Sežana

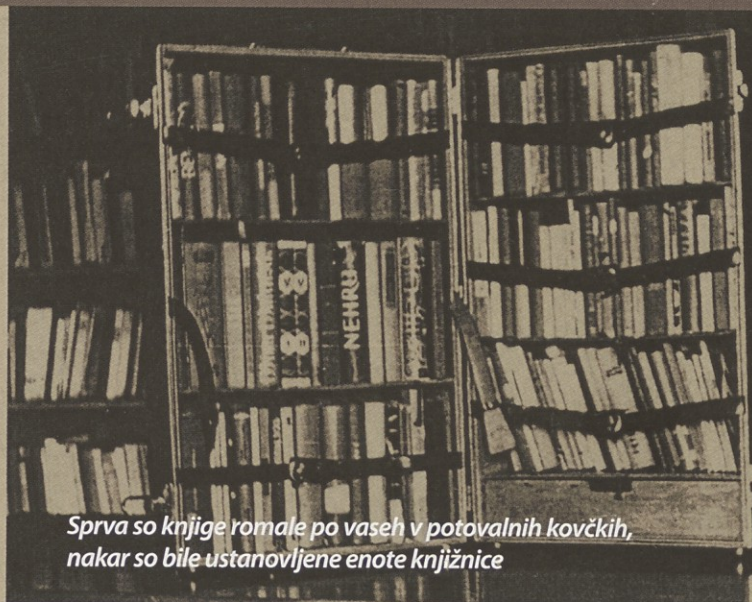
LUČKA ČHOVIN JE POSTAVILA TEMELJE SODOBNI KNJIŽNICI

Magdalena Svetina Terčon

Knjiga ima dolgo zgodovino, skozi katero je spreminjala obliko, ne pa namena - posredovati znanje. Najbrž je najprej obstajala kot živa knjiga - ko še ni bilo pisave, so ljudje prenašali svoja spoznanja po ustnem izročilu. Sporočila so lahko kasneje prebirali v obliki 'risb' in 'slik' na lesenih, glinenih ploščah, papirusovih zvitkih, pergamentu in papirju, dokler nas ni razvoj pripeljal do elektronskih knjig. Upam, da prihodnost knjige ne bo zašla v smer, kakršna je opisana v romanu Rayja Bradburyja Fahrenheit 451 (Knjige predstavljajo zlo, ker spodbujajo razmišljanje - zato jih je treba uničiti.)

S pojavom knjige so se pojavile tudi knjižnice, ki so imele poseben status - status svetišča. V njih je bilo shranjeno znanje neke civilizacije. Tudi knjižnice so se spreminjale. Od zaprtega k odprtemu sistemu. Tako se je danes v splošnih knjižnicah, med katere spada tudi Kosovelova knjižnica Sežana s svojimi enotami v Komnu, Divači in na Kozini, mogoče povsem normalno sprehajati med knjižnimi policami in brskati po gradivu.

Zametki knjižnice v Sežani segajo v sredino 19. stoletja, verjetno v leto 1851, o čemer priča dokument, ki ga je v tržaškem arhivu našel dr. Branko Marušič in ga ob 35-letnici poslal sežanski knjižnici. Predsednik knjižnice je bil Alojz Polley, člana izvršnega odbora pa sta bila dr. Karel Lavrič, takratni državni pravnik v Sežani in govornik na sežanskih taborih, in Ferdinand Mahorčič, takratni sežanski župan. Enaindvajsetega januarja 1873 je bila ustanovljena Narodna čitalnica, ki je imela tudi svoja pravila. Zapisal jih je Bojan Ternovec, svetnik tržaškega cesarsko-kraljevega deželnega sodišča.

Sprva so knjige romale po vaseh v potovalnih kovčkih, nakar so bile ustanovljene enote knjižnice

Kljub temu, da so številna društva, ki so začela nastajati proti koncu 19. stoletja, imela svoje knjižnice, je sežanska knjižnica postajala vse bolj pomembna. Njen razvoj je preprečila 1. svetovna vojna. Po njej je bil vodja sežanske knjižnice učitelj Jože Pahor. Med fašizmom je bilo veliko knjig uničenih, veliko pa so jih ljudje rešili, ko so jih poskrili po svojih domovih. Nekatere so celo zakopali. Po končani vojni so ljudje ponovno poiskali knjige in jih izročili ljudski oblasti, vendar so vrata knjižnice ponovno odprli šele leta 1947. Poslanstvo Jožeta Pahorja je nadaljeval predsednik Prosvetnega društva Miro Kranjec.

Trinajstega februarja 1963 je knjižnica v Sežani dobila ime Kosovelova knjižnica Sežana, ki ga nosi še danes.* Petnajstega novembra 1965 je postala ravnateljica knjižnice Lučka Čehovin, ki je postavila temelje sodobni knjižnici. V času njenega delovanja do leta 2001 je knjižnica razširila svojo dejavnost tudi zunaj Sežane. Sprva so knjige romale po vaseh v potovalnih kovčkih, nakar so bile ustanovljene organizacijske enote v Komnu, Divači, Dutovljah in na Kozini. V Dutovljah enota ni zaživela, zato so jo kmalu ukinili. Od leta 2001 do 2012 je knjižnico vodila Nadja Mislej-Božič. V tem času sta knjižnici v Divači in na Kozini dobili nove prostore, oblikoval pa se je tudi oddelek v Senožečah. V letu 2012 je vodenje prevzel Bojan Kavčič, ki je opravljal vlogo vršilca dolžnosti, v začetku leta 2013 pa ga je zamenjala Magdalena Svetina Terčon.

Z razvojem knjižnice se je povečalo tudi število zaposlenih, kar je bilo nujno potrebno tudi zaradi naraščanja števila uporabnikov, gradiva in nalog, ki jih mora opravljati knjižnica kot sodobna bibliotekarska in informacijsko-dokumentacijska ustanova.

Letos je Kosovelova knjižnica Sežana praznovala 65-letnico ustanovitve in 50-letnico poimenovanja. Tej obletnici so bile posvečene številne dejavnosti od februarja do maja 2013, namenjene vsem uporabnikom naše knjižnice, od najmlajših pa do starejših.

Uvod v praznovanje sta predstavljali dve akciji - literarni natečaj za osnovnošolce z naslovom Moja

Kolektiv Kosovelove knjižnice med ravnateljstvom Lučke Čehovin ob 70-letnici Toneta Pavčka po kulturnem večeru z njim in s slikarko Marjanco Jemec.

Kolektiv Kosovelove knjižnice danes, fotografiran v Mladinskem oddelku (prva z leve v prvi vrsti direktorica mag. Magdalena Svetina Terčon).

knjižnica in natečaj I-pad v knjižnici - knjižnica na I-padu, s katerim smo želeli predvsem mlade poučiti o novih tehnologijah.

Posebej slovesno je bilo v knjižnici v maju. Uvod je zaznamoval izid publikacije, ki je pod naslovom »Kosovelova knjižnica Sežana 1963–2013 (1948–2013)« izšla kot priloga občinskemu glasilu Kraški obzornik.

Skupina osnovnošolk in osnovnošolcev je pod mentorstvom strokovnih delavk Marije Godnič in Maje Razboršek predstavila vodnik »KrižemKras ... po Sežani«. Ta je sovpadel s predstavitvijo knjige Janka Kastelica »Sežana, ljudje in kraji skozi čas«. Tako mladi ustvarjalci kot tudi Janko Kastelic, sicer slikar, so nam predstavili razvoj Sežane in znane Sežance, ki so (so)oblikovali kulturno, družbeno in gospodarsko podobo Sežane. Obe deli sta bili prvič predstavljeni 16. maja 2013 v prostorih naše knjižnice. Vodnik »KrižemKras ... po Sežani« sta v zadnjem tednu maja knjižničarki predstavili tudi osnovnošolcem.

V začetku maja smo v prostorih Kosovelove knjižnice Sežana pripravili dve razstavi: »Pozabljeno v knjigah« in »Pozabljeno v knjižnici«. V oddelku za leposlovje smo razstavili predmete, ki so jih strokovni delavci našli v izposojenih knjigah (računi, nakupovalni sezname, bralna znamenja, razglednice, fotografije, izvezeni ali kvačkani prtički ...), v oddelku s strokovnim gradivom pa smo razstavili predmete (oblačila, dežnike, igrače, rokavice, šale ...), ki so jih obiskovalci pozabili v knjižnici. Kdor je prepoznal svoj predmet, ga je ob koncu razstav, ki sta trajali ves mesec, lahko odnesel domov.

Prav tako smo v začetku maja izpeljali mesec dni trajajočo akcijo »Sposodi si knjigo, preberi jo in vrni na mesto, kjer si jo dobil«. 42 knjig, ki smo jih vzeli iz skladišča in jih lahko pogrešamo, smo postavili na označena mesta v prostorih Občine Sežana, Slaščičarne Klavdija, Kosovelovega doma, Mladinskega centra Podlaga in Višješolskega središča. Obiskovalci so si lahko knjige sposodili in jih vrnili na isto mesto. Akcija je uspela, saj smo dobili več vrnjenih knjig, kot smo pričakovali. Od 42 knjig, kolikor smo jih izposojali na tak način, smo dobili vrnjenih 31 knjig.

V petek, 24. maja 2013, pa je bila osrednja prireditve ob obletnici s pričetkom ob 19. uri. Na prireditvi, ki je bila odlično obiskana, so program sooblikovali direktorica Magdalena Svetina Terčon in zaposleni, gojenci Glasbene šole Sežana, župan Davorin Terčon, pesnik Ciril Zlobec, prevajalka Jolka Milič, režiser Jadran Sterle s predstavitvijo filma o zgodovini knjižnice ter povezovalki, dijakinji Šolskega centra Srečka Kosovela Sežana, Nina Mohorčič in Urška Orel. Ob prireditvi smo predstavili tudi knjigi misli Srečka Kosovela »Ne vprašaj me, kaj je življenje, živi!« in »Misli in prebliski in še marsikaj«, ki jih je zbrala in uredila Jolka Milič. Pri skupini Novi kolektivizem smo ob obletnici izdali tudi novo razglednico.

V petek, 31. maja 2013, smo organizirali še Dan odprtih vrat in Čajanko. Na Mladinskem oddelku so vse jutro potekale ustvarjalne delavnice, na Oddelku za odrasle pa smo poskušali predstaviti delo v knjižnici. Pokazali smo, kakšno je strokovno delo knjižničarjev in bibliotekarjev, kako je knjižnica urejena in kaj vse lahko v njej najdejo uporabniki, vodstveni delavci javnih zavodov in člani Sveta knjižnice pa so se na povabilo preizkusili v izposoji knjižničnega gradiva. Popoldne smo v čitalnici Kosovelove knjižnice v Sežani organi-

Prevajalka in literarna kritičarka Jolka Milič in Ciril Zlobec po svečanosti ob 50-letnici poimenovanja sežanske knjižnice v Kosovelovo knjižnico

zirali Čajanko. V ta namen smo čitalnico spremenili v plažo. V sproščenem vzdušju so se na literarnem branju na Čajanki predstavili člani naše knjižnice, ki tudi literarno ustvarjajo. Strokovni delavci pa so njim in obiskovalcem postregli s čajem in z drobnim pecivom. Svoje literarno delo so predstavili: Marij Čuk, Jasna Jurečič, Eda La Vita, Zlatka Obed, Primož Sturman, Sanja Širec, Tomaž Švagelj, David Terčon in učenki Urška Novak in Nina Ivanovič iz OŠ Dragomirja Benčiča Brkina Hrpelje-Kozina.

V letih, odkar deluje knjižnica, se je utrnilo veliko utrinkov, s katerimi je nemogoče zapolniti nekaj vrstic, zato čakajo v oddelku domoznanstva, da jih bomo zbrali in uredili v obsežen zbornik, v katerem bomo dali ustrezno mesto dogodkom in ljudem, ki so jo sooblikovali.

To je ena izmed prednostnih nalog Kosovelove knjižnice Sežana, pred katero so novi izzivi, ki jih prinašata sedanost in prihodnost. Slediti mora okolju, v katerem deluje, in stroki, ki se hitro spreminja, kot se spreminjajo vse stroke. Upamo pa lahko le, da bo kljub razvoju novih tehnologij knjižnica ostala tisto, kar je bila ves čas - prostor, v katerem se doma počutijo vse generacije obiskovalcev. Nič ni namreč lepšega kot slišati iz študijske sobe mladostniški smeh ob pavzi, šelestnje časopisov in revij v čitalnici, listanje po knjigah v mladinskem in otroškem oddelku, zvoke tipkovnic ob računalnikih, informacije v domoznanskem oddelku in povpraševanje po storitvah ob knjižničnem pultu kakor tudi izmenjavo mnenj na številnih javnih prireditvah in po njih ...

* Povzeto po: Pavel Skrinjar: Sežana - sonce nad prestolnico Krasa.

Mag. Magdalena Svetina Terčon, direktorica Kosovelove knjižnice Sežana

Dve knjižni izdaji Kosovelove knjižnice Sežana

»JAZ SEM CELICA
V ORGANIZMU VESOLJA.
KAJ ČE JE SVETLA LUČKA
MOJ DUH?«

(Srečko Kosovel)

Magdalena Svetina Terčon

Ob 65-letnici ustanovitve in 50-letnici poimenovanja Kosovelove knjižnice Sežana pa tudi ob bližajoči se 110-letnici rojstva pesnika Srečka Kosovela je omenjeni javni zavod izdal dve knjižici misli iz zakladnice ustvarjanja Srečka Kosovela, ki jih je zbrala in uredila Jolka Milič. Knjižici sta bili predstavljeni na osrednji prireditvi ob obletnici knjižnice, 24. maja 2013, v Sežani.

Prva zbirka manjšega formata (11x15 cm, 68 strani) je izšla pod naslovom **Ne vprašaj me, kaj je življenje, živi!**, druga zbirka, obsežnejša, pa je izšla pod naslovom **Misli in prebliski in še marsikaj**. Obe obsegata misli, ki jih je Jolka Milič zbrala iz obsežnega opusa pesnika Srečka Kosovela in jih uredila ter razvrstila po abecedi.

Ne vprašaj me, kaj je življenje, živi!

Že sam naslov prve zbirke nam pove, da je knjiga namenjena mladim bralcem, ki Srečka Kosovela, če jim je le pravilno predstavljen, vzamejo za svojega. Mladi od nekdanj radi zbirajo misli velikih ljudi, bodisi pevcev, znanstvenikov, filozofov bodisi pesni-

Prevajalka in literarna kritičarka Jolka Milič iz Sežane, ki je uredila obe knjigi, med predstavitvijo misli Srečka Kosovelova... - Fotografija: Bor Terčon

Najnovejši knjigi Jolke Milič na prodajnem pultu. Arhiv Kosovelove knjižnice Sežana.

kov in si jih zapisujejo v zvezke med svojo učno snov. Prav gotovo se bo v kakšnem zvezku, kajti računalniška doba kljub vsemu še ni tako globoko zaorala v učni proces, poslej našla tudi katera izmed Kosovelovih misli, kot so na primer: »Dolgi romani? Čemu? Danes živijo ljudje tako malo časa, da bi jih niti ne mogli prečitati.« (Kako prikladen izgovor za tiste, ki ne marajo brati.) ali »Kar sem - sem, kar nisem - ne bom.« ali »Med menoj in svetom je prostor, prazen prostor«. Vse misli so ujete med platnice, na katerih je upodobljen Kosovelov portret mladega Blaža Živca. Leta 1984, ko je portret nastal, je bil Blaž, danes študent, še sedmošolec.

Misli in prebliski in še marsikaj

Druga zbirka je obsežnejša. Opremljena je s fotografijami iz družinskega albuma, s portreti mladega pesnika, ki so jih upodobili slikar Krištof Zupet na naslovnici, tržaški kipar in slikar Bruno Chersicla in mladi, že omenjeni Blaž Živec.

Da bi bralci čim več izvedeli o Srečku Kosovelu in njegovi poeziji pa tudi o dojemanju te poezije skozi čas, je urednica Jolka Milič mislim dodala še Srečkovo pismo bratu Stanetu, v katerem mladi pesnik poroča o dograditvi družinske hiše v Tomaju. Iz njega razberemo tudi njegove načrte in poglede na ustvarjalnost. Iz pisma preveva globina duhá mladega Srečka in tudi spoznanje, da se je v slovenski miselnosti od tistega časa kaj malo spremenilo - tudi v literarni kritiki.

Tudi sodobni kritiki lahko očitamo podobno pomanjkljivost, kakršno je mladi pesnik zapisal o prebiranju Kritike: »Zadnje Kritiko sem prejel. Prečital sem vse številke še enkrat in opazil, da ta ogenj malo poje. Bojim se zanj, ker se mi zdi, da manjka posebno v

zadnji številki slednja razboritost. /.../ Kar kritiki manjka, je ogenj in bič.«

Jolka Milič je knjigi dodala še ponatis njenega Barvnega spektra Kosovelove poezije, ki je izšel že v 52. številki Primorskih srečanj leta 1985, v katerem zanika 'načelno brezbarvnost' Kosovelove poezije, za kakršno jo je označil Taras Kermavner. Avtorica ugotavlja, da je pesnik v svoji poeziji omenjal kar 2655 barv, in svoje trditve utemeljuje s primeri.

V prispevku Literarna uganka piše o tem, da je prvi prevod poezije Srečka Kosovelova izšel v dunajski reviji Europäische Lyrik der Gegenwart 1900-1925 / in Nachdichtung von Josef Kalmer leta 1927. Ta izvod hrani tudi sežanska knjižnica. Podaril ji ga je Ravel Kodrič, tržaški pianist, prevajalec, publicist in ljubitelj Kosovelova. Polega poezije mladega pesnika so v tej antološki zbirki izšle še pesmi Alojza Gradnika, Milana Jarca in Frana Albrehta. Revija je dokaz, da je bil Srečko Kosovel evropski že pred 85. leti.

Avtorica dodaja še svoje hudomušno razmišljanje o kipu, ki stoji pred Ljudsko univerzo v Sežani in opozorilo, toda to je že druga zgodba ...

Jolka Milič je z omenjenima cenovno ugodnima knjigama želela obogatiti ponudbo v Kosovelovi domačiji in približati Kosovelu bralcem. Pokazala pa je veliko več - ne samo, da podrobno pozna Kosovelovo poezijo, pač pa tudi, da ji je dobro poznan tudi duh sodobnega mladega človeka - predvsem pa njeno bogato poznavanje literature. Njej na kožo je pisana Kosovelova misel: »Ti si kot pesem, tvoja vsebina se ne da povedati.«

Petintrideset let glasila

Osnovne šole Col »Javorjev list«

KUHANO, PEČENO - NA MIZO PRINEŠENO

Dušica Kunaver

Col je vasica, ki stoji tam, kjer je bil nekdanj - col, kjer se je plačevalo colnino - cestnino, carino, mitnino; kjer je bila v času avstro-ogrske monarhije mitnica na prehodu iz dežele Kranjske v deželo Primorsko. Na tem obmejnem kraju nad Ajdovščino je nastala vasica, ki je zrasla v vas in dobila osnovno šolo že sredi 19. stoletja. Vse do danes je ta osnovna šola središče dogajanja; ne le v vasi Col, ampak v celotnem šolskem okolišu.

Osnovna šola Col ima za seboj že 35-letno tradicijo raziskovanj svojega okoliša in je doslej izdala že 35 številčk šolskega glasila JAVOROV LIST. Kot 35. številka tega glasila je letos izšla brošura, pravzaprav prava knjiga, z naslovom KUHANO - PEČENO, NA MIZO PRINEŠENO. Vsebina te dragocene knjižice je mnogo globlja, širša in bogatejša, kot izraža njen naslov. Ne opisuje le življenja ob *praznični mizi*, ampak opisuje tudi življenje ob *prazni mizi*.

V prvem poglavju, pod naslovom »Kruh, ki ni bil naš vsakdanji«, knjiga prinaša pretresljive pripovedi vaščanov, ki so bili pred sedemdesetimi, osemdesetimi in devetdesetimi leti sestradani, prezeblji, zatirani otroci. Današnji šolarji colske šole so zapisali pripovedi teh nekdanjih pastirčkov in pastiričk, ki danes z ganljivo preprostimi besedami pripovedujejo resnico o svojem otroštvu: »Enajst otrok nas je bilo v hiši ...«, »Mama je kruh spekla le trikrat na leto...«, »Otroke so nas dali služiti ...« Pripovedovalci teh zgodb so zagotovo zadnje priče življenja starosvetne slovenske vasi, to so zadnji pastirji, zadnji mlatici s cepci, zadnje žanjice s srpi, zadnji kosci s kosami. **To so zadnji poznavalci nepisanih pravil trdega življenja, ki ga je dolga stoletja v teh krajih narokovala »raztrgana sivka Beda«.**

Colski šolarji so v vsebini svoje knjige pod vodstvom mentorjev opisali praznično mizo, ki je tudi v teh

KUHANO, PEČENO - NA MIZO PRINEŠENO ...

JAVOROV LIST – 35. leto izhajanja

TEMATSKA ŠTEVILKA V OKVIRU PROJEKTA
»KUHANO, PEČENO – NA MIZO PRINEŠENO.«

Šol. leto: 2012/13

Naslovnica glasila »Javorjev list« št. 35

Naslovnica prve številke glasila iz leta 1978

leto: 1

številka: 1

Pogled na Osnovno šolo v Colu nad Ajdovščino.

revnih krajih imela zelo določena pravila. Ob mizi pa so opisali še letne, življenjske in delovne šege v vsem času, od svečnice, pusta in posta, velike noči do božiča in svetih treh kraljev, vmes pa je opis praznovanja godov in kolin, pa opis košnje in dela v gozdu.

Težko bi naleteli na knjigo, ki bi imela toliko avtorjev in v kateri bi bilo na skromnih sto straneh zbranih toliko podob življenja nekega okraja. Ta knjiga je mala enciklopedija, konglomerat, mozaik sporočil, ki so jih povedali mnogi pripovedovalci in zapisali številni mladi zapisovalci. Nekatere pripovedi obsegajo celo stran, nekatere le dva do tri stavke, iz vseh pa zvemo, kdo je bil pripovedovalec in kdo zapisovalec - dragocena dokumentacija življenja!

Ta knjižica bo še poznim rodovom pripovedovala resnično zgodbo življenja, ki je bilo v hribovitem svetu okrog Cola zares trdo, a ustvarilo je vsega spoštovanja vredne odporne in trdožive ljudi. Koliko moči je moralo biti v drobnem, sestradanem osemletnem osirotelem dekletcu, da je zmogla premagovati težo svojega vsakdana: *»V svojih otroških letih sem se le enkrat do sitega najedla kruha. Bilo nas je devet otrok. Tri leta sem imela, ko mi je umrla mama, potem je umrl še brat ... Ko sem imela osem let, mi je umrl še tata. Sedmim siroticam so določili skrbnika. Dali so nas služiti. Vsak dan sem jokala ... /.../ Megla se je spustila, zašla sem. Zdrsnilo mi je v neki drči. Kako sem se takrat bala volka. Klicala sem. Slišali so oddaljene klice in neki možakar me je šel ponoči iskat. Pripeljal me je v hišo, mačeha me je pa še naklestila. /.../ Pasla sem deset glav živine. Ko mi je žival ušla, se nisem upala priti v hišo. Prespala sem zunaj. Bila sem tako lačna, da sem se tresla. Gospodar me je tako stepel, da je šibo zlomil na meni. Dali so mi jesti repo, a sem jo od vsega hudega izbruhala ...«* Tako je Urška Kobal, rojena leta 1930, učenki Maruši Sajevec pripovedovala svojo

zgodbo (tu je objavljena v skrajšani obliki) in še dodala: *»Ko danes gledam svoji pravnukinji, stari devet in dvanajst let, pomislim, kaj vse sem jaz pri teh letih že prestala. Za kruh bi šla ne vem kako daleč, da bi ga le dobila.«*

Knjižica KUHANO PEČENO - NA MIZO PRI-NEŠENO bi morala priti v vsako šolsko knjižnico v naši deželi. Berejo naj jo današnji mladeniči in mladenke, ki so že skoraj povsem izgubili stik z zemljo ne po svoji krivdi. Naj zvedo, kakšna dragocenost je košček kruha - če ga ni! Ena izmed posebnosti te knjige je tudi v tem, da imajo v njej besedo učenci in njihovi dedki in babice. Tudi risbe in fotografije so delo učencev pod mentorstvom likovne pedagoginje Silve Karim. Za njeno ime in za imena ostalih učiteljev - mentorjev (Franc Černigoj, Irena Saksida, Andrejka Repič, Lilijana Nabergoj, Jasmina Likar Štinjek) zvemo le iz uvodnih besed in iz podatkov o knjigi. Učitelji so se umaknili iz vsebine knjige in s tem pokazali, kaj vse zmorejo učenci, če učitelji pravilno usmerjajo njihov mladi energetske naboj. Vsem slovenskim učiteljem ta knjiga zato sporoča dragoceno učiteljsko modrost: Učitelj v razredu ne sme biti prva violina! Igrati mora orkester, ne dirigent!

Na osnovni šoli Col učitelj Franc Černigoj, slavist, pisatelj in pesnik s svojimi kolegi in kolegicami že nekaj desetletij vodi zbiranje in izdajanje ljudske dediščine na območju Gore in Dežele, kakor domačini imenujejo te svoje kraje. Nadvse razveseljivo pa je vedeti, da je v naši deželi vse več šol, ki bogatijo učno snov z žlahtnostjo vrednot, ki so zrastle iz naše zemlje in usmerjajo mladi- no k ljubezni do domače dežele in k spoštovanju tujih dežel.

Zgodovinski roman Vasja Klavore

KRALJEVA GORA

Uredništvo

Pri Cankarjevi založbi je izšel zgodovinski roman Vasje Klavora z naslovom »Kraljeva gora«. Njen avtor se po končani karieri zdravnika - kirurga posveča tudi pisanju. Po več uspešnih knjigah s tematiko iz prve svetovne vojne na Primorskem je napisal zgodovinski roman. Knjiga je preplet zgodovinskih dejstev in avtorjeve pripovedne fantazije, ki temelji na Zgodovini Langobardov Pavla Diakona (Paulus Diaconus).

Leta 568 so se Langobardi, ki so tisti čas živeli v Panoniji, odločili za množično selitev proti jugozahodu. Ko so prišli do skrajne meje Italije, se je njihov kralj Alboin povzpel na goro in se zazrl proti pokrajini, kamor je vodil svoje osvajalce. Tam si bo pokoril mesto za mestom, vse do Milana, v Veroni pa se bo zapečatila njegova usoda, ki si jo je nevede začrtal ob svoji poroki z Rosimundo, hčerjo ubitega gepidskega kralja...

Po mnenju urednika Klavorovega romana »Kraljeva gora« Zdravka Duše je knjiga na zgodbeni ravni polna presenetljivih obratov, zapletov in maščevanj ter ponuja zanimivo branje...

Naziv Kraljeva gora lahko označuje samo vrh z razgledom proti Italiji od Ljubljanske kotline in skozi Vipavsko dolino, zato izročilo domneva, da je to lahko Križna gora nad Podkrajem blizu Cola na Trnovskem gozdu.

Iz spremnega informativnega gradiva h Klavorovemu romanu razberemo, da so v času Justinjanove rekonkviste, ponovne osvojitve muslimanskega in mavskega ozemlja na Iberskem polotoku, vojaško pobudo na Apeninskem polotoku med leti 541 in 548 prevzeli Ostrogoti pod poveljstvom kralja Totila. Zaradi bizantinskih porazov je Justinjan zamenjal Belizarja z Narzesom, ki je sprva porazil oziroma ubil Totilo v bitki pri Tagini leta 552 in nato dokončno premagal Ostrogote leta 553 v bitki pri Mons Leatorius na pobočju Vezuva. Po zmagi si je Narzes nabral veliko bogastvo, zaradi česar je nastala med Rimljani velika zavist. Zato so Narzesa naznanili cesarju Justinu (ki je umrl leta 565), češ da Narzes vlada kot samodržec. Zaradi tega je cesar na Narzesovo mesto poslal prefekta Longina, Narzes pa se je umaknil v Neapelj in nato kmalu po tem poslal Langobardom v Panonsko nižino sla z naročilom, naj zapustijo ravna polja v Panoniji in naj se polastijo Italije, ki da je polna zakladov. Obenem pa naj bi jim poslal najrazličnejše vrste sadja in vzorce drugih pridelkov, ki so jih takrat gojili v Italiji.

Po mnenju modernega zgodovinopisja je legenda o Narzesovem povabilu napačna. Misel na Italijo je

lahko pospeševala tudi bizantinska politika in pritegnitev Langobardov v boje za Italijo, med drugim pa morda tudi ženitev Audoina s članico amalske dinastije... Podlaga za oblikovanje sporočila pri Pavlu Diakonu pa je, seveda, posnemanje biblijske pripovedi o obljubljeni deželi.

Poleg tega pa: zakaj bi Narzes poklical oziroma povabil Langobarde, če ni maral njihovega načina življenja? Na to kaže namreč zapis, ki pravi, da je Narzes po zmagi nad Totilo hitro odslovil langobardske oddelke, ker so - neglede na druge neprimernosti njihovega načina življenja - požgali vse hiše, na katere so naleteli, in posiljevali žene, ki so pobegnile v svetišča, vendar je Narzes tem oddelkom kljub temu v nagrado podaril veliko vsoto denarja. Langobardske oddelke je Narzesu poslal za pomoč kralj Audoin v letih od 550 do 552.

V 26. poglavju druge knjige Pavel Diakon navaja še vrsto zaveznikov, ki si jih je Alboin nabral, saj je Italijo želel zasesti s čim več vojaki (Gepide, Bolgare, Sarmate, Panonce, Suebe, Noričane in Sase, na čigar ozemlje sta kralja Frankov Klotar in Sigisbert naselila Suebe).

Poleg vabljuje Italije je eden izmed vzrokov za selitev Langobardov postalo tudi neprijetno obrsko sosedstvo v Panoniji. Pavel Diakon opisuje prijateljsko pogodbo med Langobardi in Obri, ki je določala dvestoletno obdobje medsebojnega nenapadanja in zavezništvo ter možnost vrnitve Langobardov v Panonijo, če bi jim v Italiji ne bi bilo všeč. Toda v resnici je že proti koncu 6. stoletja začelo prihajati do prvih medsebojnih bojev med Langobardi in Obri.

Potovanje oziroma preselitev vsega langobardskega ljudstva naj bi se začela dan po veliki noči v aprilu leta 568. Dan pred odhodom so Langobardi opravili kolektivni krst, kar je bilo pri arijcih zaradi sklica vsega ljudstva nekaj običajnega. Mogoča pa je tudi simbolična razlaga tega datuma, saj je to posnemanje dneva odhoda Izraelcev iz Egipta... Pri tem se pojavlja vprašanje, zakaj naj bi Langobardi v letu 568 prišli oziroma osvojili

Prihod Langobardov s severa Evrope v drugi polovici 4. stoletja v Panonijo in njihova preselitev v aprilu 568 pod kraljem Alboinom v provinco Venecijo v Italijo.
Vir; Wikipedia, prosta enciklopedija:
(<http://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Langobardi.jpg>)

ozemlje le do Furlanije, če so v letu 569 bliskovito napredovali po Italiji.

Po legendi se je Alboin, ko je prispel s svojim ljudstvom do skrajne meje Italije, povzpел na goro in si z nje ogledal Italijo (Ta pripoved spominja na zgodbo o Hanibalovem prehodu čez Alpe, s katerih si je ogledal Italijo). Vprašanje o Kraljevi gori (ime Kraljeva gora so dali Italijani sedanjemu Nanosu) je povezano z domnevami o langobardski poti v Italijo...

Pri tem je treba upoštevati tri podatke Pavla Diakona, ki piše, da so Langobardi prišli iz Panonije, da so vstopili v Italijo na območju province Venecija in sicer na območju mesta oziromas trdnjave Čedad, in da je na območju, kjer se Italija dotika Panonije, širok in zelo raven dohod. Odprt dohod je mogel pomeniti le Vipavsko dolino, katere južni del je spadal k Istri, zato se je zanj uporabljalo tudi ime »istrski dohod«. To pot so Langobardi poznali že iz časov svojega zavezništva z Bizantinci. Sâmo ime Kraljeva gora more tako pomeniti le nek vrh z razgledom proti Italiji ob cesti od Ljubljanske kotline in skozi Vipavsko dolino.

Pri prihodu v provinco Venecijo je to ozemlje Alboin zaupal svojemu nečaku Gisulfu, ki si je lahko izbral tudi rodove (=fari), ki bodo živeli v tej pokrajini, poleg tega pa je dobil tudi čredo plemenitih kobil.

Alboin je zavzel Vincencijo, Verono in vsa druga mesta Venecije razen mest Patavium (Padovo), Mons Silicis (Monselice) in Mantovo. Septembra 569 je Alboin zavzel Milano in za tem osvojil vsa mesta Ligurije, ne pa mest, zgrajenih ob morju.

Do osvojitve Milana je prišlo leto in pet mesecev po vdoru Langobardov v Italijo. Zaradi skromnega uspeha se je pojavila domneva, da je do vdora prišlo šele leta 569, vendar je ta trditev v nasprotju z vsem langobardskim in italjskim izročilom.

Več kot tri leta (število 3 je tako imenovano »sveto« število in je pogostokrat uporabljeno v opisih obleganj, zato ni zanesljivo), nekako do leta 571 je Alboin oblegal mesto Ticinus (Pavio) in v tem času zasedel

območje vse tja do Tuscije, razen Rima, Ravene in nekaterih utrd ob obali. Zagotovo pa je osvojil vso zgornjo Italijo

Alboin je vladal do približno maja ali junija leta 572, ko ga je ubila njegova žena Rosimunda. Vzrok za umor je bilo Alboinovo siljenje Rosimunde, naj pije iz čaše, ki jo je dal Alboin narediti iz lobanje Rosimundinega očeta... Ob tem dogodku je Rosimundo prevzela želja, da maščuje očetovo smrt. V ta zločin je pritegnila Alboinova mečenosca Helmigisa in Paredea. Paredeo je langobardskega kralja Alboina ubil, ko je ta opoldne zaspal... Po umoru se je prestola poskušal polastiti Helmigis, vendar mu to ni uspelo, saj so ga zaradi kraljevega umora Langobardi hoteli ubiti. Rosimunda je zaradi tega prosila Longinusa, perfekta v Raveni, naj pošlje ladjo, ki bo njo, njenega novega moža Helmigisa, langobardski zaklad in kraljevo hčerko Alpsuindo odpeljala na varno. Po prhodu v Raveno je Longinus začel nagovarjati Rosimundo, naj usmrti Helmigisa in se poroči iz njim. To je Rosimunda tudi storila in Helmigisa zastrupila. Vendar je Halmigis začutil, da je zastrupljen ter Rosimundo prisilil, da je strup popila tudi ona. Ko sta Rosimunda in Helmigis umrla, je perfekt Longinus hčerko umorjenega langobardskega kralja Alboina Alpsuindo in langobardski zaklad poslal cesarju v Konstantinopol.

Po Alboinu je bil za kralja Langobardov izvoljen Klef (572-574), ki pa so ga poldrugo leto za tem tudi ubili... Sledilo je desetletno brezvladje (574-584), v katerem je vsak vojvoda vladal svojemu ozemlju. To je bil čas velikih sprememb. Veleposestnike oziroma latifundiste so pregnali ali pobili, preostali posestniki zemlje pa so morali plačevati »tretjine« po pravu o vzdrževanju vojaških gostov.

**Knjigo Vasje Klavora »Kraljeva gora«
je mogoče naročiti na spletni strani www.emka.si
ali po telefonu na brezplačno številko
080 12 05 za ceno 29,95 €.**

Zavest, da premalo poznamo svojo domovino, da jo premalo cenimo, mi je spodbudila odločitev, da delo ponudim v branje širšemu krogu ...

ŽIVLJENJE NA KRASU V PRETEKLOSTI

Mira Cencič

V samozaložbi avtorice doc. dr. Mire Cencič iz Šempetra pri Gorici je nedavno izšla njena knjiga »Življenje na Krasu v preteklosti«. Obsega 376 strani formata 17x24 cm. Bogati jo 169 fotografij in risb. Poleg uvoda in sklepa ima 13 poglavij in sicer: Pokrajina, Vasi našega Krasa, Prebivalci, Gospodarstvo, Sprehod skozi zgodovino, Krajevna samouprava, Po Krasu se preliwa kri in tečejo solze, Osnovno šolstvo, Krščanski nauk, Tomajska župnija, Cerkveni zavodi in samostani, Družabno in kulturno življenje, Narodno buditeljsko in politično delo.

Knjigo »Življenje na Krasu v preteklosti« je mogoče kupiti za 29 € pri avtorici doc. dr. Miri Cencič, Markova pot 5, 5290 Šempeter pri Gorici ali jo naročiti po telefonu na št.: 05 303 12 16. Kupiti jo je mogoče tudi v Sežani v papirnici in knjigarni Patri, d.o.o., Kosovelova 1/b ali naročiti po telefonu na št.: 05 730 05 60. Naprodaj je tudi v Kopru v knjigarni Libris, Prešernov trg 9, 6000 Koper, naročiti pa se jo lahko tudi po telefonu na št.: 05 627 41 65. Knjigo je mogoče naročiti na navedenih naslovih po poštnem povzetju, pri čemer se plača poleg kupnine še poštnino za njeno dostavo.

Uredništvo

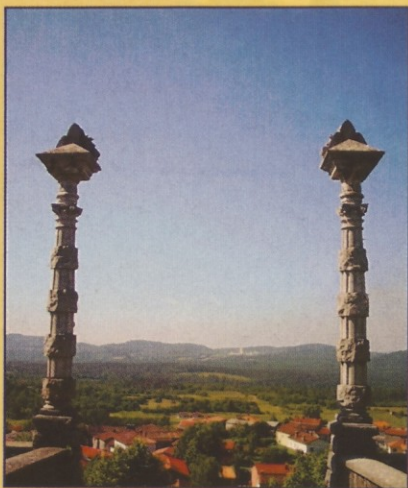
Knjiga o našem Krasu opisuje del te čudovite pokrajine, le območje, ki ga naše oko zaobjame s tomajskega griča. Omejitev ozemlja temelji na razgledu. Področje obkroža okrog in okrog nizko gričevje, po katerem so posejane vasice, ki jim ime taborski griči dokazuje pradažno naseljenost. Ta omejitev pa ima svojo utemeljitev tudi v naravnih, družbenih, zgodovinskih in osebnih posebnostih.

Površje okrog Tomaja je po svoji geološki sestavi posebno. Na njem je drugačna kameninska sestava tal, posebna rdeča prst in zaradi njene rodovitnosti tudi velika kakovost kmetijskih pridelkov.

Ta del kraškega sveta ima tudi svojo skupno zgodovino. Del Krasa, ki sega od Sežane preko Repentabra, Koprive, Avberja do Kazelj, je bil več kot 500 let ozemlje tomajske fare (razen Sežane s Šmarjami, ki se je odcepila po 150 letih), pa tudi območje prve občine (županije) na tem delu Krasa, imenovana merija, ki je bila ustanovljena pod francosko okupacijo v času Ilirskih provinc.

Brez dvoma je ta omejitev tudi zelo osebna. Na tem koščku te čudovite dežele sem bila priklicana v življenje. Rasla sem iz plodov kraške zemlje. Tu sem spoznavala svet in življenje. Z vrha griča sem doživljala Kras, pogled se je ustavil ob gričevju, obšel okoliške vasi in v moji otroški domišljiji je bil za temi griči konec sveta. Ta del sveta je bil dovolj velik, da sem v njem doživljala veličastnost in skrivnostnost narave, slikovite spremembe letnih časov, srečevala ljudi, občudovala njihovo trdo delo, sprejemala nauke, poslušala lepo domačo govorico in se jo naučila čebljati. Poslušala sem zgodbe in pripovedke, kako je bilo v starih časih, ki so se mi zdeli neznanstvo daleč, in vse to mi je vzbujalo veliko radovednost. Zvedeti kaj več, me je gnalo v brskanje po listinah in knjigah, ki so pisale o tem koščku moje domovine.

Mira Cencič

ŽIVLJENJE NA KRASU V PRETEKLOSTI

Izkopanine iz Gradišča in Tabra v Tomaju, izkopane leta 1894 in 1905 (Risbe, *Mittelungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (MAG)* 36, 1906, 140 in 141). - Risbe: Marchesetti, tab. XV in XVIII.

Ta del pokrajine in življenja v njem obsega: Avber, Col, Dobravlje, Dutovlje, Fernetiče, Filipčje in Grahovo Brdo, Godnje, Gradnje, Kazlje, Koprivo, Krajno vas, Križ, Kreplje, Ponikve, Repentabor, Sežano, Skopo, Šepulje, Šmarje, Tomaj, Utovlje, Voglje in Vrhovlje. Zaradi poenostavitve ga v besedilu imenujem naš Kras. Ne smem ga imenovati Tomajsko področje, ker bi mi zamerile tiste vasi, ki so s Tomajem od davnine tekmoval in ga v zadnjem stoletju močno presegle v gospodarskem, družbenem in demografskem pomenu.

Omenjeno območje je predstavljeno z vidika geologije, geografije, gospodarstva, etnologije, kulture, šolstva in narodnoobrambne dejavnosti. Niso pa posebej predstavljeni pomembni ustvarjalci na književnem in znanstvenem področju, ki izhajajo od tod ali so tu živeli in delovali, ker bi bila sicer ta predstavitev zares preobsežna.

Zgodovinski viri ponujajo številne drobce informacij iz različnih zgodovinskih časov. Zgodovina našega prostora je dolga, vendar neenakomerno poznana. Z opisovanjem posegam v pradaonino, saj prav ostaline iz časov, ki so za nas še skrivnost, spodbujajo radovednost. Pričajo namreč o zelo dolgi prisotnosti človeka, o njegovi iznajdljivosti in trdem delu, ko je spreminjal okolje, da je preživel v tej skromni naravi in se ubranil sil, ki so ga ogrožale. Tako je sedanja podoba našega Krasa rezultat delovanja naravnih sil in vseh generacij, ki so tu živele.

Razni materialni ostanki nam pripovedujejo o življenju, ko so si naši davni predniki našli zatočišča po jamah, si na vzpetinah gradili utrjene tabore in si iz žgane gline, bakra in brona izdelovali predmete, ki so jim lajšali delo in omogočali obrambo. Nato je čas dolgega molka, o katerem ne vemo o naših krajih nič več kot to, kar govori evropska zgodovina, ki sega tudi v naš prostor. O osvajalcih Rimljanih in o življenju

na Krasu v zgodnjem srednjem veku nam spet govorijo materialne ostaline pa tudi že nekateri zapisi. Nato pridemo v čas pisnih virov, ko so zapisovali v urbarjih in župniških knjigah, kar je bilo pomembno za tisti čas, in tako ohranili spomin na zgodovinska dejstva. Nastajali so dokumenti iz življenjskih potreb, ki so jih pisali notarji, glavarji. Napisani so bili tudi zgodovinski spisi, ki so opisovali preteklost naših krajev. Za novejšo čase pa so živi osebni spomini starejših ljudi. Viri in literatura so tudi arhivski dokumenti, zelo raznovrstni: zgodovinske slovenskega naroda, monografije, strokovne revije, razprave in župniški zapisi. Veliko podatkov za starejše obdobje pa tudi za zadnje stoletje sem našla v tomajskem župniškem arhivu, v zapisih in kronikah g. Albina Kjudra, in v dokumentih, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Kopru. Neprecenljive vrednosti so pričevanja in pripovedi, ki so se ohranile v spominu kraja in jih dokumenti potrjujejo in dopolnjujejo. Zato se s hvaležnostjo spominjam svojih staršev Roze in Mira, stare matere Emilije in brata Marjana, ki so znali ohraniti pristni stik z mlajšo generacijo in zbuditi zanimanje za življenje v preteklosti in dogajanje po vaseh. Tudi moj osebni spomin sega v čas preko 50 let prešnjega stoletja. Tako so iz različnih virov zbrani in predstavljeni podatki o vaseh z našega Krasa. Največ virov iz starejšega obdobja je ohranjenih za Tomaj, ki je bil na tem delu Krasa eno izmed najstarejših in največjih naselij, središče najstarejše fare, z izjemno zgodnjo šolo in s prvim občinskim središčem.

Splošne razmere in številne zgodovinske posebnosti, ki so v delu opisane, so značilne za ves Kras. Zaradi razumevanja konkretnih dogodkov v naših krajih sem za prelomna obdobja opisala tudi splošne družbene, upravne in državne značilnosti ter opozorila na zakone in predpise, ki so vplivali na spremembo življenja na Krasu in tako tudi v naših vaseh.

Tomaj z južne strani
Fotografija Bogdan Macarol

Dogodki na tem malem koščku Krasa skozi dolgo obdobje so urejeni tematsko v poglavja, kot je razvidno iz različnih oziroma kazala. V posameznih poglavjih pa je vsebina kronološko in krajevno urejena. Zato se posamezna odbobja in posamezna naselja opisujejo v več poglavjih. Bralec se z zgodovinskim časom in življenjem v njem sreča večkrat. Nekateri podatki se po poglavjih ponovijo, kar olajša bralcu razumevanje, kadar se zanima le za posamezna časovna obdobja, posamezno naselje ali določeno tematiko. Podrobno razčlenjeno kazalo namreč omogoča, da se bralec osredotoči na določen problem, čas ali kraj. Tako je npr. čas pod zavezniško vojaško upravo, ki je trajal le dve leti, opisan pri gospodarstvu, šolstvu, upravi, pri kulturnem in narodnem delovanju, pa tudi v poglavju o nasilju.

Delo je nastajalo dolgo. Podatke sem začela zbirati brez cilja, zgolj iz zanimanja za preteklost domačega kraja. Iz župniškega arhiva sem zanimivosti zapisovala na lističe, na katere sem k sreči zabeležila tudi viire, ker mi je bilo jasno, da je podatek, ki ga ni mogoče preverjati, brez vrednosti. Tako je nastala zbirka lističev, ki mi je omogočila pripraviti knjižico »Tomaj Krasa raj«. Informacije sem zbirala naprej iz različnih virov in tako širila področje za tisti del Krasa, ki mi je blizu, domač in priljubljen. Podatke sem uredila in dobila pregled življenja skozi zgodovino in moji radovednosti je bilo ustrezno. V to delo je bilo vloženo dosti naporov in časa. Zavedam se, da premalo poznamo svojo domovino, da jo premalo cenimo, mi je spodbudila odločitev, da delo ponudim

v branje širšemu krogu, da bi bolje spoznali svoj domači kraj, njegovo dolgo zgodovino, neprestano spreminjanje in dogajanje. V vsem tem spreminjanju pa je bilo nekaj stalnega: delo in trpljenje, boj za osebno in narodovo preživetje. Poznavanje garanja za ustvarjanja pogojev za preživetje, upiranje proti krivicam, boj za ohranitev življenjskega prostora, ustvarjanje kulturnih dobrin, varovanje svojega jezika, običajev in vsega, kar je naše, vzbuja spoštovanje do prednikov in ljubezen do domače zemlje. Iz poznavanja preteklosti naj bi se učili ceniti in ljubiti vse, kar smo podedovali, da bi znali obvarovati svojo zemljo, jezik, kulturo in tradicijo, jo bogatiti in posredovati našim potomcem.

Da je delo nastalo, dolgujem zahvalo najprej svojim staršem, ki so znali vzbuditi ljubezen do domačega kraja in trdno navezanost na svoje korenine. S hvaležnostjo in s spoštovanjem se spominjam gospoda župnika Albina Kjudra, ki je vzbujal v nas, otrocih, zanimanje za domačo preteklost, predvsem pa, da je iztrgal pozabi dogodke in zanimivosti, tako da jih je zabeležil v kroniki in drugih zapisih. Zahvaljujem se tudi duhovnikom tomajske fare, ki so mi dovolili, da sem imela dostop do te zgodovinske zakladnice. Posebno zahvalo dolgujem g. Zdravku Čuku iz Senožeč, ki je v svoji domoljubni zavzetosti, ohraniti spomin na preteklost, zbral in uredil veliko dragocenih ostalin in mi dovolil uporabo njegove osebne zbirke slik.

V Šempetru, 2013

MOJA PRVA AVTO POLICA AS

Prava izbira za mlade voznike, ki imajo vozniški izpit manj kot tri leta!

✓ • **KOMU je namenjena Moja prva avto polica?**

Vsem **neizkušenim mladim** voznikom, ki imajo **vozniški izpit manj kot 3 leta** in nimajo svojega avtomobila, zato pogosto vozijo več različnih avtomobilov. Mamin, očetov, dedkov, prijateljev ... avto.

✓ • **PREDNOSTI Moje prve avto police!**

Mlademu vozniku zagotavlja **varnost pri vožnji s katerikoli avtomobilom**, saj se polica glasi na njegovo ime in vsebuje kritje za primer, če mladi voznik povzroči prometno nezgodo z vozilom, ki ga v tistem trenutku uporablja. Prinaša tudi bonus, ki ga zavarovanec ob nakupu svojega vozila prenese nanj.

• **UGODNO!** Nadomešča doplačilo za mlade voznike pri obveznem avtomobilskem zavarovanju in staršem prinaša **finančni prihranek** v primeru, ko mladi voznik uporablja **različne avtomobile**.

✓ • **KAKO do Moje prve avto police?**

Mojo prvo avto polico lahko sklenete **v vseh poslovalnicah Adriatic Slovenice**. S seboj prinesite vozniško dovoljenje.

Poteguj se za brezplačni **tečaj varne vožnje** - preveri na www.adriatic-slovenica.si.

www.adriatic-slovenica.si

AdriaticSlovenica **AS**
NOVE DIMENZIJE VARNOSTI

ODLIČEN TERAN

Vinakras z.o.o. Sežana, Sejmiška pot 1a, Sežana

VINAKRAS

SEŽANA

MINISTER ZA ZDRAVJE OPOZARJA: PREKOMERNO PITJE ALKOHOLA ŠKODUJE ZDRAVIJU!

PISANA KORENINA ZA VSAKO PRILOŽNOST

Prepletli smo barve in okuse!

Ajdovo, koruzno in pšenično testo smo pripravili po dolgotrajnih postopkih, **z dodatkom naravnega kislega testa in brez aditivov**, zato je sredica mehka in sočna ter ohrani svežino tudi več dni.

Poda se tako k slanim kot sladkim jedem. Iz Pekarne Grosuplje samo v trgovinah Mercator.

 Mercator

**Pekarna
Grosuplje**

Si želite take sproščenosti in brezskrbnosti?

Potem svoje prihranke zaupajte nam.

Prepričani smo namreč, da si zaslužite življenje brez skrbi. To je tudi razlog, zaradi katerega se trudimo, da bi na najboljši način upravljali z vašimi prihranki. Pozorno prisluhnemo vašim željam, zato vam lahko ponudimo take rešitve, ki so hkrati enostavne, varčne in učinkovite. Razlikujemo se tudi v tem!

ZKB

1908 credito cooperativo del carso
zadružna kraška banka

